

caiete critice

1 (363) / 2018

Revistă editată de **Fundația Națională pentru Știință și Artă**

Director: Eugen SIMION

*Literatura
parenetică (III)*

de Eugen Simion

Le grand défi

de Radivoje Konstantinović

*Coloana infinitului
a gândirii filosofice
românești*

de Dušan Stojković

*Campania
generaționistă
în „Anno Domini”
1928 (V)*

de Bianca Burța Cernat

Către ce ne îndreptăm

de Caius Traian Dragomir

Sfârșitul culturii?

*De la era culturală
a umanității la epoca
postculturală*

de Sorin Ivan

caiete critice

Revistă editată de
*Fundația Națională
pentru Știință și Artă,
Grupul interdisciplinar
de reflecție*

și
Editura Expert,
sub egida
Academiei Române

Nr. 1 (363) / 2018

Revistă indexată CNCS în categoria B

Redacția:

Eugen SIMION
director

Valeriu IOAN-FRANC
redactor-șef

Lucian CHIȘU
coordonare editorială

Mihaela BURUGĂ
secretariat de redacție

Aida SARCHIZIAN

Călin CĂLIMAN

Maria MOLDOVEANU

Oana SOARE

Nicolae LOGIN

Luminița LOGIN

EDITURA
Expert

Tel.: 318.24.38; 318.81.06
E-mail: edituraexpert@gmail.com
office@fnsa.ro

ISSN: 1220-6350

ISSN (on-line): 2285-5041

Colegiul editorial:

Mihai CIMPOI

Jacques De DECKER (Belgia)

Serge FAUCHEREAU (Franța)

Valeriu IOAN-FRANC

Jaime GIL ALUJA (Spania)

Klaus HEITMANN (Germania)

Radivoje KONSTANTINOVIC (Serbia)

Evangelos MOUTSOPOULOS (Grecia)

Mihail METZELTIN (Austria)

Thierry de MONTBRIAL (Franța)

Basarab NICOLESCU

Dumitru ȚEPENEAG

CUPRINS

1/2018

FRAGMENTE CRITICE

- Eugen SIMION: Literatura parenetică (III). „Ceasornicul domnilor”
din Țările Românești. Modelul omului „desăvârșit și deplin”
*The Parenetic Literature (III), „The Clock of Princes” in the Romanian
Principalities. The Model of the „Perfect and Accomplished” Man* 3

A GÂNDI EUROPA

- Radivoje KONSTANTINOVIĆ: Marea provocare
Le grand défi 15

CRONICĂ LITERARĂ

- Dušan STOJKOVIĆ: Coloana infinitului a gândirii filosofice românești
The Endless Column of the Romanian Philosophical Thinking 17

DOCUMENT

- Livia (Maiorescu) DYMSZA în corespondență cu Mihail Antoniadă (VIII)
Livia (Maiorescu) Dymsha: Correspondence with Mihail Antoniadă (VIII)..... 27

EMINESCU

- Valentin COȘEREANU: Cronologie Eminescu (II)
Chronology of Eminescu (II) 35
- Tudor NEDELCEA: Al doilea roman eminescian: Aur, mărire și amor
The Second Novel of Eminescu: Gold, Glory and Love. 48

COMENTARII

- Bianca BURȚA-CERNAT: De vorbă cu „generația” sau în marginea ei.
Campania generaționistă în „Anno Domini” 1928 (V)
*Chatting with the „Generation” or at the Edge of It. The Generationist
Campaign in „Anno Domini” 1928 (V)* 51

Caius Traian DRAGOMIR: Către ce ne îndreptăm

The Direction of Human Evolution 60

Sorin IVAN: Sfârșitul culturii? De la era culturală a umanității la epoca
postculturală

*The End of Culture? From the Cultural Era of Humanity to
the Postcultural Age* 63

Constantin Ciprian NISTOR: Lectura filmică a cărții

The Cinematographic Reading of the Book 73

*Ilustrăm acest număr cu lucrări ale artistului plastic
Adam Bălțatu (1889-1979)*

Eugen SIMION

Literatura parenetică (III)
*„Ceasornicul domnilor”
din Țările Românești. Modelul
omului „desăvârșit și deplin”*

Abstract

Studiul de față este consacrat scrierilor medievale, în mod special literaturii parenetice, gen mai degrabă neliterar, în care se oferă într-o manieră sentențioasă învățături morale, sfaturi cu privire la demnitatea umană și smerenia/austeritatea religioasă, în strânsă determinare cu epoca. Este revizuită accepțiunea termenului de Ev Mediu (id est epocă de întuneric, misticism, scolastică, asceză spirituală) arătându-se, după istoricul Le Goff, că epoca respectivă a fost una a catedralelor, deci una de creație veritabilă în care, alături de tipurile reprezentative (sfânt și cavaler) s-a afirmat un al treilea personaj emblematic: cugetătorul solitar, spiritul meditativ care readuce, în umbra catedralelor, ideile, virtuțile și miturile Antichității și, totodată, se gândește pe sine în relație cu divinitatea, căutând un model de existență. O altă chestiune pe care studiul o propune spre dezbatere este aceea a literarității scrierilor parenetice, sub întreg aspect: (a) valoarea lor estetică; (b) influența și/sau apartenența la structurile culturale înainte de formarea limbilor literare; (c) alte însușiri, semne, teme ale spiritualității naționale, cum se procedează de regulă cu operele de ficțiune.

Aceste scrieri, formând în opinia lui Umberto Eco „o cultură de manuscrise”, sunt analizate în următoarele secvențe: modelul bizantin, modelul occidental și scrierile parenetice ale „Evluii Medii românești”.

Cuvinte-cheie: Ev Mediu, literatura parenetică, religie, morală, Bizanț, Occident, autori autohtoni, literaturitate.

This study is dedicated to the mediaeval writings, especially to the parenetic literature, a rather non-literary genre offering, in close determination with the age and in a sententious manner, moral teachings, advice regarding human dignity and humility/religious austerity. The conceptual term of Middle Ages (id est an age of darkness, mysticism, scholastics, spiritual asceticism) is revised; it is shown, according to historian Le Goff, that the respective age was one of cathedrals, therefore of real creation in which, besides the representative types (the saint and the knight), a third emblematic character came into being: the solitary thinker, the meditative spirit who, looking for a model of existence, brings back the ideas, virtues and myths of Antiquity and, at the same time, thinks of himself in relation with the Divinity. Another question which the study proposes for debate is the one of the literary character of the parenetic writings, thought under a threefold aspect: (a) their aesthetic value; (b) influence and/or belonging to cultural structures before the literary languages were formed; (c) other qualities, signs, topics of the national spirituality, as it is regularly done in revealing the fiction works. These writings, making up, in Umberto Eco's opinion, „a culture of manuscripts”, are analysed in the following sequences: the Byzantine model, the Occidental model and the parenetic writings of the „Romanian Middle Ages”.

Keywords: Middle Ages, Parenetic Literature, Religion, Morality, Byzantium, Occident, autochthonous authors, literary character.

1. Matei al Mirelor

Pe urmele lui Neagoe Basarab¹, pășește și Matei al Mirelor (1550-1624), egumen la Mănăstirea Dealu, în *Sfaturi către Alexandru Iliș* (1617), notate în versuri. Într-o altă scriere (*Povestire pe scurt despre neașteptata cădere din domnie a lui Șerban Vodă, zis și Radu, și despre venirea în Țara Românească a lui Radu Voievod, fiul lui Mihnea*), egumenul, născut în Grecia, la Pogoniani, ajuns proto-singhel la Patriarhia din Constantinopol – om citit, cunosător de slavonă – introduce versuri în care povățuiește domnitorul să facă fapte bune și să cultive virtuțile morale ortodoxe. *Sfaturile către Alexandru Iliș* sunt reluate, amplificate și adaptate într-o variantă ulterioară, atașată *Istoriei celor săvârșite în Ungro-Vlahia, începând de la Șerban Vodă până la Gavriil Voievod...* Cât de cât interesante pentru tema noastră (literatura parenetică) rămân *Sfaturile* din 1617 pe care vrea „să le pună în mintea” domnitorului pentru ca acesta să le poată cerceta „cu amănuntul”... Convingerea lui, cea dintâi, este că faptele glorificate de lume sunt „deșerte, mincinoase și demne de dispreț și de călcat în picioare” și că ele aduc numai nenorociri. Vine, apoi, la rând, credința lui Solomon că toate sunt deșertăciuni și că „temerea de Dumnezeu e începutul înțelepciunii și temelia judecăților drepte”. Temerea de Dumnezeu este, totodată, pentru om, „un scurt neînvins și un înger păzitor”, scrie, în continuare, cuviosul Matei, dând *fiului* său spiritual (domnitorul) sfatul să asculte „vocea cugetului” și să judece cu chibzuință faptele supușilor săi. O primă calitate a voievodului chibzuit și drept ar fi, așadar, aceea de a cerceta bine martorii, ca nu cumva să fie mincinoși. Căci, scrie Matei al Mirelor, „martorii mincinoși sunt ruina dreptului”. Și, în continuare, îl învață pe domnitorul-judecător:

„Ca să-ți guvernezi bine domnia, ia de la toți consilii, și care ți se va părea mai bun,

după acela să urmezi. Cerne cu bine toate părerile, alege una și lucrează după dânsa, luând aminte să nu faci nimic a delibera; căci altmintrelea poți rătăci și pierde onoarea ta. Omul, ce nu știe delibera nu scoate la capăt de ce se apucă și se face de răs multora. Din contră, cine știe delibera bine, între toți domnește și netezește toate obstacolele. Omul ce nu știe delibera, zic învățații, e inamic sieși și se poate zice că nu are cap.”²

Așadar, principele este bun și nu se abate de la calea adevărului, dacă se teme de Dumnezeu și dacă, înainte de a lua o hotărâre, deliberează, cercetează martorii și, când decide cine are dreptate și a cui e vina, nu ține seama dacă făptașul este boier sau țăran. Judecătorul (principele, domnul) să nu-i caute „nimănu în față”, să nu primească daruri și, înainte de a decide, să-și pună în minte mai întâi că are să se înfățișeze și el gol „la acel înfricoșător județ unde lumea întreagă va tremura, unde vor sta mii de mii de împărați, boieri și mitropoliți, toți goi și mizeri”.

Cum se vede, înțeleptul arhimandrit de la Dealu nu uită să-l amenințe pe judecătorul pământean, fie el și domnitor, cu sancțiunile divinității. Să fie, dar, atent ce face, să țină bine în mâini cumpăna dreptății, să administreze bine țara și să nu-i lase pe servitorii săi să jefuiască pe săraci, „ca ianicie-rii”. Sunt și alte clauze pe care Matei al Mirelor le include în acest *pact al domniei cinstite* (creștine): domnitorul să se țină totdeauna de cuvânt, vorba lui să fie vorbă („vorba ce vei scoate din gura ta să fie adevărată, dreaptă și neclintită [...] căci e o rușine mare ca vorba domnului să fie de răs ca o minciună [...] Cuvântul unui domnitor e peatră nestemată”). Sunt și alte virtuți pe care domnitorul trebuie să le păzească și alte (multe!) păcate de care trebuie să se ferească. Păcatul mândriei, de pildă. El este inspirat de „Satana Luceafăr” (sic!), datorită căruia strămoșul Adam a pierdut, în fața lui Dumnezeu, onoarea virtuții și a fost alungat din rai. Mai bună decât nesocotința mân-

1 Vezi studiul nostru *Neagoe Basarab – modelul „omului desăvârșit și întreg”*, în „Revista de istorie și teorie literară”, an X, nr. 1-4, 2006, p. 9-41.

driei este „justa măsură”. Și, pentru a-și păstra neatinsă maiestatea domniei, domnitorul trebuie să fie, mai întâi, *umilit* față de Dumnezeu și față de supușii săi să se poarte în așa chip încât „să nu fie nici amar – cu [aceștia] să nu se lepede de el – nici dulce – ca să nu-l mănânce”...

Vin, apoi, sfaturi practice pentru agenda domnitorului, unele dintre ele involuntar umoristice. Matei al Mirelor, care se vede că este un om chibzuit în toate și care detestă lenea, lipsa de măsură, pierderea de vreme și, în genere, toate formele nevredniciei, se adresează voievodului ca unui țăran îndărătnic din parohia sa. Unui „fiu” – cum zice el cu părintească grijă. Voievodul, pentru a avea bun renume, trebuie să se ducă în chip regulat, de pildă, la biserică, să onoreze sărbătorile și să nu întârzie dimineața în pat. Somnul prelungit este rușinos. Așa că: „ia aminte să nu te amăgească somnul și să cazi în brațele lui zicând: «să mai dorm puțin până să se facă ziuă, să citească *Psaltirea* [...] și atunci mă voi scula și voi merge la biserică»; nu te da somnului, nu, că beserica va merge înainte, ziua se va ivi și te va afla în pat căscând, întinzându-te a lene și frecându-te la ochi. Apoi ce rușine ca tu, Domn bun ce ești, să nu mergi la beserică și o zi strălucită să o schimbi în zi de înnegrire prin măria ta”...

Codul moral al domnitorului cuprinde și alte datorii: *să nu clevească*, de pildă, pe oamenii bisericii, ci să-i onoreze și să-i privească nu altminteri decât ca pe niște miniștri ai lui Dumnezeu. Să nu-i „măscărească”, defăimeze, căci este greu păcat: preotul este acela care l-a botezat pe el, nobilul principe, și tot el i-a pus pecetea darului creștin și l-a făcut părtaș cu „nema-culatele mistere” ale dumnezeirii... Matei vorbește, acum, ca un teolog erudit, ca un spirit inițiat în tainele credinței, părăsind pentru moment treburile gospodărești și juridice ale domniei. De la preoți, trece la rânduiala monahală și are și la acest punct ceva de recomandat principelui său. De pildă, „să nu se desprindă de schima îngerească”, căci, dacă s-a desprins (semnul ar fi că domnitorul nu-i iubește pe „bieții

monahi”!), înseamnă că s-a lăsat ispitit de Belzebut. Diavolul îi urăște pe călugări și încearcă mereu să-i facă de râsul lumii. Așa că Domnitorul să facă bine să iubească și să respecte tagma monahilor – „ca pe îngerii lui Dumnezeu” – și să-i onoreze, nu să-i urască...

Fiind vorba de preoți, călugări, episcopi, vine în discuție și *milostenia*, virtutea fundamentală pe care o recomandă literatura parenetică din estul european creștin. O aflăm în *Învățăturile...* lui Neagoe și în toate textele ce le-au urmat. Matei al Mirelor îi acordă un loc important în discursul său moral și religios. „Nu e virtute ca milostivirea – scrie el; ea stă așa aproape de Dumnezeu ca și preoția. Fericit omul ce a câștigat-o [...]. Astă virtute mântuiește pe om de tot păcatul; purtată pre aripele-i inteligibile, zboară mai iute ca fulgerul, străbate într-o clipă nemărginitele spații ale cerului, fără să o împiedice câtuși de puțin greutatea lumească”... Și lauda continuă:

„Mila este regina tuturor virtuților”, „omul milostiv se apropie tare de Dumnezeu [...] lumea întreagă stă numai prin mila lui Dumnezeu.”

De la mila prin care sufletul se izbăvește și se apropie de ordinea divină, arhimandritul, care are în el o fibră de moralist, revine la poftele trupului. Reflecțiile și, mai ales, afuriseniile lui, privesc omul, în genere, nu numai pe cel care conduce. Stilul și tonul – uneori foarte muștrător – sunt acelea din cărțile sfinte, atunci când acestea ceartă pe cei neînfrânați. Matei al Mirelor ceartă și el cu vorbe tari, de pildă, pe cei care cad în păcatul preacurviei. Iubește-ți doamna, spune el domnitorului, „nu te uita la altă muiere”, „ferește-te de patul altuia, că e plin de blesteme și de urgie”... După preacurvie, păcat mare este beția. Și ea vine de la diavol. „E lanțul, cursa” Satanei. Și, ca să fie mai elocvent, autorul face un portret colectiv al decăderii bețivilor: „Goli, săraci și grețoși, desprețuiți de toți, culcați în ulițe, în drumuri și chiar în tină de porci, cu mustățile pline de vomături, linși de câini, mâncați de muște [...], făcându-se, cu o vorbă, [de] râsul și batjocura lumii”. Matei insistă, sporește semnele decăderii fizice și-i blestemă pe cei

care beau până rămân „lungiți ca porcii”. „Adevărații porci”, spune el cuprins de mânie. Principele să nu stea la masă cu ei, să fugă de ei, iar dacă se întâmplă să stea, să plece la timp: „ia aminte [Prea luminate Doamne] să-ți economisești timpul de întors, ca să ajungi la împărat până ce nu înnoptează”...

Domnitorul să se ferească și de credința în Mahomed, pe care ortodoxul Matei al Mirelor o consideră primejdioasă. Tonul se înăsprește și sfaturile cucernicului arhimandrit se transformă într-un mic pamflet contra turcilor mahomedani, alternat cu un encomion adresat grecilor care, loviți de cei dinainte, au căzut în sclavie. Monahul valah jelește, acum, prăbușirea cetăților elene și, odată cu ea, deplânge deșertăciunea lumii:

„Vai de bieții greci!, la ce dispreț au ajuns!, cum s-a degradat poporul elen și în ce nevoie a căzut! De la el a ieșit filosofia și s-a răspândit în toată lumea; litere, arte, teologia, mari exemple de eroism, tot de la el le avem; gramatică, poezie, retorică, și alte arte frumoase el le-a aflat toate și le-a răspândit în toate împărățiile [...], cum să cadă acum în sclavia Turcului? [...] Vai, vai, frumoasa mea împărăție, cum am fost lipsiți de dulcea ta umbră!”

După ce evocă ruinele cetăților faimoase, Matei al Mirelor plânge căderea Constantinopolului (cu biserica Sfânta Sofia), ca Ieremia pieirea Cetății Sfinte, solicitând moartea izbăvitoare:

„O, moarte, bună moarte, de ce nu vii chiar în acest moment să ne iei pe toți câți suntem greci?”

Autorul încheie *Sfaturile către Alexandru Iliș* cu un tropar, amintindu-i, mai întâi, *cât de deșarte sunt domniile lumii și cât de puțin folositoare sunt bunurile*, când vine inevitabilă moarte în gheara căreia toți sunt egali și neputincioși: „domni, fii de domni, regine, doamne, miri și mirese” etc. ... Ceea ce se anunța a fi un manual de morală practică pentru un Principe ortodox s-a transformat într-o meditație plină de melancolie și de blesteme despre soarta pieritoare a omului și a imperiilor. Arhimandritul de la Mănăstirea Dealu nu are idei noi despre filosofia de existență a Principelui, are, doar, mai

mult talent epic în a reformula conceptele moralei creștine, punând accentul, în definierea modelului răsăritean, pe *milostenie* și, în genere, pe pregătirea și pe vocația lui religioasă. Principele său este, înainte de toate, un model spiritual, un *ministru*, cum zice traducătorul lui Matei al Mirelor, al lui Dumnezeu pe pământul și peste supușii pe care-i cârmuiește...

2. Petru Movilă

Petru Movilă (1596-1646), fiul lui Simion Movilă, domn al Țării Românești (1600-1601, 1601-1602) și al Țării Moldovei (1606-1607), ajuns „prin mila lui Dumnezeu, mare arhimandrit al Sfintei, marei și făcătoarei de minuni Lavre Pecerska” din Kiev – frate dintr-o mamă cu Ioan Moise Movilă („voievod adevărat și legiuit al Țărilor Moldo-Vlahiei”) –, dă în 1631 sfaturi politicești și duhovnicești celui din urmă, pornind de la exemple luate din Biblie, în spiritul și după cutumele ortodoxiei. Cea dintâi recomandare este să aleagă și să numească în slujbe „oameni de nădejde, temători de Dumnezeu, oameni de credință, care să urască lăcomia [...] bărbați buni, binecinstitori și vrednici de a conduce”. Vine, apoi, îndemnul ca, la judecăți, „vina să fie mai întâi cercetată”, iar când este vorba de libertatea patriei și a supușilor, „să lupte bărbătește” și, în continuare: *să-i cruțe pe cei nevinoși, să fie binecinstitor, să se închine credinței provoslavnice, să fie ctitor, ziditor și binefăcător al bisericii și al școlilor, să învețe pe supușii lui buna cinstire și să-i umple de dulceață* etc. După cum se poate observa, *Sfătuirile* Arhimandritului din Kiev devenit, din 1633, Mitropolit al Haliciului și a toată Rusia, autor al unei cărți răsunătoare în epocă, *Mărturisirea ortodoxă*, sunt aproape în exclusivitate de ordin duhovnicesc. Cele politicești (lumești) sunt puține și neînsemnate. Ca om al bisericii, el vrea ca fratele ridicat pe scaunul voievodal al părintelui lor, să-i facă pe cei din cinul duhovnicesc – mare și mic – „rugători din inimă”, pe dregătorii aleși de el „credincioși și drepti”, iar tuturor supușilor „să le întărească dragostea către stăpânul lor” și să le stârpească „închinarea

la idoli și toate amăgirile Satanei”... Treburile domniei trebuie, în concluzie, să se desfășoare „în ortodoxie și bună cinstire”, iar în comportamentul și faptele cârmuitorului (domnului) să se întâlnească și să se vadă „noblețea, dreapta credință, buna cinstire, înțelepciunea și, în afară de aceasta, din copilărie, buna înzestrare”³. Adică mai toate virtuțile Principelui răsăritean care, potrivit gândirii ortodoxe, pentru a fi un bun cârmuitor al poporului, trebuie să fie, mai întâi, un bun slujitor al lui Dumnezeu... De reținut în aceste sfaturi este accentul pus pe „buna cinstire” (formulă cu acoperire etică și duhovnicească) și, totodată, îndemnul stăruitor al teologului Petru Movilă ca domnitorul Țării Moldovei să întărească învățătura creștină și să fie cinstită cum trebuie în rândurile supușilor săi. „Să pui multă sârguință pentru ca învățătura curată și dreaptă a bisericii sobornicești să fie cinstită și întărită”, scrie el. Pentru autorul

Mărturisirii ortodoxe, Domnitorul cinstit și drept (Prințul, Ocârmuitorul) se confundă cu Prințul-duhovnic, păstor al sufletelor. Credința lui este că dreapta religie ortodoxă este calea desăvârșirii în toate câte sunt...

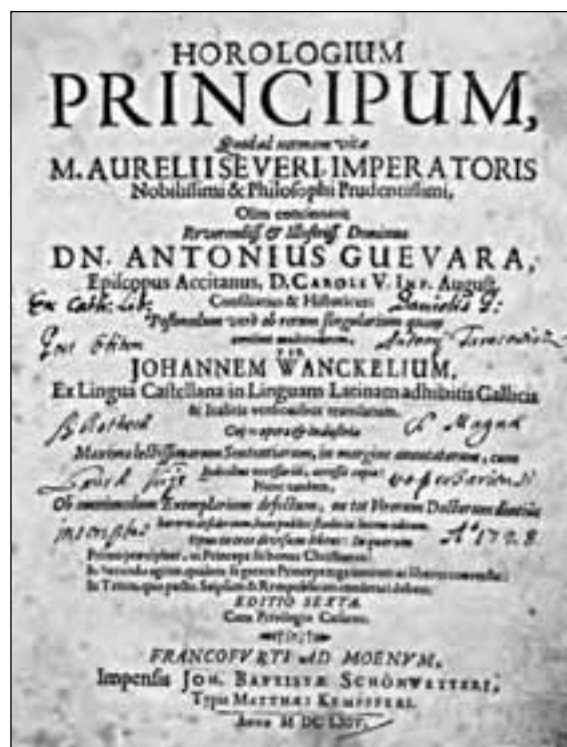
3. „Ceasornicul domnilor”

Pentru a ne face o idee mai precisă despre felul în care gândesc oamenii din secolele XVI-XVIII, la noi, educația Principelui și, în genere, formarea omului desăvârșit și deplin (modelul definit de *Învățăturile* lui Neagoe), trebuie să citim și traduceri ce au circulat, în manuscris, în acest răstimp. În ce măsură au influențat ele cultura română și, prin ea, mentalitățile românești? Una dintre ele este *Ceasornicul Domnilor*, cartea celebră a lui Antonio Guevara transpusă din latinește de Nicolae Costin la începutul secolului al XVIII-lea la sugestia și în folosul, se spune, Domnului Nicolae Mavrocordat al cărui mare logofăt, în a doua lui domnie, a fost Costin traduce 19 capitole din cele 46 câte însumează cartea a doua (*Ceasornicul, propriu-zis*) din ediția apărută în 1529, împreună cu *Viața lui Marc Aureliu*, în Franța, Italia, Anglia, Germania, Olanda etc., în mai multe ediții. Johann Wankelius o transpune la 1601, în latinește și, în această formă, ajunge și în Polonia Nicolae Costin o descoperă, probabil. Sigur este că manuscrisul traducerii sale este descoperit de Moses Gaster și publicat, fragmentar în *Literatura populară* (1883). Tot el identifică pe autorul real al cărții, spaniolul Antonio Guevara, cronicar al regelui Carol Quintul. Amănunte și comentarii mai precise despre izvoarele și structura acestei opere parenetice cu mare circulație europeană aduce, mai târziu (1941), Nicolae Cartojan. Fără a cunoaște numele traducătorului, nici pe acela al autorului, Aug. Treboniu Laurian și Bălcescu tipăriseră fragmente din *Ceasornic* în *Magazinul istoric pentru Dacia* (1846). Aceleași fragmente fuseră reproduse de Kogălniceanu în *Letopisețul Moldovei și ale Valahiei* (1874). În fine, Nicolae Cartojan comentează în 1941 textul și stabilește, mai

3 Cf. G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, *Literatura română veche*, vol. II, București, 1969.

precis, sursele lui și contribuțiile traducătorului.⁴ Nicolae Iorga consideră *Horologium principum*, în adaptarea lui Nicolae Costin, „o operă de filosofie morală” și o „compilație erudită”, ceea ce, în parte, și este cu observația că nu-i propriu-zis o compilație după diverși autori clasici, ci o traducere, prin intermediul limbii latine, din opera unui scriitor spaniol din secolul al XVI-lea, admirator al lui Aristotel și al stoicului Marc Aureliu.

Traducând-o, fiul moralistului Miron Costin justifică în *Predoslovie* temeiurile, sale. Este, de altfel, partea originală a lui, în afară de osârdia și chibzuință pe care o pune în a transpune în limba română textul latinesc al lui Wankelium și de a comenta „marginalile” (comentariile în marginile textului!) acestuia. Prima justificare este aceea de a prezenta un model de ocârmuitor, păzitor de dreptate și, prin sfaturi bune îndrumător moral și spiritual cu scopul de a-i feri pe oameni de „necinstea” și „hicleșugurile” lumii. Pentru aceasta, ocârmuitorul trebuie, înainte de orice, să-și ia sfătuitoari înțelepți, adică oameni învățați, în speță filosofi. Căci, zice el, „de-i capul bun iaste și țara bună”. Să-i asculte, așadar, cu dragoste pe cei înțelepți și, în acest sens, aduce exemplul lui Marc Aureliu, împărat și filosof. Exemplul este luat, bineînțeles, din cartea lui Antonio Guevara, ca și altele. Ocârmuitorul să ia aminte și la poza doamnelor sale și de asemenea, să aibă grijă și de educația fetelor și feciorilor săi, să nu-i țină „în dezmierdăciune” și să-i ferească de „dragostea spre gimbașii și pehlivăanii”, cum trebuie să se ferească și el. Aceștia cultivă „hirea ciia mișală omenească” și primejduiesc, astfel, morala și comportamentul ocârmuitorului (Principelui). El nu trebuie, totodată, să se preocupe de „frumusețea trupului”, și nici nu trebuie „a să lăuda și a să trufi”. Bine este, zice în rezumat traducătorul lui Antonio Guevara, ca domnitorul să ia exemplul oamenilor mari

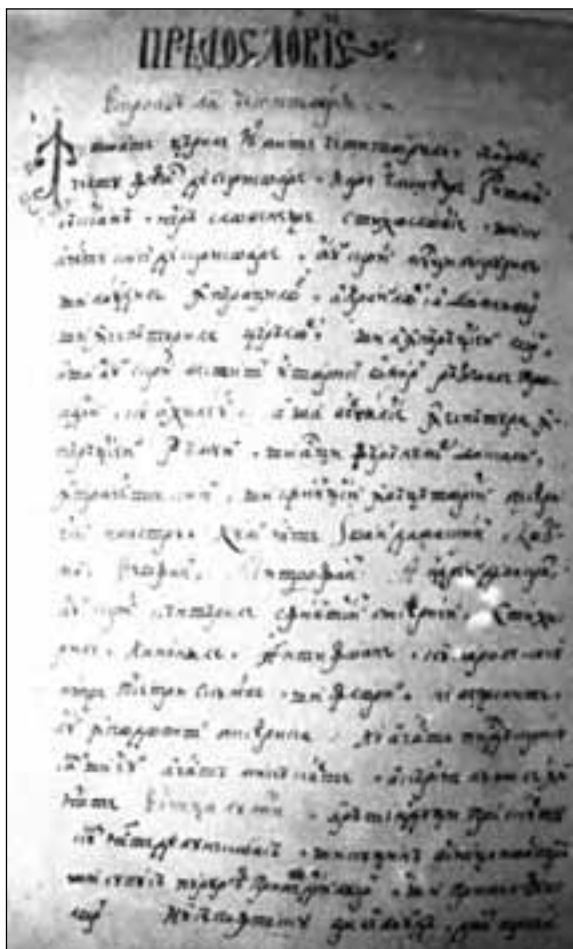
din trecut pentru a prinde „rodul minții sale cei lămurite, adecă învățăături a vieții” pe care să le lase, apoi, urmașilor:

„Și ca o lumină din lumină, celor rătăciți cale arătându-le, au ațîțat, spre care lumină celor petrecători întru întunerec să le arăția lumina. Dintru a căror rod și aceasta carte, care s-au scos întru preluminat numele și norociria mării-tale, o arătăm în lume, a se vedea poatia nevointa și grije și osîrdie întru aflaria și aduceria mărturiilor și învățăturilor a mulți dascăli și istorici aleși, a cărui cărți numele s-au dat *Ciasornicul domnilor*. Căci adevărat, ca pe un ceasornic cesurile, se arată viața cea ocîrmuitoaria, întru ale stăpîniei și a celor păzitori de dreptate. Că de vreme ce, cial mai n(ain)te de viaci monarha, Dumnedzău, care este oglinda și pilda tuturor stăpânilor vacului acestuia, au ales și au aședzat stăpâniile acestui vac, cum a besiaricii, așia/a politiei lumești, fără care ce alta nemică, fără răsipi, netocmele, traiuri dobitocești între oameni ar fi, precum să

4 Cf. Gabriel Strempel: introducerea la *Ceasornicul Domnilor* de Antonio Guevara. Traducere din limba latină de Nicolae Costin. Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Strempel. Editura Minerva, București, 1976. Informații privind structura și circulația cărții vin de aici.

vede la vechile istorii, până a nu să supune lumia giudiațelor și stăpîniilor sale, cu cale au fost a să osteni pre lângă acele ce s-ari cuveni stăpînirii politii lumești, lăsînd a vesiaricii la alți scriitori besiarecești”.

În sintaxa ei latinizantă și în limbajul ei împleticit, noduros, compus cu dificultate, *Predoslovie* lui Nicolae Costin nu are fluenta și frumusețea limbii lui Miron Costin, tatăl, creator în sensul deplin al termenului. Fiul, se vede limpede, a citit mai multe cărți și a deprins din ele ceea ce trebuie, dar se exprimă greu într-o limbă redundantă de cabinet. Relativ nou și, pentru noi, importantă este convingerea traducătorului că o domnie bună este ceea ce beneficiază de înțelepciunea filosofilor. Este și ideea pe care o dezvoltă în *cartea întâi* (din cele patru, câte cuprinde *Ceasornicul!*, carte de învățătură, cum anunță talmăcitorul): „pentru viața și chiverniseala domnilor, scoasă din cărți streine pre limba moldovenească”

De aici înainte vorbește, desigur, călugărul franciscan, socotit precursor al *conceptismului*, eseistul Antonio Guevara (1480-1545), care asociază erudiția lui remarcabilă în ceea ce privește filosofia și istoria antichității cu o bună imaginație epică și speculativă. Ce-i curios, este faptul că, traducând, limba lui Nicolae Costin se dezleagă, parcă, devine mai fluentă și mai clară. Iată cum sună în limba română, de pildă, un comentariu despre „ocârmuitorii lucrurilor” care își petrec viața „fără cale și fără pravilă:

„Pravila dumnezeescului Plato, filosofului, Cartia 1, iasti așa: cine viața sa nu o petriace drept, nice casa sa nu o are întru obiceiaia bune, nice lucrurile casei nu chivernisăște cu dreptate, nici să nevoiaște cu învățătura neamului și rudei sale, nice pacia cu megiașii săi n-are. păzitorii, carii ca niști dumnedzăi vâaflați ocârmuitori lucrurilor, să-i rădicați dintre norod și ca pre niște nestătători să-i dezrădăcinați. Căci nimia mai mult nu turbură țările decît carii îș petrec viața fără cale și fără pravilă. Aceștii ale sale pravile, Plato adevărat au pus mare socoteală. Dară cine dintru sine să strică și să pierde și cine de lucrurile casei sale nu gîndește, cine ruda și seminția sa o lasă cu obiceiuri rrele și cine niceodată liniște în oraș nu are, acela dintru numărul prășenilor să fie gonit și ca pe un nebun legat, foarte cu cale lucru est”.

Lăsând de o parte ezităările traducătorului și topica, totuși, nefirească a frazelor, Calchiată după limba latină să vedem ce model de Principe recomandă predicatorul franciscan. Unul, înainte de toate, care este om de viță nobilă și, fapt esențial, știe să asculte „cu dulceață pre omul învățat”. Și, ca să fie înțeles, autorul aduce exemple din antichitate, cum am precizat deja, însoțindu-le cu comentariile sale morale. Nu face excese, nu vrea să vatăme pe nimeni și, cum mărturisește într-un rând, se ferește să iasă în față cu *voroava* lui, adică să vorbească despre sine. Este modest și își cultivă modestia pentru a rămâne drept, obiectiv, nedojenitor în cronică (narațiunea) sa, bogată în ceea ce specialiștii medievaliști (Ernest Robert Curtius, de exemplu numesc „anec-

dotica antichității”. Și, totuși, Antonio Guevara nu împinge modestia prea departe încât să „tremure înaintea subiectului ce trebuie tratat”, așa cum ne avertizează Curtius că fac alți cronicari din epocă. El își cunoaște bine subiectul și, când îl narează și-l comentează, arată multă siguranță de sine. Antichitatea îi sprijină prin exemplele ei ideile (lecțiile) despre domnitorul înțelept. Iată cum transpune Nicolae Costin, în moldoveneasca lui de cabinet, această profesiune de credință făcută de un moralist spaniol la începutul secolului al XVI-lea, atunci când medievalitatea și Renașterea se întrepătrund:

„Că al nostru lucru iaste pre domni și pre cei mai mari a-i cinsti, nu a-i vătăma; a-i pofti, nu a-i supăra; a-i ruga, nu a-i dojeni; a-i îndrepta, nu a-i micșura. Căci pre acela doftor neînvățat îl țin, care cu unsorile acelia cu carele au tămăduit călcăiele cele vârtoase va să ungă și să tămăduiască ochii, decât carii nemică nu-i mai gingaș și mai supțire, ce es dentru aceștia. Adecă să arăt domnilor și celor mai mari că voroava noas-

tră nu iaste ca cu această carte să arăt cine sînt, ce să-i învățăm cum li se cuvine a fi; nu a le aduce aminte ce fac, ce a-i învăța ce li se cade a face. Că omul de viță, pre carele întru îndreptarea vieții, de nu-l va deștepta grija cugetului său, nu credz ca vreodată să-l poată aduce spe îndreptarea vieții lui aceștia ce le scrie condeiu nostru”.

Predicatorul franciscan nu vrea, așadar, să-i supere pe cei mari cu observațiile lui critice, vrea doar să-i învețe să fie drepti în ceea ce fac. Pentru aceasta, le recomandă să deștepte în ei grija cugetului. Costin traduce, pe înțeles, aceste sfaturi și când este să marcheze derapajele profesionale ale „doftorului neînvățat”, găsește cuvintele norocoase: „cu unsorile acelia cu carele au tămăduit călcăiele cele vârtoase va să ungă și să tămăduiască ochii”... Reținem, deocamdată, că Principele generic trebuie să fie înțelept și, pentru a cârmui bine, să aibă sfetnici învățați (filosofi), pe care să-i asculte cu dulceață. Ocârmuitorul (cum traduce Nicolae Costin) trebuie să dobândească și alte virtuți. Să fie, de exemplu, și milos, nu numai înțelept. Să aibă, apoi, „întreagă socoteală, inimă neînfrântă, voroavă tomită, învățătură sănătoasă, să nu folosească și să nu creadă în „vorba împodobită” (așa cum o folosesc grecii), etc. Trecând, apoi, la sfaturi mai practice, cronicarul spaniol recomandă moderațiune în ceea ce privește hrana Prințului „mare iaste nenorociria lacomului”. Mai ales atunci când lăcomia se unește cu zgârcenia și trândăvia. Sunt *topoi* ce se repetă în scrierile medievale. Curtis vorbește despre toate acestea și altele, cu valori mai înalte (cum ar fi *topoi ai inefabilului*), în *Literatura europeană și Evul mediu latin*.

Mai importantă în imaginarul și morala din *Ceasornicul Domnilor* este ideea păcii, dezvoltate în *vorova preânțeleptului garamantilor* și în discursul „jidovului” care se plânge de injustiția și lipsa de milostivie a judecătorilor râmleni (romani).

„De veți crăia noastră – spune acesta din urmă – pentru caria pre multe griji aț venit să o țineți, arătați-ne noao dreptate deplin și vom arăta voaă cinstia acea cădzută. Fiți

poroncitori ca niște romani și noi ca niște jidovi vom fi ascultători. Dați-ne diregători milostivi și veți avia fără grije toată stăpînia. Mai în scurtu, de nu veți fi groznici întru cuprinsele greșelele slăbăciunii noastre, așădzărilor voastre vom fi foarte ascultoi! Mai întâi, de poroncă să vă slujim a ne pofti pre noi priimiți, că cu blîndéțile poftii, nu cu nebunie poroncind, dragostia în noi, caria părinții întru feciorii săi află, nu necredința cia nespūsă, caria stăpîinii află întru slugile sale, veți afla”.

Înțeleptul garamantilor stă de vorbă cu Alexandru cel Mare și-i spune că este o nebunie să-ți petreci viața în război și o deșertăciune să-ți aduni bunuri multe și să-ți întinzi, nemăsurat, puterea. Este discursul, poate, cel mai substanțial din cartea lui Guevara. „Ce ar fi ce vei, ce ar fi ce ceri, ce ar fi ce cerci?” – întreabă el și, fără a aștepta, răspunsul, îl ceartă pe Alexandru și, prin el, contestă tipul ocârmuitorului care nu cunoaște „zăbava cu liniște și odihnă” (traduce Nicolae Costin). O prefigurare a discursului justițiar transformat mai târziu, de romantici, într-un discurs justițiar – metafizic. Reprezentantul acestui popor mic, care trăiește în legea veche cu socotință și în modestie, vituperează „cugetul mândru și învrăjbitoriu” al cuceritorului nesăbuit care pierde (uită) „vrerea și socotiala a toată lumia” și umblă în calea nedreptății. Un discurs ce se apropie de blestem. Alexandru nu se poartă „ca un domn de moșie”, ci ca un tiran nemernic. Înțeleptul garamantiilor pare a fi un precursor al *persanului* din eseul lui Montesquieu:

„Spune-mi mie, te rog, sau nu iaste mare nebunie a săraci pre mulți, pentru să te îmbogățești numai pre tine? Au nu iaste cea de pre urmă nebunie pentru să stăpânești tu, cu un tiran, să vei a-i goli pre toți de stăpâniia moșiilor sale? Au nu iaste nebunie prea mare că/vei să aședzi răsipă vieții noastre și multe mormînturi pre pămîntu? Au nu iaste nebunie prea mare a vria ca să arete dumnedzăii neodihnite poftete tale și să piardză vreria și socotiala a toată lumia? Au nu iaste nebuniia cea de pre urmă ca cu lacrămile săracilor și a văduvelor, așa de

singeroasă biruință a vrea să agonisești? Au nu iaste nebunie să înoate pămîntul în sîngele celor nevinovați, pentru să dobîndești veste cu blăsătm între oameni? Au nu ți să pare ție mare nebunie când împărățind dumnedzăii lumea între așa mulți, să vei tu numai ție să ți le dea dumnedzăii și să ți le răpască? Blăstămat iaste de au fost așa și blăstămat va fi de iaste carele viața ce viețuiaște în perire tuturor o întoarce! Pentru aceasta una pricina ca la vecii viitori de bărbat tare laudă să agonisească; că foarte rar slobod dumnedzăii ca în pace să le păzască cineva acelia ce sintu dobîndite cu războiu nedreptu”.

După ce îl ceartă bine și-l amenință cu pivnițele iadului, înțeleptul încheie, prezentând cele șase *capete* din pravilele comunității garamantilor. Unele sunt simple și îndeamnă la austeritate, altele par crude, întrucât pune limite vieții femeii la 40 de ani și a bărbatului la 50. *Vieții* sau capacității de a aduce viață, a procrea? Propozițiile tălmăcitorului moldovean nu sunt limpezi la

acest punct ("a vieții să nu i se cadă"). Pravilele stipulează ca feciorii să nu accepte alte legi în afara celor primite de la părinți (cu alte vorbe să nu se închine la mai mulți Dumnezei), să se îmbrace cu o singură pânză (pentru că mulțimea hainelor provoacă pizmă și declanșează nebunia), orice muiere să aibă un singur bărbat până naște trei copii, iar dacă are mai mulți „să-i jârfească dumnezeilor”, în fine, femeile și bărbații să trăiască în adevăr și iubire, iar dacă se întâmplă să cadă în minciuni, atunci să piară. Legi pline de cruzime, sfaturi nemiloase.

După ce reproduce (inventează) această lecție de bună purtare și înțeleaptă simplitate, Guevara face comentariul său, revenind la Platon și la înțelepciunea grecească. Prilej de a relua și întări ideea (*ideea dominantă*) a filosofiei sale morale, și anume că Principele bun este acela care este învățat și știe să se înconjure de sfetnici de seamă, aleși din rândul filosofilor. Modelul lui, repet, este Marc Aureliu, care unește în el cele două mari virtuți ale Prințului-model: *înțelepciunea* (filosofia de existență) și *bărbăția* (curajul, demnitatea, știința războiului, diplomația etc.), iar dintre *sfetnici* numele cel mai des citate sunt Aristotel și Seneca. Aristotel, dascălul lui Alexandru cel Mare (un model, iarăși, în acest imaginar al puterii, un *Principe* și el, care a uimit lumea) și Seneca, ministrul lui Nero. Despre Marc Aureliu, Antonio Guevara scrie o carte pe care o asociază, apoi, cu *Ceasornicul Domnilor*. În Cartea a III-a din *Ceasornicul* autorul înfățișează moartea lui Marc Aureliu și ultimele lui sfaturi, în Panonia, la 72 de ani ai săi și la 936 de la zidirea Râmului. Ostenit de războaie și lovit degrabă de *paralis* și de „mihniciunia inimei”, el cade într-un somn îndelung, limba lui este umflată, ochii lui sunt infundați, carnea este uscată, virtutea sa este slăbită – și, prezentând această agonie, autorul nu-și stăpânește tristețea. Dar tristețea mare nu paralizează imaginația scriitorului și nici, se va vedea de îndată, a traducătorului:

„O, cât de mișel lucru iaste a prăvi pre domnul murind, sau pre boierul ales, pre nemeșul bogat, de nu va avea pre lângă sine

nice un priiaten credincios, întru acea trece-re prea gria agiutoriu.și nice a fi fără socotială, dzic, că nu să cade priiatenului credincios. Că cei ce sintu părtaș întru viață norocurilor noastre sintu mulți, iară carii au grije la moarte de simțirea noastră foarte puțini. Oamenilor înțelepți și preaînțelepți, pînă a nu-i sili firea spre a muri, din vreria să li se cade a muri adecă mainte de ce vor sosi cele alese cei de pe urmă nevoi, să orînduim cele ce radzimă de simțirea cia din lontru. Că de socotim nebun pre cel ce ar vrea fără corabie să triacă marea, adevărat, nemică înțeleptu nu vom socoti pre acela care de tot negata vine la moarte. Ce piarde omul înțeleptu făcând diata? Ce scădere cinstii pătimește carele mainte de moarte cu nepriiateni și oentru aceia spre care au fostu cu inimă rea să împacă? Ce scade din cinste aceluia care în viață era datoriu să întoarcă, căci porunciaște să se întoarcă la moarte? Cu ce lucru mai înțeleptu să poate cineva a să arăta, decât de se va ușura de cele pre sine, care pre urmă cu giudecata s-a cere?”

După acest *topos al jeluirii* în fața neantului și a deșertăciunii existenței omului care nu-i, în fapt, decât o zădărniciie a zădărniciiei, *topos* frecvent, și el, în Biblie și, apoi, în scrierile medievale, vine la rând discursul (*toposul*) testamentar, acela în care se face sinteza unei vieții și se comunică ultimele înțelepciuni. Dar nu așa de repede și nu în succesiunea pe care am citat-o noi. Înainte de a da un ultim cuvânt lui Marc Aureliu (eroul-filosof, modelul Prințului desăvârșit în viziunea lui Antonio Guevara), autorul își prezintă punctul să de vedere și, după el, introduce discursul lui Panusie, sfetnicul înțelept, fidel și preaiubit.

Autorul, zic, face o lungă punere în temă, dezvoltă estetic subiectul deșertăciunii lumii și, discută soarta lui Marc-Aureliu și, mai ales, face speculații inteligente despre *starea de boală* a omului înțelept. Merge chiar mai departe și prezintă condiția împăratului filosof care se pregătește de moarte. O situație de existență și un tip de erou care, s-ar putea spune, prefigurează, piesa lui Eugène Ionesco. Comentariile lui Marc Aureliu, mai întâi gospodărești (cum trebuie să-și împartă averea), apoi morale: cum

trebuie să se compare prietenii apropiați și demnitarii celui care zace în „neodihnă pururea” și care trebuie să fie „căiala” lor. „Căiala” trece și în comentariul naratorului (eseistul format de cultura antichității și dornic să se elibereze de dogmele scolastice ale Evului Mediu) și atunci frazele lui capătă un evident accent elegiac și, în același timp, dezaprobat față de cei care nu se rușinează (zice el) în fața morții. Căci este lucru rușinos să dai muribundului amăgeli deșarte și – dacă înțeleg corect, propoziții împleticite ale traducătorului – este rușinos, totodată, ca *prietenii să nu grijească de bolnavi și să-i sfătuiască bine, să țină, adică diată*. Până să ajungă la ideea, într-adevăr, esențială pentru că vizează condiția umană, în genere (“iară că bine și tu și el știți că pre toți o noapte și a călca odată pre calea morții, căci să te temi a grăi prietenului, care acum au sosit la moarte”), eseistul vorbește despre cumpăna vieții și pierderea sufletului și risipirea bunurilor lumești: „Că, adevărat, dreptu rău și mai rău decât dracul iaste cine amăgește pre bolnavul căruia ce i-ar fi de agiutoriu a muri bine silește să se îmbunedze cu nădejdea vieții. La care cumpăna, cine grăiește acelia, puțin agonisește, iară cine crede multe piarde în eșartu. Mai bine iaste, pre cei murind, a-i învăța cu ce socotială s-a putea afla atuncia întru bună simțirea sa cea din lontru”.

Nu putea lipsi din discursul naratorului care stă la capătul muribundului, tema pocăinței târzii și, implicit, tema biblică a deșertăciunii vieții lumești. Omul, zice Antonio Guevara, să nu lase *a se ispovedi* și *a se pocăi* doar la bătrânețe, ci, fiind creștin bun, să-și pregătească, din timp, vremea de pocăință și îndreptare. Căci: „Ce folosescu corăbii, adinci spartă, cîrma? Ce folosescu războiului isprăvit, armili? Ce folosescu oamenilor morți, cu unosri și cu pliașturi să-i ungă? Într-acesta chip ce folos fac duhovnicii a vini la bolnavii carii acumu nu-s în mintea sa, să-ș mărturisească păcatele? Adevărat, rău să vă puea ispovedui, căruia priceperea spre pocăință îi lipsește! Ce folosește diacul a lua aminte lucrurile rădzimătoare de simțire pre aceia vreme, după ce bolnavul acmu au pierdut voroava”.

După acest eseu-bocet cu note filosofice, autorul introduce discursul preaînțeleptului și bunului Panasie care, aflăm din răspunsul lui Marco Aurelie, „ar fi suptu în Dachia”, „ar fi mâncat în Râm” și ar fi luat învățătură din Țara Grecească. Cu alte vorbe, preaînțeleptul și tare de virtute Panasie sfetnicul, ar fi un umblat și cu învățatura culeasă din multe părți (culturi). El reia, în esență, tema dinainte, dintr-o perspectivă mai acut existențială. La ce-i bună, întreabă el, atâta știință, dacă omul moare cu ea cu tot? Subiect etern, întrebare fără răspuns:

„Spune-mi mie, mă rog, stăpîne, căci să învață oamenii a grăi grecește, căci ostenescu ca să înțăliagă jidovește, căci atâta de multu asudă în limba lătinească, căci atâția de multe vremi petrec în Țara Grecească, schimbă dascăli așea de mulți, pătrund atâtea de multe cărți, atîția de mulți bani pre învățătură cheltuescu, pentru să petriacă viața cinsteșe și de la o vreme a priimi moarte, cu inimă bună, să cunoască? Să cade oamenilor să-ș pue dintre acesta hotar învățăturilor, ca să să învețe a vieții bine. Că nice una nu-i așea adevărată știință, de nu va cunoaște omul prea bine a-ș orîndui viața sa. Ce folos iaste să știu multe, de nu voiu lua nice un folos dintru aci știință? Ce agiutoriu am dintru conștiința tuturor limbilor streine, de nu-m[m]voiu înfrâna eu limba mea, de la apucarea vieții altora? Ce agiutorește a petrece cu cetitul cărților celor multe, de nu mă voiu învățaalta, fără a amăgi (prietenii) și pre cei de aproape? Ce-m va folosi să știu virtuțile stelilor și clătirile stihiiilor, de voiu ști a mă feri despre răutăți? În scurtu, foarte puțin folosiaște de să va da cineva după oareare înțăleptu și pre ascunsu să va arăta ucinic celor nebuni. Că soma a toate-i filosofiei întru a sluji dumnedzailor și întru nevătămarea oamenilor stă. Întreb de tine, doamne, preasăninate, ce folosește corăbiariului a ști meștersugul corăbiilor și să să înece pe vreme rea? Ce agiutorește pre războiul vestit a vorbi multu de războiu și a face războiul să fie neștiutoriu? Ce isprăvește povața a arăta altora potica căilor, de va rămînea el de cale?”

Toate aceste discursuri pregătesc discursul esențial, al filosofului – erou (Prințul model). Discurs complex în care regăsim înțelepciunea antichității. În răspunsul său, filosoful Marc Aureliu se vaită, întâi, de destinul său tragic (care este, în fapt, destinul în genere, al omului pe pământ): a avut de toate și, acum, pleacă doar cu „băibărețul” lui (un veșmânt simplu) și trupul său va fi mâncat de viermi. În strâmtoarea în care a ajuns, vrea mângâiere de la prieteni. E mahnit că fiul său Commodus care-i va urma pe tronul imperiului, dă semne de nestatornicie și neînțelepciune (“mintea cea rea a fiului meu”) și le dă sfaturi. Sfaturile lui repetă pe acelea pe care Plutarh le dăduse, într-o carte, lui Traian (reproduse, și acestea, în *Ceasornicul Domnilor!*). Sunt cinci și din ele, deducem, că Principele (domnul) – oricare ar fi el – trebuie să țină seama de următoarele reguli de existență: cea dintâi este ca el „să viețuiască cu pază” și să fie plin de bunătate, să se țină departe de răutăți și, în felul acesta, va fi un model pentru toți: căci „nimeni nu va îndrăzni să fie desfrânat”. 2. Să fie drept cu toți, cu cel ce vine de la țară și cu cei ce sunt lângă tine. 3. să fie pururea iubitor de adevăr și să nu vorbească mult (“întru voroadă să nu fii îndelungat”) 4. „La petracanii să fii blând și cu milă”, în fine, 5.

Să nu-i accepte în preajma sa pe „giambași și pe îmbunători” (lingușitori), căci aceștia vor tulbura cu răutatea lor viața orașului.

Acestea sunt, în esență, legile pe care Marc Aureliu le socotește fundamentale pentru educația unui destoinic și desăvârșit domnitor, pe lângă altele pe care această narațiune parenetică le reține. Între ele, cea mai importantă, poate, este aceea ca Principele (împăratul, domnitor, *Ocârmuitorul*, oricum i-am zice!) trebuie să le aplice și să le păzească, și anume ca *Ocârmuitorul* să nu uite să-și ia oamenii învățați (filosofii) ca sfătuitori de taină. Marc Aureliu (și prin el Antonio Guevara) aduce în discuție pe Nero, care a avut, ca ministru (sfetnic) pe Seneca. Și, avându-l, n-a ezitat să-și omoare mama (Agripina) și, pe lângă alte fapte demente, să dea foc Romei. Și, dacă este așa, se pune întrebarea: cât de înțeleaptă poate fi puterea (politica) sfătuită de filosofi? Este întrebarea pe care și-o pune, în epoca noastră, Noica (nu este singurul, desigur): *tot mai vreți ca filosofii să fie în preajma politiciii și al celor ce o conduc? Cunosând ce-a reușit să realizeze înțeleptul Seneca, Sfetnicul lui Nero. O întrebare pe care Antonio Guevara și, de bună seamă, Nicolae Costin, logofătul lui Nicolae Costin și traducătorul Ceasornicului domnilor, nu și-o pun.*

Radivoje KONSTANTINOVIĆ

Le grand défi

Abstract

Societatea europeană contemporană se confruntă cu un mare val de refugiați, iar riscul este acela ca bătrânul continent să fie inundat de aceștia. Totuși, trebuie să avem compasiune față de nenorocirea oamenilor care sunt obligați să-și părăsască țările, care sunt alungați din căminele lor de război și de mizerie. Europa se mai confruntă, însă, cu nivelul scăzut de natalitate și cu lenta și dificila integrare social-culturală a anumitor minorități, precum romii, de exemplu. Europa nu poate, totuși, tolera cutume care se opun concepției sale despre libertate, cum ar fi poligamia, căsătoria minorilor, drepturile femeilor.

Cuvinte-cheie: populații migrante, romii, valuri de refugiați, probleme de integrare culturală, încălcarea libertății europene.

Contemporary European society is confronting to a great wave of refugees and the risk is that the old continent could be flooded by them. However, we must be compassionate with the misfortune of people who are forced to leave their countries, people who are banished from their homes by the war and the poverty. Europe still confront to a low birth rate and to a slow and difficult socio-cultural integration of certain minorities, such as Gypsies, for example. Europe can not, however, tolerate common laws that oppose to its conception of freedom, such as polygamy, marriage of minors, women's rights.

Keywords: migrating population, Gypsies, waves of refugees, cultural integration problems, uncroaching upon European liberty

J'aurais voulu vous parler d'un grand monument de la science humaine, de l'*Encyclopédie* de Diderot, qui s'avère l'exemple même de ce que la science est capable de réaliser. Cette entreprise unique représente un des sommets de la pensée européenne, le seul ouvrage capable de restaurer toute une civilisation, mais l'Europe affronte un défi qu'elle n'a pas connu depuis des siècles: c'est la grande vague de réfugiés qui risque d'inonder notre continent.

Fidèle à sa tradition humaniste, l'Europe ne peut pas rester insensible devant le mal-

heur des gens qui sont obligés de quitter leurs pays, chassés de leurs foyers par la guerre et la misère, mais on peut se demander ajuste titre si l'Europe se voit capable de résoudre un des plus grands problèmes de son histoire moderne.

Car l'Europe a ses problèmes qui ne datent pas d'hier et qui risquent de s'aggraver avec l'arrivée massives des émigrés du Proche Orient et d'Afrique. Parmi les plus graves ce sont sans aucun doute le faible taux de naissance des populations autochtones et la lente et difficile intégration de certaines minorités.

Le cas des Roms qui vivent sur le continent européen depuis des siècles montre combien l'intégration en général se révèle difficile. Malgré l'aide de l'État et la législation favorable, on n'arrive pas à résoudre le problème des „gens de voyage”, des Roms nomades. A ma connaissance, personne n'a explicitement dit, en France, par exemple, qu'en Europe cela n'est plus possible et que les charmants romanichels doivent accepter la vie sédentaire.

Malheureusement, de peur de ne pas être politiquement correct, on évité trop souvent de parler des problèmes épineux, encore moins de s'appuyer sur les résultats des recherches dans le domaine de la démographie en l'occurrence. Pourtant, c'est bien sur la science qui nous fournit des données précieuses que les décisions politiques doivent se baser.

Il est évident que la seule bonne volonté d'un pays ou d'une communauté d'accueillir les nouveaux venus ne suffit pas. Il faut également la volonté de ceux-là d'accepter les lois et les règles du pays d'accueil. La com-

préhension mutuelle est aussi absolument nécessaire si l'on veut éviter les conflits.

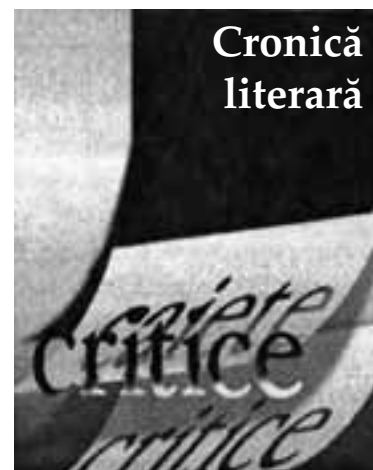
C'est une illusion de croire que les immigrants peuvent sauvegarder leur identité d'origine intacte: le refus total d'adaptation se révèle une source de problèmes innombrables pour le pays d'accueil et pour eux-mêmes.

On pourrait citer beaucoup de tristes exemples, nous ne donnerons que quelques-uns: la polygamie, les mariages de mineurs, les droits de la femme – la tradition européenne ne peut pas tolérer les coutumes qui sont opposées à sa conception de la liberté.

Plus les traditions sont éloignées, plus l'intégration s'avère ardue. Surtout s'il s'agit d'un nombre de plus en plus grandissant des gens pour qui l'Europe est une vraie terre promise.

Il faut pourtant espérer que notre bonne vieille Europe, sans trahir ses idéaux de liberté et de justice, aura la sagesse de ne pas compromettre les acquis de sa civilisation qui sert de modèle à l'humanité toute entière.

Dušan STOJKOVIĆ
**Coloana infinitului
a gândirii filosofice
românești***

Abstract

Patru filosofi subiectivi care vor să reînnoiască cultura română și un critic literar negaționist care descoperă în anul 1943 teatrul absurdului în limba română: Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica, Eugen Ionescu și Mircea Vulcănescu. Fără acești români literatura europeană modernă și gândirea europeană modernă pur și simplu nu există. Însă ei nu erau nici niște venetici ordinari și nici niște musafiri impunători. Au fost cei care au împins cu pași giganți de nenumărate mile înainte arta, poezia, teatrul, filosofia, studiul religiei, iar Europa i-a urmat, și nu invers.

Este o carte despre un grup de gânditori și artiști români care aproape cu toții au fost discipoli exemplari ai renumitului și „atipicului” profesor Nae Ionescu, care i-a învățat să renunțe la „filosofia școlară” și să gândească cu propriul lor cap, dezlipind astfel filosofia de catedră și ducând-o în stradă.

Generația românilor creatori despre care scrie Eugen Simion este una dintre cele mai productive și cele mai realizate generații din istoria spiritualității secolului al XX-lea. Simion însuși face parte din categoria gânditorilor de talia și valoarea lor. Cartea sa – inevitabil trebuie procedat întocmai – trebuie să fie citită ca un roman spiritual, metafizic.

Cuvinte-cheie: Eugen Simion, Existențialismul românesc și metafizica europeană, Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica, Eugen Ionescu, Mircea Vulcănescu, Nae Ionescu.

Four subjective philosophers who wanted to renew the Romanian culture and one literary critic who discovers in 1943 theater of absurd in Romanian language: Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica, Eugen Ionescu and Mircea Vulcanescu. Without these Romanians, European literature and modern European thinking simply would not exist. Yet, they were neither simple strangers nor imposing guests. They were the ones who made giant steps of countless miles in art, poetry, theater, philosophy, the study of religion, and Europe followed them.

This is a book about a group of Romanian artists and thinkers who were, almost all of them, exemplary disciples of renowned and „atypical” professor Nae Ionescu, who taught them to give up „school philosophy” and think with their own heads, thus detaching philosophy from school department and taking it to the streets.

The generation of Romanian writers, about whom Eugen Simion writes, is one of the most productive and the most accomplished generations in history of 20th century spirituality. Simion himself is part of this category of thinkers. His book – inevitably – must be read as a spiritual, metaphysical novel.

Keywords: Eugen Simion, Romanian existentialism and European metaphysics, Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica, Eugen Ionescu, Mircea Vulcănescu, Nae Ionescu.

Dušan STOJKOVIĆ, Critic literar, poet, prozator, Republica Serbia, e-mail: imengher@yahoo.com

* Eugen Simion, *Existențialismul românesc și metafizica europeană*, traducere din limba română: Adam Puslojić, Mirela Glušac, Ionela Mengher și Simion Lăzăreanu, „Filip Višnjić”, Belgrad, 2016, Dušan Stojković

De la începutul secolului al XX-lea oame-
nii de creație români, cei care și-au părăsit
țara temporar sau definitiv, stabilindu-se în
străinătate (de cele mai multe ori la Paris),
s-au situat printre vârfurile artiștilor și filo-
sofilor universali. Aceasta este valabil și în
cazul unuia dintre cei mai importanți sculp-
tori ai avangardei, Constantin Brâncuși, în
cazul reputatului pictor avangardist Victor
Brauner, al poetei Ana de Noailles, al
romancierului Panait Istrati, al fondatorilor
dadaismului Marcel Iancu și – în mod apar-
te – al lui Tristan Tzara, în cazul „antimo-
dernului mistic” (p.80) Benjamin Fondane și
al suprarealistului Ilarie Voronca – poetul
condamnat, în cazul poetului Paul Celan,
care s-a afirmat în limba germană, dar și-a
curmat viața, aruncându-se în Sena, în cazul
celui mai bun poet „lingvist/fonetist” al
secolului al XX-lea – Gherasim Luca, pentru
care Sena a fost, de asemenea, mormântul
deliberat ales, în cazul Hertei Müller,
deținătoarea Premiului Nobel¹. Și, bineîn-
țeles, în cazul celor cărora le este dedicată
cartea despre care scriem, cu un titlu scurt,
dar cu un subtitlu lung (care definește cu
exactitate despre ce este vorba în carte):
Patru filosofi subiectivi care vor să reîn-
noiască cultura română și un critic literar
negaționist care descoperă în anul 1943 tea-
trul absurdului în limba română: Mircea
Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica,
Eugen Ionescu și Mircea Vulcănescu². Fără
acești români literatura europeană modernă
și gândirea europeană modernă pur și sim-
plu nu există. Însă ei nu erau nici niște vene-
tici ordinarii și nici niște musafiri impu-
nători. Au fost cei care au împins cu pași
giganți de nenumărate mile înainte arta,
poezia, teatrul, filosofia, studiul religiei, iar
Europa i-a urmat, și nu invers.

Fapt ce nu este valabil în cazul disiden-
ților din alte țări, dispuși de la bun început

a se adapta mimetic mediului în care s-au
stabilit: Kundera a devenit scriitor francez,
la fel ca și Makine, Charles Simic – poet
american, la fel ca și Czesław Miłosz. Doar
rușii, și nici aceștia nu toți, au păstrat ceea
ce au luat cu ei din țara-mamă. Aceasta fiind
valabil pentru cei trei romancieri: Gaito
Gazdinov, Mark Aldanov, Vladimir Nabokov.
Însă și opera lor, cel puțin parțial, fus-
ese o sinteză distinctivă a ideilor moștenite
și a celor împrumutate. Marii români au
rămas mari români chiar și atunci când au
devenit mari europeni. De aceea, cu raris-
ime excepții, majoritatea dintre ei, în pofida
unor realizări remarcabile și recunoașterii
în capitalele lumii, s-au întors în țara lor,
după cum procedase Eugen Simion însuși.
Nu l-a reținut la Paris nici faptul că a predat
limba română la Universitatea Sorbona, nici

1 Lista nu se oprește aici. Ar trebui adăugat și numele Iuliei Hasdeu, pe cel al Marthei Bibescu, al lui Tudor Vianu, Elie Wiesel și al multor alora. Lucian Blaga a trăit o perioadă la Paris și a scris poezii și în limba franceză. Și nu este singurul care a procedat astfel.

2 În cartea lui Simion sunt prezentate succint și atitudinile altor gânditori români. De ex., B. Fundoianu (în Franța a devenit B. Fondane, creând o impresionantă operă poetică. Dar și cea a lui Lucian Blaga, care are o părere negativă despre existențialismul românesc și care îi numește pe existențialiștii români „cabotini ai pasiunilor”).

faptul că fusese prieten de la egal la egal cu acei interpreți ai literaturii care au mișcat această știință neabătut și cu toată intensitatea spre acele spații în care ea însăși se va împleti într-o inextricabilă pânză de paianjen a subterfugiilor teoretice și va fi forțată să se întrebe dacă obiectul activității sale și ceea ce încearcă a prezenta ca fiind perfect este știință propriu-zisă. Atunci când Barthes, Todorov, Kristeva, Genette și mulți alții au „complicat” metoda prin care au dorit să epateze cu literatura, arta în general și cu gândirea umană, Simion a stat puțin deoparte. Pentru el opera pe care o studia era mai importantă decât cine se angajase în acest studiu. El nu a vorbit despre moartea autorului sau moartea romanului, pentru ca, mai apoi, să-l studieze pe defunctul autor și pentru a scrie el însuși romanul la al cărui sfârșit ajunsese de mult.

În Introducerea la cartea despre care facem vorbire Simion mărturisește că l-au convins s-o scrie Adam Puslojic, un „spirit impetuos și imaginativ” (p. 11), și Srba Ignjatovic³, un „spirit tacit, reflexiv și melancolizat” (p.11). Este o carte despre un grup de gânditori și artiști români care aproape cu toții au fost discipoli exemplari ai renumitului și „atipicului” profesor Nae Ionescu, care i-a învățat să renunțe la „filosofia școlară” și să gândească cu propriul lor cap, dezlipind astfel filosofia de catedră și ducând-o în stradă. L-au ascultat cu toții și nu se poate uita ceea ce au creat atunci când erau tineri, la începuturile activității lor intelectuale. Acea generație tragică, criterionistă, generația în pulbere⁴, apare în scenă între anii 1927 – 1930, când în Europa începe în mare măsură să domine

existențialismul lui Karl Junger și Martin Heidegger, misticismul lui Lev Shestov și Nicolae Berdiaev, citindu-i cu fervoare, acceptându-le ideile, precum și pe filosofi spanioli Miguel de Unamuno și Jose Ortega y Gasset. Deși gânditorii români au fost școliți în străinătate (în genere, la universități germane) și, indubitabil, știau despre ei și le-au citit opera, ceea ce aduc ei în știință este vital⁵, original în esență, fără îndoială provocator. De actualitate și în zilele noastre, deși au trecut atâția ani. Cu ei nu s-a întâmplat ceea ce s-a întâmplat cu sriitorii ruși (executarea lui Gumilov, moartea și din cauza foamei a lui Aleksandr Blok, sinuciderea lui Esenin, Maiakovski, Marina Tsvetaeva...), fapt ce l-a determinat pe Roman Jakobson să-și intituleze eseul pe această temă „Despre generația care și-a irosit poezii” (1931). Nici România, nici Europa nu i-a irosit pe ei și nici ei, cu siguranță, nu au irosit nici România, nici Europa. Opera lor, scrisă în prima tinerețe, nu este valorificată nici azi pe măsura meritului, deoarece unii (Eliade, Noica, Cioran⁶) au fost simpatizanți ai ideilor extremei drepte, unii dintre ei ajungând, după cel de-al Doilea Război Mondial, în închisoare (Noica și Vulcănescu; alții murind în închisoare), unii (Eliade, Cioran, Ionescu) au plecat la Paris, unde s-au realizat întrutotul. Simion amintește de întâlnirea sa cu Ivo Andric, deținător al Premiului Nobel, care i-a spus: „Românii au o curiozitate: își exportă geniile”.

Liderul spiritual al tinerei generații de gânditori români fusese Mircea Eliade, care la acea dată avea douăzeci de ani, autor al unor romane interesante⁷, care a tratat

3 Cartea apare mai întâi în limba sârbă, iar o variantă extinsă va apărea în limba română. Un fel de „predecesoare” poate fi regăsită în părți ale unei cărți a lui Eugen Simion în limba sârbă: *Demonul teoriei a obosit* (selecție și traducere Adam Puslojic), Apostrof, Rading, Beograd, 2004.

4 Astfel i-a denumit Zaharia Stancu.

5 Șerban Cioculescu i-a numit în deriziune „trăiriști”. Ei au și fost asta, dar datorită faptului că opera lor fusese o serioasă meditație existențialistă.

6 În textul nostru nu vom folosi varianta românească a numelor și prenumelor gânditorilor români Emil Cioran și Eugen Ionescu.

7 Romanul tânărului miop, Gaudeamus, Lumina ce se stinge, Întoarcerea din rai, Huliganii, Maitreyi, Domnișoara Cristina. După cel de-al doilea război mondial el va scrie romane precum: Noaptea de Sânziene, La țigănci, Pe strada Mântuleasa. Evidențiem în mod aparte romanul joycean Lumina ce nu se stinge, publicat în anul 1934. În limba sârbă sunt traduse următoarele lucrări beletristice ale lui Mircea Eliade: Pe strada Mântuleasa (traducere Vojislava Stojanovic Georgijevic), Gradina, Nis, 1987;

temele vitale pe care ei le-au abordat (inevitabila existență, metafizica realității, aventura vieții, forme ale subconștientului...), însușindu-le sub titlul *Calea spirituală* (1927). Starea de spirit comună tuturor tinerilor „trăiriști” români, luptători pentru schimbări radicale în cultura română, este neliniștea⁸. Pornind de la existențialismul european, misticii ruși și gânditorii spanioli și de la mulți alții, de la Kierkegaard și Dostoievski, tocmai ei vor fi creatorii variantei românești a existențialismului, care constituie tema cărții lui Simion.

Deloc întâmplător cel ce le-a fost profesor, Nae Ionescu, a fost un profesor atipic întru totul, care le spunea studenților săi că nu are un plan de predare și că el nu îi va instrui, ci va învăța împreună cu ei. După părerea lui, Europa este împărțită în două părți distincte în ceea ce privește filosofia și morala: lumea occidentală optează pentru cunoaștere, iar lumea estică pentru percepție/înțelegere. Primul concept este dominat de spiritul istoric, iar cel de-al doilea este dominat de spiritul finenței⁹. Nae Ionescu scrie: „înțelegerea este o activitate analogă cu creația: în momentul în care ai înțeles un lucru ajungi la rețeta creării lui; când cunoști un lucru, deși nu-i ai rețeta, poți să-l identifici perfect, dar resorturile lui intime, legea lui de creație, aceasta nu poți să o „înțelegi prin cunoaștere, ci prin înțelegere”.

Ca „filosof existențialist de nuanță creștină” (p.26) el consideră că pentru catolici „universul este o existență pe care ei o cunosc”, în timp ce pentru ordodocși „universul este o existență pe care o trăim noi înșine”. În plus, alții „posedă metafizica întemeiată pe contemplație¹⁰ și pe „lipsa de inițiativă” (p. 26). Nae Ionescu nu dorește să construiască nici un sistem filozofic. Nu vor dori asta nici elevii săi. Opera lor, scrisă în

tinerete, va fi una fragmentară, produs al științei neliniștii. Dar Mircea Eliade, Constantin Noica și Mircea Vulcănescu, construind geometria spiritului, introduc ordine structurală în ideile lor, arătând că, și atunci când se pornește de la o singură sursă, se poate ajunge până la căi diametral opuse. Ceea ce este comun tuturor acestor tineri români, cu toții elevi ai lui Nae Ionescu, precum și lui Nae Ionescu însuși, este reflectarea României și locul ei pe harta spirituală a Europei. Lecțiile lui de metafizică, poate nu întru totul originale, „împrumutate” de la eseistii și filosofii germani, și-au găsit un tărâm propice în lucrările lor filosofice și literare. În mod aparte ideea „experienței” (trăirii), care domină toate scrierile sale. Deși unii dintre elevii săi au avut orientări de stânga, iar alții de dreapta, pe toți aceștia i-a unit sentimentul tragic al vieții, pe care Mircea Vulcănescu îl denumeste „pesimism activ”. În centrul gândirii lui Nae Ionescu s-a aflat revolta spirituală, ea „transferându-se” și în opera elevilor săi. Ionescu nu a prevăzut cu exactitate în ce direcție se va îndrepta gândirea europeană. Din perspectivă actuală, a fost, anticipând, un eurosceptic. Cu toate acestea, într-o privință a avut perfectă dreptate: „atunci când are suspiciuni asupra modului în care se înfăptuiește judecata europeană. Judecată fără prezența metafizicii răsăritene, parte, totuși, din această cultură (p.35). Aceasta o demonstrează cel mai bine chiar elevii săi. Ionescu îi avertizează, printre altele, că „bătrânii sunt primejdioși în spațiul public pentru că au acaparat puterea și nu vor s-o cedeze” (p.37). „N-au loc în ponoarele filosofiei sale de existență. Totul cade pe seama tinerilor. Mitul tinerilor este esențial în această utopie sociologică” (p. 37). Utopia rămâne utopie, iar tinerii români, elevii lui Ionescu, au suficientă putere, știință, energie, aroganță tinerească, avânt

La țigănci și Nopti la Serampore (traducere Mariana Dan), SKZ, Beograd, 1999, Secretul doctorului Honigberger și alte nuvele (traducere Mariana Dan și Zoia Tomic), Paideia, Beograd, 2002; Coloana infinitului (dramă; traducere Petru Cărdus), KOV, Vârșet, 1996.

⁸ Amintim că cel de-al doilea volum de versuri în proză al lui Andrić are același titlu (St. Kugli, Zagreb, 1920).

⁹ Pascal a făcut distincție între spiritul geometriei și spiritul fineții.

¹⁰ Contemplarea pentru el nu este în nici un caz o atitudine pasivă, ci o „încordare dureroasă”, cea care te mână să te depășești pe tine însuși, să te pierzi pe tine însuși într-un mod anume”.

filosofic pentru a zbura, deși seamănă a „Sisifi blestemați” (p. 39), suficient de sus și, în același timp, suficient de adânc. Deoarece cu toții suferă de complexul apartenenței la o cultură mică, este necesar să se debaraseze de acest complex. Cel mai rapid face asta Mircea Eliade. Pe lângă cultura europeană, există alte culturi străvechi și mai bogate. Occidentul a primit mult mai mult de la ei decât le-a oferit. Europa a „obosit, s-a ofilit spiritual”. Toți acești tineri români reușesc să înlăture sentimentalismul din proza românească, să creeze, în locul filosofiei din cărți, „filosofia ființei românești” (p.43) și să scrie unele dintre cele mai interesante cărți. Au greșit doar că s-au transferat din plan spiritual în plan politic. Atunci, ca de fiecare dată când se întâmplă una ca asta, vine diavolul după vămă. Unii au laudat bolșevismul, iar alții și-au dorit o revoluție naționalistă.

Tudor Vianu face distincție între generația biologică și generația de creație. Primei îi aparțin mulți într-un secol, celei de-a doua

doar doi-trei. Cei despre care scrie Simion sunt apartenenții unei veritabile generații de creație.

Mai întâi, Mircea Eliade și Mircea Vulcănescu doresc să agite bazele existențialismului românesc și ale gândirii românești de până la acea dată, care se întemeiau pe un sentiment al unei inevitabile sortii tragice a României „vegetative”. Doar ei doi doresc „să pună ordine în ideile lor” (p.51), să creeze un sistem coerent. Ceilalți colegi ai lor de generație sunt „fragmentariști, moraliști, creatori de limbaj” (p.51). Și unii, și alții, la fel ca toți existențialiștii, de la Hegel, filosoful sistemului, creează figura negativă a filosofiei, pe Satana filosofic (p.51).

Cea mai importantă operă filosofică a lui Mircea Vulcănescu, în care el încearcă să definească spiritul românesc, este *Dimensiunea românească a existenței* (1943). Până la apariția lucrării lui Constantin Noica, *Rostirea filosofică românească* (1970), această Schiță fenomenologică a fost „contribuția teoretică cea mai importantă a exis-

tențialismului românesc” (p. 61). Vulcănescu nu este un „gânditor privat” (p. 61) precum Emil Cioran, ci este un filosof care, „cunoscând toate sistemele filosofice, încearcă să le armonizeze și să tragă din ele un folos” (p. 61). După el, „limba română exprimă filosofia de existență a românilor, gramatica ascunde gramatica spiritualității” (p.63). Scepticismul, ideea despre negare, care este caracteristica spirituală a românilor, „este creatoare, nu distrugătoare” (p.66). Această negare este „o negare activă, etică, o opoziție ontologică”, „Românul nu anulează, nu desființează...Negarea lor ar fi „luciferică” (de contestare), nu „satanică” (radicală)” (p.67). Logica românească este „acum ori nicio-dată”, vânarea „sentimentului kairotik”. Toată Europa știe de Cioran și îl compară chiar cu Voltaire; nimeni din Europa, și foarte puțini în România sa, nu știe de Mircea Vulcănescu, cel de-al doilea fiind „primul filosof român care dă un studiu de filosofie a ființei în limba română” (p. 263), în care încearcă să „definească din perspectivă filosofică omul românesc”(p. 263).

Mircea Eliade¹¹ poate fi extrem de „ane-

voios”(p. 91) legat de existențialism. El „include și experiența mitului” (p. 92) în meditația existențială, în mod special într-o etapă ulterioară a creației sale¹², când va scrie despre istoria religiilor.

Pentru el experiența este „o formă perfectă și temporară a întregii ființe”. Admiră jurnalele. Toți „generaționiștii” au scris jurnale. Iată ce spune Eliade despre jurnal: „De aceea cred eu că „jurnalul”, însemnările intime, notele fără importanță – conțin atâta tărie și atâta sete de veșnicie, pentru că sunt scrise subit ca și o moarte sau agonizează ca și o moarte, sau sunt dătătoare de seamă ca despre o moarte”. Polemizează cu Cioran, considerând că disperarea nu poate fi tema de bază a ființei. Ei doi se află la poluri opuse de gândire”. Cioran este scepticul „pasionat” care nu mai crede nici în filosofie și caută schimbări capitale și radicale în România fără nici o întârziere, în timp ce Eliade, „un modern antimodern” (p.105), respinge „retorica neantului și agoniei” (p.103) și este convins că renașterea culturii se va produce prin „regăsirea și cultivarea miturilor ei” (p.103). Simion consideră drept lipsă fundamentală a filosofiei lui Eliade¹³

11 Pe lângă lucrările de beletristică, sunt traduse în limba sârbă următoarele lucrări ale lui Mircea Eliade: *Aspects du mythe*, (traducere Mirna Cvitan și Ljerka Mifka), Matica hrvatska, Zagreb, 1970 și Plato, Beograd, 1998; *Sacru și profan* (traducere Zoran Stojanović), Zamak kulture, Vrnjačka banja, 1980, Književna zajednica, Novi Sad, 1986, „Dositej”, Beograd, 1998, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2003, Alnari, Beograd, Tabernakl, Lačarak, 2004; *Ocultism, vrăjitorie și mode culturale, eseuri de religie comparată* (traducere Ljiljana Filipović), Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1981 și 1983; *Făurari și alchimiști* (traducere Miljeko Mayer), Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1982 și 1983; *Yoga: nemurire și libertate* (traducere Zoran Zec), BIGZ, Beograd, 1984; *Șamanismul și tehnicile arhaice ale extazului* (traducere Zoran Stojanović), Matica srpska, Novi Sad, 1985 și Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1990; *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. I, De la epoca de piatră la misterele din Eleusis (traducere Biljana Lukić), Prosveta, Beograd, 1991 și Bard-fin, Beograd, Romanov, Banja Luka, 2003; *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. 2, De la Gautama Buddha la triumful creștinismului (traducere Mirjana Perić), Prosveta, Beograd, 1991; *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. 3, De la Mahomed la Epoca Reformelor (traducere Mirjana Zdravković), Prosveta, Beograd, 1991; (împreună cu Ioan Petru Culianu) *Dicționar al religiilor* (traducere Anđelka Cvijić), Narodna knjiga – Alfa, Beograd, 1996 și Nova knjiga plus, Beograd, Nova knjiga, Podgorica, 2014; *Mefistofel și Androgenul* (traducere Slavica Miletic), Dom kulture, Čačak, Gradac, 1996; *Imagini și simboluri: eseuri despre simbolismul magico-religios* (traducere Dušan Janić), Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1999 și *Fatum izdavaštvo*, Beograd, 2015; *Despre religie* (traducere Ljiljana Filipović și S. Ašanin), Art press, Beograd 2002; *Aspecte ale mitului* (traducere Nataša Pejanović), Demetra, Zagreb, 2004; *Symbolism, the Sacred and the Arts* (traducere Dubravka Alić), Gutenbergova galaksija, Kruševac, 2006; *Tratat de istorie a religiilor* (traducere Dušan Janić), Akademska knjiga, Novi Sad, 2011.

12 Nu există un singur Mircea Eliade, sunt mai mulți.

13 El este pentru Simion „omul fără destin”, spiritul fără filosofie, eruditul fără religie, „poligraful care călătorește cu documentele în valiză”, cel care „înțelege că individul provine din vechile epopei” (111). Când Eliade însuși a scris această epopee, Georges Dumésil a denumit Istoria credințelor și ideilor religioase „o nouă legendă a veacurilor”.

declarata „credință a spiritului în totalitatea lumii și în sensul major al existenței omului” (p.111), „necesitate de a cosmiciza cunoștințele noastre” (p.114). Pentru Eliade „omul este o sumă a miturilor sale” (p.119). Pe lângă omul european, există și „omul european mai vechi, cu o moștenire spirituală mai bogată” (p. 129). Proiectul spiritual pentru care pledează el îl putem denumi realism metafizic (p. 130). Gilbert Durand consideră că, alături de Jung, Dumésil, Corbin, face parte din „antropologia profundă” (p.135). Ea are drept scop „remitologizarea lumii profane” (135).

Scrierile lui Cioran¹⁴ în limba română sunt „mai libere, mai directe, mai radicale” (p.53). Acest filosof privat (p.15), „cel mai radical și cel mai mare negativist dintre toți existențialiștii români (p. 137), consideră întâmplarea neplăcută drept „bază”, cuvântul care „definește destinul românesc” (p.137) Simion îl definește drept un „Iov educat la școala moraliștilor francezi” (p.138). Prima carte a lui Cioran, *Pe culmile disperării* (1934), „explozivă și barocă” (p.140), este „confesiune” „împotriva filosofilor care tremură mai mult decât alți indivizi de frica morții” (p.140). Chiar dacă nulifică (acest verb este neologismul creat de el) totul, „ce poftă uriașă există în această negație a lumii, ce vitalitate de zeu tânăr în acest joc cu neantul!” (p.141). În retorica agoniei (p.143), folosește negația care provoacă „bucuria spiritului” (p.142). Și prima carte a acestui maestru al nuanțelor, și cele ulterioare „trebuie citite ca un jurnal” (p.143).

Tot ceea ce este scris în ele este scris într-un stil radical, nihilist. În Cartea amăgirilor el se va îndepărta de filosofie. Cea mai

incitantă carte a sa, care, de altfel, este și cea mai incitantă carte a acestei generații de creatori, este Schimbarea la față a României (1936). În această „carte mânioasă” (p.157) Cioran expune „antropologia pesimistă”, referindu-se chiar la „dictatura socială” (p.159). Această carte, în care autorul ei arată și demonstrează cum își iubește poporul „cu o ură severă”, este, și din aspect politic, și din aspect moral, „cartea unei disperări fundamentale și a unei opțiuni periculoase” (p.162). În ea românii se lecuiesc printr-o terapie de șoc. Însă remediul este eronat și este o mare întrebare dacă spiritul, în cazul în care este cu adevărat bolnav, își va reveni prin această terapie. Scopul cărții lui Cioran, *Lacrimi și sfinți*, este de a fi o „hermeneutică a sfințeniei” (p.169). Deși s-a vorbit despre ea ca despre „un pamflet antireligios”, ea este „doar un eseu fragmentar, de un scepticism agresiv, alteori liric cu accente elegiace” (p.170). Persoanele active nu pot fi religioase. Nici creative. Nici cel pe care Cioran îl apreciază dintre ei – Dostoievski. Motiv pentru care scrie și: „o perversiune fără pereche: un viciu al cerului”. Și: „este imposibil a-l iubi pe Dumnezeu decât urându-l”. Doar muzica este pozitivă. Dumnezeu vorbește prin intermediul muzicienilor. În *Lacrimi și sfinți* „există și un lirism al lucrurilor ce pier, și o poezie foarte personală a singurătății” (p.175). Cioran dorește să „interpreteze visul plantelor” (p.175). Nu doar aceasta, ci toate cărțile sale pot fi citite ca un roman. Emil Cioran este un scriitor de marcă al secolului al XX-lea. În *Amurgul gândurilor* (1940), scriitorul, care se consideră „un Iov fără prieteni, fără Dumnezeu și fără lepră”, devine „un clasic al

14 În limba sârbă au fost traduse: *Tratat de descompunere* (traducere Milovan Danojlić), Matica Srpska, Novi Sad, 1972 și 1979; *Zlatna grana*, Sombor, 1995; *Tisa*, Beograd, 2004; *Istorie și utopie* (traducere Branko Jelić), Dom kulture, Čačak, 1987 și 2009 și *Unipreks*, Nikšić, 1990; *Lacrimi și sfinți* (traducere Petru Cărdă), Bratstvo i jedinstvo, Novi Sad, 1989; *Svetovi*, Novi Sad, 1996; *Plavi jahač group*, Beograd, 2010 și *Centar za kulturu*, Požarevac, 2011; *Pe culmile disperării* (traducere Petru Cărdă), Oktoih, Podgorica, 1993; *Poligraf*, Beograd, 1998; *Mărturisiri și anateme* (traducere Zoran Janković), Svetovi, Novi Sad, 1997; aceeași operă a fost tradusă și de Petru Cărdă, (Centar za kulturu, Požarevac, 2009); *Silogisme ale amărăciunii* (traducere Jovica Aćin), Rad, Beograd, 1998; aceeași operă a fost tradusă și de Miodrag Šuput (M. Šuput, Beograd, 1998); *Țara mea* (traducere Petru Cărdă), KOV, Vrač, 1998; *Despre neajunsul de a te fi născut* (traducere Miodrag Šuput), M. Šuput, Beograd, 1999; *Sfârtecăre* (traducere Miodrag Šuput), M. Šuput, Beograd, 2000; *Căderea în timp* (traducere Milica Kozić), Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2008; *Cioran: interviuri* (traducere Stanko Đerđanović), Dereta, Beograd, 2010; *Cioran și muzica* (traducere Petru Cărdă), Centar za kulturu Požarevac, 2010; *Demiurgul cel rău* (traducere Mira Vuković, Matica Srpska, Novi Sad, 1991).

disperării". În disperare chiar și sinuciderea este tratată ca un act de sinucidere. Nu există un gânditor care a meditat mai mult despre sinucidere decât Cioran. L-am putea defini drept un sinucigaș latent. În egală măsură l-am putea denumi și filosof al sinuciderii. Iată fragmentul-cheie despre sinucidere din Amurgul gândurilor: „Modernilor le lipsește cultura lăuntrică a sinuciderii, estetica sfârșitului. Nici unul nu moare cum trebuie și toți se sfârșesc din întâmplare. Neinițiați în sinucidere, niște amărăți ai morții. Dacă ar ști ei să se termine la timp, n u am suferi nici unul de strângere de inimă la vestea atâtor și atâtor „acte desperate” și nu am numi „nefericit” un om care-și sfințește propria împlinire. Lipsa de axă a modernilor nicăieri nu apare mai izbitoare ca în depărtarea lăuntrică de sinuciderea îngrijită și gândită, de sinuciderea ca oroare de ratare, îndobitocire și bătrânețe, de sinucidere ca omagiu forței, înfloririi și eroismului”. Imagini ale spiritului, pe care Cioran le evocă în opera sa, sunt: neanturi vitale, elan negativ, deliciile pieirii. Acest „antimodern” este „în fundamentele imaginației sale un spirit modern îndrăgostit de valorile negative ale existenței” (p.181). El „pictează cu negru pe negru și știe să creeze din aceste combinații un strălucitor peisaj al dezolării” (p.182).

Deși contestă cu fermitate filosofia clasică/școlară, Constantin Noica, la fel ca și Mircea Eliade, nu exclude sistemul. Nu dorește să coboară pe toboganul haosului,

cum procedează, spre exemplu, Emil Cioran sau Eugen Ionescu. El este, la fel ca și Cioran, întâi de toate, scriitor. Simion notează: „chiar un mare scriitor” (p.185). Și Noica deosebește culturile de tip geometric de cele de tip istoric. Primele aparțin orânduirii spirituale, celălalte orânduirii naturale. Deci, culturi geometrice în afara istoriei nu există. „Sofist”, Noica este „în fapt, un filosof liric” (p.188). Propozițiile lui sunt aproape întotdeauna aforistice. Ele se memorizează, datorită frumuseții, și atunci când ceea ce exprimă poate fi contestat. Dacă vom compara Jurnalul filosofic (1944) al lui Noica cu cunoscutele Caiete ale lui Valéry, vom vedea că filosoful român, spre deosebire de poetul francez, nu caută adevărul despre care crede că nu există. „El își creează eroarea care-i este necesară pentru a o contesta” (p.201). În articolele din Rostirea filosofică românească și Creație și frumos în rostirea românească vrea „să facă o genealogie a spiritului românesc” (p. 214). În cartea Eminescu sau Gânduri despre omul deplin al culturii românești (1975) Noica socoate, absolut naiv, după cum susține Simion, că în fiecare țară care, indubitabil, are un poet mare (în România un astfel de poet, fără îndoială, este Eminescu) celorlalți poeți ar trebui să le fie rușine să se numească poeți (p.216). După Noica, marele poet trebuie să fi în același timp și „un mare om al culturii”¹⁵. Îi reproșează lui Heidegger, autorul întrebărilor filosofice, că a scris prea mult.

Ceea ce leagă opera lui Eugen Ionescu¹⁶ –

¹⁵ Astfel se numește pe sine.

¹⁶ În limba sârbă au fost traduse toate piesele sale și publicate în cartea Teatru/opere alese (traducerea Dragoslav Andrić și alții), Paideja, Beograd, 1997. Pe lângă această lucrare, se mai găsesc și altele: Scaunele (traducere Radovan Ivšić), Zagrebačko dramsko kazalište, Zagreb, 1959; Note despre teatrul de avangardă (traducere Kaća Samardžić), „Vuk Karadžić, Beograd, 1965; Cântăreața cheală și alte lucrări (Jacques sau supunerea, Scaunele, Ucigaș fără simbrrie, Regele moare), Znanje, Zagreb, 1981; Sub semnul întrebării (traducere Tatjana Šotra), Dom kulture Čačak, 1990; Căutarea intermitentă (traducere Ljiljana Jeremić), KOV, Vršac, 1991; Povestiri (poezie, traducere Tatjana Šotra), BIGZ, Beograd, 1992; Cântăreața cheală/Scaunele (traducere Ivanka Pavlović Marković), Lapis, Beograd, 1994 și Paideia, Beograd, 2008; Scaunele/Macbeth (traducere Gordan Maričić), Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 1994; Inorogul (traducere Veljko Nikitović), Oktoih, Cetinje, Unireks, Nikšić, Bepar press, Beograd, 1994; Regele moare (traducere Tamara Valčić – Bulić), Evropski pokretu Srbiji, Beograd, 1995; Englezește fără profesor (traducere Petru Cărdă), Vršac, 1997; La Photo du Colonel (traducere Olivera Miličević), Nolit, Beograd, 1998; Cântăreața cheală/Lecția (traducere Ivanka Pavlović și Ivan Dimić), Paideia, Beograd, 2006, Viața grotescă și tragică a lui Victor Hugo (traducere Petru Cărdă), KOV, Vârșet, 2006; Inorogul/Scaunele (traducere Ivanka Pavlović), Paideia, Beograd, 2008; Regele moare/Jacques sau supunerea (traducere Ivan Dimić și Milošan Danojlić), Paideia, Beograd, 2008; Delir în doi/Până la o sută unu și la cât vrei (traducere Tatjana Šotra și Dana Milošević), Paideia, Beograd, 2008. Acestea sunt teme pe care le abordează în teatrul său de mai târziu. Ionescu nu se dezice niciodată de Dumnezeu, spre deosebire de Cioran, pentru care Dumnezeu este „neant pur”. Dar Ionescu nu este creștin ortodox. El se apropie de Dumnezeu prin intermediul metafizicii. Nu stabilește un dialog direct cu el.

În opinia lui Simion existențialistul care urăște existențialismul –, scrisă în limba română și franceză, constă „în voința și disperarea de a cuprinde inexplicabilul în existență, în ambiția și tristețea sa de a emite prin intermediul gândirii raționale o judecată despre iraționalitatea morții” (p.228). Jurnalul său NU (1934) este jurnal al „crizei spirituale și morale” (p. 227). În dis-

cursul final Ionescu scrie: „Dacă aș fi fost francez, aș fi fost un geniu”. A devenit și francez, și geniu! El va egaliza extrema dreaptă cu extrema stângă, va condamna în egală măsură lagărele naziste și, când aude de ele, și gulagurile sovietice. Există, în opera lui, o dimensiune religioasă, „confesivă și de ficțiune” (p.248). „...Noica este necredinciosul căruia îi place geometria și care este îndrăgostit de concepte, în timp ce Eugen Ionescu este suținător al ludismului, realmente un spirit religios, crede în Dumnezeu și-i este teamă de moarte” (p.251). Două teme religioase care apar ca un laitmotiv în opera tânărului Ionescu sunt „tema vanității umane și tema mântuirii” (p.252). Ceea ce Ionescu a descoperit în pictura lui Vincent van Gogh, despre care a scris în anul 1937 un eseu important, este ceea ce constituie „fantasmele fundamentale ale discursului său despre lume și despre sine” (p.255): disperarea, sentimentul unui vid interior, un strigăt de durere către Dumnezeu, căutarea fără speranță a semnificațiilor spirituale, obsesia morții.

Publicul nostru cititor are pentru prima oară posibilitatea de a face cunoștință cu ideile gânditorilor români, care mai târziu vor mișca întreaga Europă și lumea. Generația românilor creatori despre care scrie Eugen Simion este una dintre cele mai productive și cele mai realizate generații din istoria spiritualității secolului al XX-lea. Simion însuși face parte din categoria gânditorilor de talia și valoarea lor. Cartea sa – inevitabil trebuie procedat întocmai – trebuie să fie citită ca un roman spiritual, metafizic¹⁷.

Traducere de **Ionela Mengher**

¹⁷ Acest text nu poate fi încheiat înainte de a fi menționată măcar la notele de subsol excepționala postfață, „Un interesant studiu revelator” de Srba Ignjatović, un tenace și mai mult decât apreciabil interpret al întâmplărilor din România, precum și demersurile de traducător ale lui Adam Puslojic. Ei doi sunt cei mai de încredere și de neevitat informatori ai opiniei publice de la noi despre tot ceea ce se întâmplă în România, patria-poezie. Pe lângă Antologia poeziei române contemporane (Svjetlost, Sarajevo, 1978) și cărțile a numeroși scriitori români, Adam Puslojic a mai tradus din opera câtorva clasici români: Geo Bogza: Trăiesc sau visez istoria (Književne novine, Beograd, Festival „Smederevska penička jesen”, 1986); Geo Bogza, Atingerea cerului (Prosveta, Beograd, 1975); Lucian Blaga, La fața locului (Prosveta, Beograd, 2007); Petru Stoica, Tineretea lui Don Quijote (SKZ, Beograd, 2010). Editura Filip Višnjić din Belgrad a publicat mai întâi traducerea poeziilor și eseurilor lui Nichita Stănescu, Numai viața mea va muri pentru mine-ntr-adevăr/cândva, în anul 2013 (o ediție completată și adăugită a ediției din anul 1984, publicată de Editura Književne novine), iar mai apoi, anul acesta, anunțând și alte traduceri, în cadrul colecției „Prietenii români”, a publicat: Tudor Arghezi, Poezii și psalmi; George Bacovia, Lacustră. După cum am notat deja, în traducerea și selecția lui Adam a apărut și cartea de studii și eseuri Demonul teoriei a obosit (Apostrof, Rading, Beograd, 2004).

Livia Dymsha în corespondență cu Mihail Antoniadă (VIII)

Abstract

Articolul de față prezintă un istoric al etapelor editării scrierilor lui Titu Maiorescu, de la moartea căruia s-au împlinit, în iunie 2017, o sută de ani. Informațiile focalizează pe documentele și manuscrisele rămase de la Maiorescu și moștenite de fiica sa, Livia (Maiorescu) Dymsha. În perioada anilor '20 și '30, Livia (Maiorescu) Dymsha s-a străduit să promoveze documentele literare prin intermediul revistei „Convorbiri literare” și, mai ales, să reediteze scrierile ilustrului ei părinte. Aceste strădanii fac obiectul corespondenței prezentate începând cu numărul de față dintre Livia (Maiorescu) Dymsha și Mihail Antoniadă, fost student al lui Titu Maiorescu, cunoscut avocat și om de cultură. Sunt prezentate profilurile intelectuale ale celor doi corespondenți și rolul determinant jucat de aceștia în editarea și pregătirea pentru viitor a totalității operelor lăsate culturii române de Titu Maiorescu. Despre voluminoasa lor corespondență în legătură cu moștenirea spirituală maioreșciană nu s-a scris nimic până în prezent. Prin carcaterul lor inedit, scrisorile publicate acum în serial vor contribui la mai buna cunoaștere a personalității lui Titu Maiorescu și, sub aspect editologic și istorico-literar, la iluminarea contextului cultural, social și politic în care au fost pregătite pentru apariție.

Cuvinte-cheie: Titu Maiorescu, documente, corespondență, jurnal, istorie literară, opere complete.

The present article records the history of preparing an edition of Titu Maiorescu's writings to honour the anniversary of one hundred years since his death. The information focuses on the documents and manuscripts left by Maiorescu and inherited by his daughter, Livia (Maiorescu) Dymsha. During the 1920s and 30s, Livia (Maiorescu) Dymsha did her best to promote these literary documents in the pages of the literary magazine „Convorbiri literare” and also to re-publish the writings of her illustrious father. These efforts make up the substance of the correspondence that we now offer to our readers, starting with the present issue of our magazine, between Livia (Maiorescu) Dymsha and Mihail Antoniadă, Titu Maiorescu's former student, a well known attorney and a man of far-reaching culture. The article presents the intellectual profile of the two and the major role they played in publishing and preparing for the future the massive oeuvre bestowed by Titu Maiorescu to Romanian culture. Nothing has been written so far on their correspondence regarding Maiorescu's spiritual legacy. These unknown letters, that we are now publishing for the first time, in installments, will facilitate a better understanding of Titu Maiorescu's personality – and, from an editorial and historic-literary point of view, will shed new light on the cultural, social and political context of their publication.

Keywords: Titu Maiorescu, documents, correspondence, diary, literary history, complete works.

Către MIHAIL ANTONIADE

Apskrites Județ
Siaulin Apsks
Postes Kurtuvienai

22 XII 1939, Kurtuvienai

Stimate D-le Antoniaide,

Am văzut prin „Universul” că a fost o ședință la Academie, unde a fost vorba de Comemorarea D-lui Maiorescu. Nu știu [dacă] s-au înțeles [Rădulescu-]Pogoneanu cu Torouțiu. N-ați putea D-voastră, cu felul D-voastră liniștit și împlânzitor găsi un *modus vivendi* între ei? Știți, când mă uit la ei, unul care zice că e prietenul D-lui M[aiorescu] și celălalt cu neastâmpărul de-a scoate la iveală lucruri încă netipărite, cum a scos la iveală în *Analele și Documentele...* lui scrisori scotocite și găsite te miri de unde, mă mir de unde. Mă mir că, în loc să se întrunească într-o colaborare, se ceartă și nu se admit. Apoi să miră oamenii de război între popoare. Ați văzut, înaintea apariției volumului II, articolul lui [Rădulescu-]Pogoneanu – ambiție personală –, deloc stăruința să fie publicat textul original. Și ce lucruri neadevărate scrie: Eminescu, care prânzea de două, trei ori pe săptămână la noi, e trecut ca venind rar pe la noi. Slavici, Caragiale, cu care am făcut împreună tot vicleimul de păpuși, o satiră asupra tuturor cunoscuților venind la noi, pe atunci a venit săptămâni întregi, în toate zilele, până ce s-a terminat hazlia satiră, jucată cu păpuși de lemn de Slavici ca explicator, Caragiale ca cuvinte, de Anul nou – adică, ei venind mai rar, iar Cantacuzene, care nici nu locuia întotdeauna la București, venind mai des.

Toți Domnii aceștia iau drept fel de viață viața D-lui M[aiorescu] cu Doamna Ana, care, cu gelozia ei și mai mare decât a mamei mele, știa cum intrase și sfârâmase căsnicia tatălui și a mamei mele, încât nu-l lăsa să plece nici pentru procesele lui din provincie singur, fără să-l însoțească.

Bine, asta e de la 1886 încoace. Toată partea cea mai activă literară e înainte de 1886. Dar asta n-are a-face, asta e „în fond”.

Dar acum, ca actualitate, eu nu știu cum se petrec aceste lucruri: sunt ediții diferite de autori. Cu *Însemnările...*, eu n-am nici o

restricție. Nu s-ar putea să fie o ediție cu [Rădulescu-]Pogoneanu, iar alta cu felul lui Torouțiu? Unul a făcut o publicare populară explicativă, iar Torouțiu vrea să facă ce vroiam eu, textul original, iar dedesubtul paginei, traducerea – cu totul altceva.

Deoarece ați avut bunătatea să-mi. oferiți ajutorul D-voastră, vă rog să puneți la cale relațiile acestor doi oameni. De ce e vorba să iasă la iveală *Însemnările...* Ce folos articolul lui [Rădulescu-]Pogoneanu asupra unui volum a cărui tipărire încă nu e terminată? – nici nu înțeleg. Vanitatea lui să se vadă, că adică el le știe – e vorba de originalul text, nici de el, nici de Torouțiu. Toți cetesc pe Shakespeare în nemțește. Cine își aduce aminte că Schlegel – Tieck au fost traducătorii?

M-a întrebat Tzigara[-Samurcaș] ce să facă cu acele 3 caiete ale D-lui Maiorescu. L-am rugat să le păstreze până ce veți fi făcut D-voastră învoiala cu Torouțiu cu iscălitura lui, că a primit acele caiete și caietele de la D-l [Rădulescu-]Pogoneanu.

Nu prea înțeleg cum se poate face, într-un mod cumsecade, ceda-rea vol. II tipărit la Socec, care trebuie să aibă și el vânzarea sa. Presupun că, precum știți uneori să împăcați soții care vor să divorțeze și la urma urmelor se mai împacă, s-ar putea găsi un *modus vivendi*, ca să aibă ediția lui [Rădulescu-]Pogoneanu trecerea lui într-un fel, iar ediția nouă a lui Torouțiu, într-alt fel. După părerea mea, trebuie să înțeleagă Torouțiu că, deoarece [Rădulescu-]Pogoneanu nu s-a ținut de cuvânt și n-a terminat (cum a făgăduit) traducerea până la 1936 – trebuie acum să se anunțe într-un articol, care va fi în numărul consacrat D-lui Maiorescu în „Convorbiri...”, că *Operele complete se pregătesc*. Dacă nu va fi război, e un lucru care poate să ție câțiva ani. Ce trebuie tipărit e textul care e în caietele de-ținute de D-l [Rădulescu-]Pogoneanu. Conflictul bulgar a și fost ti-părit, mai sunt conversațiile cu Regele, care n-au nici o trebuință de note explicative, vorbesc de la sine, fără explicație.

A avut noroc D-l [Rădulescu-]Pogoneanu cu mobilizația. Acum el va spune tuturor că nu s-a publicat vol. II deoarece a fost mobi-

lizația și s-a făcut toată tipărirea mai încet. Dar ce mobilizație a fost în anii '34, '35, '36, '37 – dragă Doamne –, 5 ani și jumătate de când merge treaba aceasta?

Vă rog cu tot dinadinsul să fiți bun să încercați să se descurce acești doi oameni în mod convenabil, fără ceartă – *au nom du souvenir de Maiorescu, qui ne faisait jamais une querelle personnelle dans une chose littéraire*¹.

Una e ediția explicativă a lui [Rădulescu-] Pogoneanu, cu cele ce le explică, alta e textul original, cu traducerea pentru acei care nu știu nemțește – și, înainte de toate, tipărirea unei ediții întregi e un lucru *de longue haleine*² – care nu trebuie pripită. Dacă va fi război, cine va rămânea întreg o va face, dacă nu-și pierde cultura toată, *c'est un détail*³ însă trebuie tipărit textul din caietele pe care le ține D-I [Rădulescu-]Pogoneanu de 5 ani și jumătate – cu sau fără explicații.

Pe aici e foarte trist. A murit sau a fost omorât tatăl ginerelui meu și un frate, 2 surori date afară de la moșiile lor, 2 frați dispăruți. 2 veri ai mei au murit sub cărămidile caselor care au fost atinse de bombe etc. Vin

pe jos refugiați cu sutele și aduc știri. E un viscol grozav.

Mă doare mâna. Vă rog, iertați scrisul, dar nu pot ține tocul.

Deoarece vă vine scrisoarea „de sărbători”, vă doresc un an pașnic, fără război. Iar personal, sănătate și liniște sufletească. Doamnei, salutările noastre.

Livia Dymysza

1 În memoria lui Maiorescu, care nu amesteca niciodată literatura cu conflictele personale (fr.).

2 Care cere mult timp și mari eforturi (fr.).

3 E un detaliu (fr.).

Către LIVIA DYMSZA

București, 11 ianuarie 1940

Mult stimată Doamna Dymysza,

Lungul răstimp de la ultima mea scrisoare a fost întrebuințat pentru a face ca lucrurile să meargă înainte.

Întâi de toate, volumul al doilea al *Însemnărilor...* a apărut și v-a fost expediat

încă dinainte de Anul nou. Întârzierea din ultimul timp a provenit într-adevăr din lipsa de hârtie la Socec. Bine că publicația a ajuns la anul 1886 și că de aci înainte rămâne de tradus foarte puțin.

Pe la mijlocul lui noiembrie s-au reunit la Academie, într-o adunare fără caracter oficial, câțiva din elevii D-lui Maiorescu. Au fost de față D-nii Rădulescu-Motru, P.P. Negulescu, Mehedinți, [Rădulescu-]Pogoneanu, Petrovici și alții. Fusesem chemat și eu, dar nu m-am putut duce, fiind atunci iarăși bolnav (acum acasă bolnav). A fost chemat și D-l Torouțiu. S-a discutat în privința publicării *Operele complete*. D-l Torouțiu a declarat că este dispus să facă această publicare.

Urmând dorinței D-voastră, m-am pus în legătură cu D-l Torouțiu. Întâlnirea a avut loc în ziua de 18 decembrie la mine, în prezența și a D-lui [Rădulescu-]Pogoneanu. Am avut satisfacția să constat o deplină înțelegere între noi toți. Iată liniile generale ale celor stabilite deocamdată numai oral:

D-l T[orouțiu] tipărește, pe cheltuiala Domniei-sale, întreaga operă a D-lui Maiorescu și se obligă a vă plăti, pentru dreptul de autor, 25% din prețul de vânzare.

În ce privește legămintele D-voastră juridice cu Socec, mi-a declarat că nu socotește că ele l-ar putea împiedeca să scoată o ediție a *Operele complete*. I-am arătat scrisoarea ce mi s-a trimes de Socec drept răspuns la întrebarea D-voastră și luând cunoștință de ea mi-a declarat că va trata direct cu Socec. Pentru tipărirea *Însemnărilor...*, însuși D-l Torouțiu mi-a spus că înțelege să continue a le publica după textul pregătit și de aci înainte de D-l [Rădulescu-]Pogoneanu. Ne-am dat cu toții seama ca ne mai fiind de făcut traduceri în românește, pregătirea textului pentru tipar va fi mult mai ușoară, astfel că întârzierile care v-au chinuit atât de mult nu vor mai avea loc.

Tipărirea *Operele complete* va începe, ca prime volume, cu alte scrieri, astfel că în interval va fi timp pentru pregătirea volumului III al *Însemnărilor...*

În tot timpul convorbirii noastre, înțelegerea între D-nii Torouțiu și [Rădulescu-]

Pogoneanu mi-a părut completă. Am impresia că va fi locul ca toată lumea să fie mulțumită. Trebuie să vă spun că D-l [Rădulescu-]Pogoneanu s-a arătat tot timpul gata să remită D-lui Torouțiu manuscrisurile ce deține, spre a-i da putința să facă Domnia-sa publicarea textului, iar D-l Torouțiu a fost cel care a insistat ca D-l [Rădulescu-]Pogoneanu să-și continue munca și în viitor.

D-l T[orouțiu] vă va scrie direct și vă va cere o scrisoare către Socec. Ar trebui poate văzut și examinat ce vi se va cere să scrieți. Cu tot optimismul D-lui T[orouțiu] cu privire la posibilitatea juridică de a tipări ediția *Operele complete*, mie lucrurile nu-mi par atât de simple în privința raporturilor cu Socec. Din scrisoarea acestei librării, de pe care vă alătur copie (originalul îl păstrez, ca nu cumva să fie pierdut de poștă), se vede că Socec înțelege ca ediția *Operele complete* să se facă în anumite condiții, pe care D-l T[orouțiu] nu pare a se crede obligat să țină seama. De aceea ar fi bine ca în angajamentul D-voastră scris cu D-l T[orouțiu] să prevedeați că îl privește exclusiv pe Domnia-sa regularea raporturilor cu Socec. În orice caz, după spusele D-lui Ocneanu, Editura Socec vrea cu tot dinadinsul să continue ea publicarea volumelor următoare din *Însemnări...*

Suntem cu inima strânsă văzând câte se petrec în acest nenorocit Continent al nostru și înțelegem toată durerea D-voastră. Greu să mai întâlnim un secol de pace ca cel în care ne-am născut și ne-am petrecut tinerețea. Suntem cu toții plini de griji și așteptăm lumina și limanul de la Steaua Polară.

Cred că ați aflat de buna Doamnă Racottă, care s-a prăpădit în noiembrie, în urma unei operații prea târzii de apendicită.

Împreună cu soția mea, vă urăm, D-voastră și Domnișoarei, un an mai bun ca cel care a trecut și nădăjduim să vă vedem venind în țară la primăvară, cu ramura de măsline în mână..., dacă arborele Atenei va ajunge să înfrunzească spre Cercul Polar.

Primiți, vă rugăm amândoi, bunele noastre salutări.

Mihail Antoniadă

SOCEC & Co.
Soc. Anon.

.....

București, 4 noiembrie 1939

Serviciul Edit. 12/SI
Doamnei LIVIA de DYMSZA
născută Maiorescu
LITUANIA
Rokiskis
Onuskis

Răspundem scrisoarei D-voastră din 28 octombrie a.c. și vă alăturăm o situație a exemplarelor ce avem în depozit din volumele de *Critice* și *Istoria contemporană*.

Vă comunicăm că, atâta timp cât avem în depozit aceste cantități, nu le puteți ceda unei alte edituri.

De asemenea, nu puteți ceda dreptul de editare unei alte edituri al *Însemnărilor zilnice*, din care am tipărit primul volum, iar al doilea se află sub tipar, urmând să tipărim toate volumele pe măsură ce materialul va fi pus la punct de către D-l Profesor [Rădulescu-]Pogoneanu.

Pentru a putea vinde exemplarele ce le avem în depozit din *Critice*, vol. I și III, am pus sub tipar vol. II; de asemenea, suntem dispuși să retipărim și volumul *Aforisme* de Schopenhauer.

În cazul când găsiți o editură care să publice întreaga operă a lui Titu Maiorescu, într-un singur volum sau două, noi nu ne putem opune; având în vedere scopul cultural, putem chiar interveni și trata în numele D-voastră, cu D-l Profesor Rosetti, Directorul Fundațiilor Regale, singura care ar putea edita acesta lucrare.

Editând însă *Opera completă*, nu puteți renunța la volumele separate, mai ales volumele de *Critice*, care sunt recomandate în școli.

Așteptăm răspunsul D-voastră și vă salutăm.

Cu toată stima, SOCEC & Co
ss Ocneanu

Editura SOCEC & Co, S.A.
Situația Cărților aflate în depozit
Istoria Contemporană a României 2212 ex.
Critice, vol. I 1400 ex.

Critice, vol. II 230 ex.
Critice, vol. III 1300 ex.
Situația complectă va fi încheiată la 31 decembrie 1939.

Către MIHAIL ANTONIADE

Siaulin Apsks
Postas Kurtuvenai
Lituania

6 II 1940

Stimate D-le Antoniadă,

Într-adevăr, „*vous avez accompli une oeuvre*”¹. Montecki și Capuletti care s-au întâlnit – adică [Rădulescu-]Pogon[eanu] fără nevestă-sa, odată vanitatea sa personală de a-și pune numele lui sub numele lui Maiorescu îndestulată, nici n-ar fi atât de vrăjmaș, căci e moale și domol din fire. Atât mi-a fost dorința, ca omul având o Tipografie și buna voință a lua asupra lui toată povara cheltuielii unei ediții complete să se întâlnească cu singurul om care, după înfăptuirea geloziei nebune a D-nei Maiorescu II, rămăsese în relație cu D-l M[aiorescu]. Ea l-a îndepărtat de Teodor Rosetti, de Negruzzi, de toți prietenii lui, crezând că ea va trăi mai mult decât omul cu vreo 15 ani mai bătrân decât ea.

Când, după moartea ei, am sosit la București, unde D-l M[aiorescu] vânduse imediat casele, ca să scape de buclucul material al vieții, când D-l și Doamna Racottă „*ont eu ce geste chrétien de lui céder 2 chambres et de le prendre en pension – lui vivant sa vie à d'autres heures, avec son régime et ses habitudes – elle entrant le matin demander ce dont il avait besoin, car Annette avait éloigné de lui ses soeurs, nièces, tous*”² – singur [Rădulescu-]Pogon[eanu] venea din când în când (l-am văzut atunci pentru prima oară), înțelegeți cum l-a cultivat. După 7 săptămâni reușisem să scot pe D-l Maior[escu] din singurătatea aceasta și începuse să meargă pe la Rosetti și la Negruzzi. Niciodată n-a pus piciorul să fie împreună cu Racottă sau cu fetele Bengescu în odaia lor. Înțelegeți ce oameni creștini au fost Mimi cu bărbatul ei, ca să tolereze astfel de ciudățenii. Asta însemnează că [Rădulescu-

]Pogoneanu cu nevasta cultivându-l, el a fost în acei trei ani din urmă cu D-ra Neuman (care și ea boicotea la Mimi, vrând să aibă ea mână liberă cu D-l M[aiorescu]), omul care a stat mai mult de vorbă cu D-l Maiorescu.

Pentru D-l Torouțiu, care cunoaște numai partea intelectuală a D-lui [Rădulescu-]Pog[oneanu], poate fi tot atât de folositor cum ne e nouă faptul real al Tipografiei și marea „*Arbeitskraft*”³ a lui T[orouțiu].

În anul trecut, Tzigara[-Samurcaș] mă tot îndupleca să iau D-lui [Rădulescu-]Pogoneanu tot manuscrisul, să nu-și termine vol. II, deoarece de 5 ani le ținea la el fără să le termine. Eu atunci tot speram că în ian[uarie] se va publica. În anul acesta, când, în sfârșit, temându-mă că mor fără să fie admis Torouțiu ca editor general, am pus un termen încetinelii D-lui [Rădulescu-]Pog[oneanu]. Tzigara[-Samurcaș] scrie: [Rădulescu-]Pog[oneanu] posedă atâtea comentare „*précieux*”⁴, iar Torouțiu e un „*ambitieux*”⁵. „*Dieu merci qu'il est un «ambitieux», au moins il fera quelque chose; quant à son savoir littéraire et son enthousiasme, il suffit de voir la publication des Annales et les Documents littéraires pour comprendre que celui-ci veut faire connaître et imprimer tout ce qui a une valeur, par conséquent aussi mener à fin cette malheureuse publication du Tagebuch que mon père a eu la fort étrange et désagréable idée de voir publier. Je n'ai jamais pensé que [Rădulescu-]Pogoneanu voulait faire*”⁶ nu tipărirea Însemnărilor..., adică vreo 2 volume, accesibile buzunarelor mai sărace, dar Introduceri, Tălmăciri, Comentare, citate din chiar Scrierile D-lui Maiorescu – cu totul altceva.

Mie îmi era să fie până la '36 tipărite Însemnările..., textul D-lui Maiorescu – cu traducerea românească. D-l [Rădulescu-]Pog[oneanu] a vrut, cu acest prilej, să tipărească tot ce știa el despre toate. Absolut nu ne-am înțeles. Ce nu înțeleg nici acum, cum a putut să-mi dea mie și D-l Rudinescu o scrisoare în care spune că de toamna 1934 (patru) va fi gata vol. I iar de toamna '36 totul va fi gata, încât Rud[inescu] scrie că dacă el, Rud[inescu], nu va tipări totul până

la '36, am dreptul să-i retrag ediția.

Dar toate astea au trecut. A trecut și posibilitatea de a face ceva pentru anul 1940. Era o dorință a mea. Nu s-a îndeplinit – ca multe altele. Acum e indiferent, o lună mai mult, una mai puțin. Acum e vorba cu Socec. Cum să poate ca un editor care la 1922 îmi scrie că va tipări *Discursurile parlamentare*, VI și VII, la 1925, când am revenit, nu făcuse nimic. Iar când atunci am vrut să dau totul altui editor (vorbisem cu Pârvan și Simionescu), din nou s-a rugat, în numele tradiției, să-i las ediția, apoi mi-a înapoiat *Discursurile...*, nevrând să le publice. Apoi mi-a spus că face ediția *Operele complete* și apoi a refuzat să o facă. Cum să poate, din punct de vedere juridic, ca el să nu fie legat cu toate făgăduielile lui neîmplinite, iar eu să fiu absolut legată? Presupun că Ocneanu are, ca și mine, iscălitura D-lui Rudinescu pentru toate aceste faze.

Pe asemenea, nu înțeleg, adecă Torouțiu începând ediția completă a *Operele* – de ce Socec nu poate vinde școlilor volume separate ale *Criticelor*? Nu înțeleg, spre pildă, ediția Plon – Larousse – Flammarion, același lucru, mai scump, mai ieftin – ilustrat. Înțeleg că Bucureștii nu sunt Paris – dar nu știu, din punct de vedere juridic, ar trebui, Torouțiu să vândă poate el acele Critice separate, cu câștigul împărțit – sau cum ar veni vorba asta. Ce prostie. *Discursurile...* și *Criticele*, ediție populară, în 2 volume – frumos substras ar fi.

Domnule Antoniadă, vă mulțumesc foarte mult pentru „*tous vos efforts*”⁷ și toată vremea D-voastră pierdută (sau câștigată) pentru a ajunge la acel ideal menționat de D-voastră în ultima scrisoare: Tipografia Torouțiu pentru *Operele complete* cu terminarea Comentariilor până la sfârșit de [Rădulescu-]Pogoneanu] ale *Însemnărilor...* *Cela m'est donc égal Pierre – Paul – François – que ce soit fait et bien fait*⁸.

Acum manuscrisul e la Tzigara[-Samurcaș]; dacă s-au învoit, de ce [Rădulescu-]Pogoneanu a depus manuscrisul?

Cât pentru Torouțiu, i-am scris și repet – după scoaterea chel-tuielilor, mie sau fiicei mele, 20% din vânzare, timp de 20 de ani.

Toată nădejdea mea e pe felul D-voastră

împăciuitor să-i înduple-cați pe amândoi ca să-și reînceapă [Rădulescu-]Pog[oneanu] culegerea tuturor comentariilor.

Torouțiu nu mi-a scris. Presupun că are capul plin de numărul comemorativ pentru Maiorescu. De ce îl pun la 3/15 februarie, când el s-a născut la 15/28 ianuarie, asta nu o pot înțelege.

D-le Antoniadă, așadar, „*entre vos mains*”⁹ o scrisoare cu iscălitura Torouțiu și lămurirea cine continuă acum acele două volume începute. D-lui Tzigara[-Samurcaș] îi scriu că D-voastră aveți dreptul, ca și mine, să retrageți manuscrisul *Însemnărilor...*

Doamne, dacă pentru fiecare tipărire s-ar pierde atâtea cuvinte de prisos și atâtea timbre, presupun că s-ar publica mai puține cărți.

Presupun că, într-un fel sau altul, Torouțiu va ajunge la scopul său...

Iar ați fost bolnav? Și ce a fost, iar bronșită?

Pe aici am avut, 4 săptămâni, 35-40 grade de frig. Fiind de 3 ani fără diatermie (vroiam să venim de toamna '39 la București, să descurc treaba cu Torouțiu – [Rădulescu-]Pogoneanu – Socec), aici e numai la Kowno, iar din venitul moșiei n-avem cum să stăm 3 luni acolo. Mi s-au paralizat picioarele, brațele și mâinile. N-am mai putut nici să mă îmbrac, nici să mănânc singură, nici să țin pana. De vreo săptămână avem 25-30. Mi-am băgat mâinile între două săculețe de nisip încins, cu mare durere, dar „*je courbe assez les doigts pour tenir une plume*”¹⁰.

Adevărat spuneți că au trecut vremurile semănând cu acelea din copilăria noastră.

Avem 20 000 soldați roșii ca bază prietenească la o distanță, de 25 kil[ometri] de aici. Un cuvânt, o ceartă și năvălesc asupra noastră, cum au năvălit în acele 2 1/2 săptămâni la Vilna, golind orașul de tot ce se putea lua, alungând pe toți proprietarii din jurul orașului în fundul Rusiei – mulți cunoscuți ai noștri. Vecina noastră Apuseană face o [?] grozavă pe-aici.

Avem toți, prin moșiele noastre, 5-8-10 refugiați. La vecinii noștri la Rok erau 130 ofițeri (6 veri primari ai ginerelui meu). La

început am putut vorbi cu ei, am putut să le aducem cărți, cămăși. Dorm pe paie. Le-am făcut perinuțe [?] etc. Deodată au chemat pe miniștrii de-aici la Moscova și ambasadorul german de-aici a notificat că nu admite astfel de lucruri. Nu mai poți intra la ei. Sunt ținuți ca în pușcărie, cu toate că sunt numai internați. Ce va ieși din toate acestea? Pe aici, presupun o năvală roșie – numai să treacă acest frig, să fugi în pădure; să stai pe la pădurari pe frigul acesta – cine ar putea rezista? Cum vor putea duce moșiile, atât de reduse prin reformă, povara acestor refugiați? Tot semne de întrebare.

Scriu de vreo 8 zile, câteva minute pe zi. Mă dor mâinile atât de grozav, încât nici noaptea nu prea dorm – iar când nu dorm, tot să gândește omul la miile de existențe sfărâmate. Cruzimea omului e îngrozitoare.

Când va sosi scrisoarea mea la D-voastră, va fi trecut și acea comemorare a D-lui Maiorescu – importantă pe vremuri pașnice, dar acum, toate astea sunt atât de abstracte, față de mizeria vieții reale.

Vă mulțumesc din toata inima, pentru toată osteneala D-voastră și sper că, într-un mod sau altul, veți reuși să se înțeleagă Torouțiu cu [Rădulescu-]Pogoneanu, să se desfacă Torouțiu de Socec și, luând din nou continuarea *Însemnărilor...*, să fie, în sfârșit, terminată. Numai războiul să nu ne împiedice.

Doamnei și D-voastră, salutările noastre.

L. Dymcza

[P.S.] Oare D-na Gigurtu e sora D-nei Zoe Mandrea? ar fi de vreo 80 de ani trecuți. Născută Culcer – iscăliți Radu Mandrea. Margareta, copii cu Nicu Mandrea.

1 Ați realizat o operă de artă (familiile Montague și Capulet care) (fr.).

2 Au făcut această faptă creștinească de a-i ceda două camere și de a-l lua în pensiune – el avându-și viața lui separată de a lor, la alte ore, cu regimul lui și cu tabieturile lui – [doamna Racottă] intrând la el doar dimineața, ca să-l întrebe de ce anume avea nevo-ie, căci Annette îi îndepărtase de el pe toți: surori, nepoate (fr.).

3 Forță de muncă (germ.).

4 Prețioase (fr.).

5 Ambițios (fr.).

6 Slavă Domnului că e un „ambițios”, măcar o să întreprindă ceva; cât despre cunoștințele lui literare și despre entuziasmul lui, e suficient să vezi Analele și Documentele literare pe care le-a publicat ca să-ți dai seama că omul vrea să facă cunoscut și să tipărească tot ceea ce are o valoare, așadar, și să ducă la bun sfârșit această nefericită publicare a *Însemnărilor zilnice*, pe care tatăl meu a avut extrem de ciudata și de dezagreabilă idee de a le vedea publicate. Nu m-am gândit niciodată că [Rădulescu-]Pogoneanu voia să facă (fr.).

7 Toate eforturile D-voastră (fr.).

8 Mie mi-e egal – că e Pierre sau că e Paul sau că e François –, important e ca lucrul să se facă și să se facă bine (fr.).

9 În mâinile D-voastră (fr.).

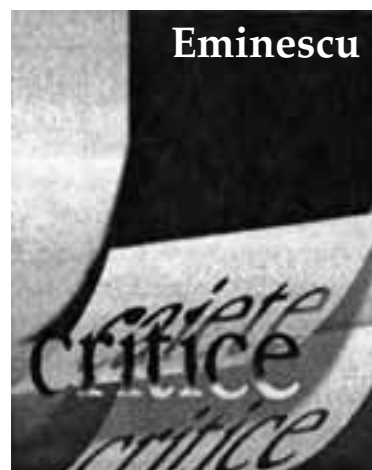
10 Îmi îndoi suficient degetele ca să pot ține pana (fr.).

Traduceri de **Ileana Littera**
Text îngrijit de **Marin Diaconu**

Valentin COȘEREANU

Cronologie Eminescu

*Viața, opera, contextul socio-cultural
raportate la manuscrise și amintirile
contemporanilor (II)*

Abstract

Așa cum reiese din subtitlul Cronologiei, aceasta se referă la viața, opera și contextul socio-cultural în care a trăit poetul Mihai Eminescu, ilustrat cu citate din manuscrise și din amintirile contemporanilor.

Cuvinte-cheie: *viața, opera, amintiri.*

As it appears from the subtitle, the present work refers to the life, the work and the social and cultural context in which the poet Mihai Eminescu lived, illustrated with manuscript quotes and memories of contemporaries.

Keywords: *life, work, memories*

1850

Ianuarie 15 Va fi botezat, în orașul Botoșani, Mihail, al șaptelea copil al căminarului Gheorghe Eminovici și al căminăresei Ralu Eminovici. Are ca naș pe Vasile Iurașcu, stolnic, tatăl Ralucăi. Documentele oficiale consemnează numele sub forma Mihail. S-a încetățenit forma Mihai și nu Mihail, după sfânt, după care Iosif Vulcan îi schimbă numele din Eminovici, ca al familiei, în Eminescu. Și din Mihail în Mihai. Data botezului este consemnată în *Registrul de nașteri și botezuri pe anul 1850 al orașului Botoșani*, fiind singura ce are acoperirea documentului. Ca și în privința strămoșilor, biografii au arătat în jurul nașterii lui Eminescu o înclinare către fabulos și controversă. Dacă ar fi lipsit orice indicație, inchipuirea putea născoci lucruri frumoase – exempli gratia – o aeriană naștere mitologică în patru cetăți deodată, pentru a simboliza întreaga conștiință românească. Din nefericire, există numai documente îndoielnice care dau prilej numai la discuțiuni prozai-ce. Pe când trăia încă Eminescu, un confer-

ențiar putea spune publicului la Ateneu (31 martie 1889) că poetul e născut la Soleni, sat în Moldova, Junimiștii știau însă, din registrul societății în care se înscrisese și poetul, că e născut la Botoșani, la 20 decembrie 1949. Eminescu deținea, fără îndoială, această dată de la părinți, dar nu era sigur. În 1883, scăzând anul 1949, anul nașterii, din anul curgător și obținând vârsta de 34 de ani, făcea următoarea reflecție: «78 de ani viața mea întreagă, atâta am să trăiesc. Bătrânul tot astfel. Asta este mărimea constantă de timp a vieții unui individ din familia noastră. Vor fi urcări și scăderi pe această scară, dar în fine un constant rămâne constant. Când s-a născut bătrânul? 34. Când am văzut eu pe Leda și mi-a plăcut? 34 de ani. Să întreb foarte exact, căci e cel mai mare interes». [...] Ceea ce este sigur din toate acestea este că Mihai a fost botezat în ziua de 21 ianuarie 1850, la Botoșani. Un bătrân popă, Ion Stamate de la biserica Uspenia (Adormirea Maicii Domnului), ajutat de fiul său, Dimitrie, diacon, l-a vârât în cristelniță, pe vreme de iarnă, citindu-i cele de cuviință:

*L-a spălatu-l, pieptănatu-l,
La botez l-au dus pe micul,
La icoane l-a-nchinatu-l,
Un diac citi tipicul.
Când pe el veni botezul
Îl trecu auzul, văzul,
Nici că-i pasă lui, săracul,
Că nănașa spune crezul
Și se leapădă de dracul*

*În afară de părinți și stolnicul Vasile Iurașcu,
naș, mai era de față și maica Fevronia Iurașcu de
la schitul Agafton, soră cu mama. (G.
Călinescu)*

Aprilie 22 La Năsăud se naște Veronica Cîmpeanu; căsătorită din 1864 cu profesorul universitar Ștefan Micle, cu aproape treizeci de ani mai în vârstă. Veronica îl cunoaște pe Eminescu în 1872 la Viena. Se vede însă că nimic nu este întâmplător în lume; Poetul se mutase de la o gazdă la alta, după obiceiul cunoscut. Întorcându-se a doua zi să-și ia și restul bagajelor, o întâlnește pe Veronica, care trăsesse la gazda liberă. Se oferă să-i arate orașul, povestindu-i cu har din istoricul monumentelor vieneze. Alte informații susțin că Eminescu i-ar fi fost recomandat spre a-i fi ghid al orașului. S-a întâmplat să fie o dragoste la prima vedere. Despărțirea îi va face și mai dornici de revedere. O dată cu stabilirea poetului la Iași, între cei doi se naște o afecțiune profundă, care le va marca amândurora existența. *Căutând [...] cu tot dinadinsul să facem portretul Veronicăi, osândind-o sau reabilitând-o, facem sau o mare nedreptate, sau născocim o ființă de fum menită să învâluie în legendă viața simplă a lui Eminescu. Făptura reală a poetei nu are ce căuta în ițele existenței lui Eminescu, fiindcă femeia nu trăiește prin viața ei proprie, ci prin procesul de transfigurare pasională a iubirii. Veronica este o cristalizare a modului erotic al lui Eminescu, fără să fie singura, și ceea ce interesează pe biograf este tocmai și numai aspectul pasional al vieții acestuia. (G. Călinescu)*

1851

Aprilie 23 Eminovici își mută familia la Ipotești, lăsând spre închiriere casele din

Botoșani. Pentru că nici în acest an nu achită integral suma datorată fostei proprietare a moșiei, căminarul și familia sa sunt nevoiți să revină în Botoșani în luna octombrie. Mai exact, iată cum au stat lucrurile: Eminovici tatăl construiește în 1855, la Ipotești, pe fundația vechii case (în care a locuit în două rânduri), cumpărată odată cu moșia, o alta nouă, sătul, probabil, atât de hărmălaia cu chiriașă din târg, dar mai cu seamă de provizoratul din odăile Mariei Mavrodin, cumnata sa, în casele căreia a stat cu chirie (când casele proprii din centrul târgului nu erau eliberate de Smaranda Varlaam, chiriașă abuzivă). Așadar, în intervalul dintre anii 1848, când Eminovici vine în Botoșani de la Dumbrăveni, și în 1855, când vinde casele din oraș lui Iosip Munteanu, familia a avut două tentative de a locui la Ipotești: prima, între 23 aprilie și 26 octombrie 1848, iar a doua între 23 aprilie și 26 octombrie 1851. Prin urmare, nașterea celui de-al șaptelea copil al familiei, Mihai, în Botoșani, consemnată, cum s-a arătat mai sus, în *Mitrica de botezuri și cununii* de la biserica Uspenia, nu mai trebuie pusă la îndoială.

Se inaugurează la București Teatrul cel Mare, viitorul Teatru Național (primul director a fost Costache Caragiale).

1852

Vasile Alecsandri publică la Iași *Poezii populare ale românilor*, în care este inclusă și balada *Miorița*, marea capodoperă a literaturii noastre populare. Lucrarea, tradusă în franceză, apare și la Paris în 1885.

Ianuarie 30 Se naște în satul Haimanale (Ploiești) Ion Luca Caragiale, viitorul scriitor și prieten al poetului, cel care-l va îndruma în domeniul filosofiei și cel cu care va fi coleg de redacție o vreme, la ziarul *Timpul*, în București. Tocmai pentru că-l știa atât de bine, Caragiale își permite să spună că *Laudele [...] îi inspirau de-a dreptul dezgust. Dar dacă nu dorea onoruri, dacă fugea de zgomot și de laude, asta nu era decât din pricina deșertăciunii lor, iar nu din vro falsă modestie ce l-ar fi făcut să n-aibă deplină și manifestă încredere, față cu toată lumea, în talentul său. Avea*

talent și o știa mai bine decât oricine: nici o critică nu-l putea face să se-ndoiască de sine, iar aplauzele nu i-ar fi putut spune decât mai puțin de ce credea el însuși. (I. L. Caragiale)

Mai 7 Se naște Aglaia, al optulea copil al familiei Eminovici. Femeie uluitor de frumoasă și foarte talentată, care în 1870 se căsătorește cu profesorul Ioan Drogli, stabilindu-se astfel în Bucovina, la Suceava și mai apoi chiar lângă Universitate, la Cernăuți. Din această primă căsătorie are doi copii, Ioan și George. *Cel din urmă a fost prilej de considerațiuni romantico-medice, dat fiindcă, infectat cu lues, și-a purtat o parte din viață prin ospicii, apăsător de paranoia. Fusese căpitan auditor. Se mai vorbește și de o fată, moartă de difterie. (G. Călinescu)* Rămâne văduvă în 1887. Se recăsătorește în 1890 cu Heinrich Gareiss von Dollitzsturm, probabil din interes, căci după portretul din fotografie, ofițerul era un om rigid și nesuferit la vedere. Talentul ei este remarcat public în presa vremii, căci Aglaia a dat concerte de pian (inclusiv prietenilor poetului, la Viena) și a jucat teatru de amatori, iar presa vremii a remarcat-o. Moare în anul 1900. *Într-o fotografie o vedem, adolescentă și, buclărită și grațioasă. Mai târziu, însă, liniile se aspresc și se usucă. Era conștientă de frumusețea ei, dar foarte solitară. (G. Călinescu)*

Moare istoricul Nicolae Bălcescu (n. 1819), la Palermo, în Sicilia, iar despre el, Eminescu a scris în gazetăria sa.

1853

Se naște, în comuna Șipotele (Suceava), compozitorul Ciprian Porumbescu, cel care avea să cânte *întregii Dacii* și căruia Eminescu îi va lua apărarea în articolele sale, atunci când a fost vorba de societatea secretă *Arboroasa* și de întemnițarea talentului compozitor.

La Paris apare volumul *Doine și lacrimioare* al lui V. Alecsandri.

1854

Se naște Harieta, al nouălea copil al familiei Eminovici. Marcată din copilărie de o deficiență fizică ce o va împiedica să urmeze cursuri școlare regulate, Harieta e înzestrată

cu o inteligență deosebită; Mihai va scrie mai târziu: *Mai am o soră, un geniu în felul ei, cu o memorie ca a lui Napoleon I și c-o înțelepciune naturală cum rar se află. Dar ea-i jumătate moartă, căci e lovită de apoplexie.* Harieta era paralizată de picioare încă din copilărie, cu sechele de poliomielită; tenacitatea și energia cu care s-a autoinstruit se regăsesc și în felul cum și-a asumat îngrijirea poetului între anii 1887-1888. Îi va supraviețui lui Mihai doar câteva luni, murind în octombrie 1889. A fost cea care a poreclit-o pe Veronica, *Bălăuca* și *Berecheta*. Scrisa poezii, evident nu la nivelul fratelui. *Infirmitatea acestei de acum ilustrei femei [...] s-ar fi datorat faptului că dormise, copil de cinci ani, în casele ude care le zidea Gh. Eminovici la Ipotești. Fără nici o cultură – studiase doar abecedarul – izbutise să poată exprima idei destul de complicate într-un stil cult. [...] Devotamentul arătat de această nefericită soră față de Eminescu bolnav, în 1877-1883, este vrednic de laudă. Ea a vegheat cu trudă un om pierdut la minte, obstinat în tăcere, deși picioarele i se mișcau greu, cu ajutorul unor «mașini... în greutate de 5 oca de fier». Chemată adesea peste noapte de bolnav, se târa pe brânci până la patul lui ca să-l ajute. Paralică, poate și ftizică, Harieta fu rănită în amorul propriu de plecarea lui Eminescu cu Veronica Micle la București și doborâtă de moartea poetului. Câteva luni după aceea (14 octombrie 1889), se stinge uitată de toți și, pusă într-un coșciug ordinar de brad, era dusă la cimitir, într-o birjă cu un cal a lui Cristea N. Suceveanu din Botoșani. (G. Călinescu)*

Noiembrie 2 Moare la București Anton Pann (n. 1795).

Se naște poetul Alexandru Macedonski (m. 1920), cel care va stârni oprobiul public asupra sa, din cauza nefericitei și neinspiratei epigrame împotriva lui Eminescu. Nu se iartă niciodată batjocura față de suferința umană. Și mai ales atribuită unui geniu, care intrase deja în conștiința publică.

1855

Gheorghe Eminovici este nevoit să vândă casele din Botoșani pentru a achita suma datorată Eufrosinei Petrino, fosta proprietară a Ipoteștilor, în vederea mutării definitive la

Ipotești. Acum începe Eminovici construirea noii case din Ipotești, dărâmand vechea casă până la temelie, o dărâpătură de vreo șaptezeci de ani, și construind o casă nouă pe fundația celei vechi. Casa aceasta, considerată casa copilăriei poetului și fotografiată de Grigore Goilav în 1909, va fi distrusă de timp, după moartea părinților rămânând în neîngrijire mai mulți ani, așa încât va fi construită o alta începută prin 1937-38, dar pe altă fundație și cu un alt aspect. În 1933, descoperindu-se fundația veche, va fi dărâmată această casă intermediară, și va fi zidită cea de azi, cu materiale moderne, însă după planurile casei originale, imitând pereții din vălătuci, cum fusese construită casa copilăriei poetului. *Locuința părintească nu era palat boieresc, ci o casă modestă de țară, dar încăpătoare și gospodărească, nu lipsită de o anume eleganță rustică. Era o construcție geometrică, puțin ridicată asupra solului, cu câte două ferestre mari în laturi. Un pridvor înalt în față, la care suia pe vreo șapte trepte de lemn, un acoperământ al tindei, un chip de fronton grec sprijinit pe două coloane zvelte, dădeau albei clădiri acoperite cu tablă un vag stil neoclasic. De o parte și de alta a largului pridvor, doi tei străjuiau rămuroși.* (G. Călinescu) În pridvorul acestei case sta Eminovici, când se spune că a oprit butca sa marele boier Bașotă, proprietarul Pomârlei, trimițându-și sluga să-l poftască pe căminar până la poartă, căci are a-i spune ceva. Jignit și impulsiv cum era, căminarul îi răspunde: *Du-te și spune-i stăpânului tău că de la mine până la el este tot atâta cale ca de la el până la mine. Și dacă are să-mi spună ceva, atunci să poftască în pridvor.*

La Iași apare sub conducerea lui V. Alecsandri *România literară*, revistă săptămânală dedicată literaturii, istoriei, științei. În paginile *României literare* este publicată traducerea *Cântării României*, în versiunea lui Alecu Russo. Lucrarea fusese publicată în limba franceză, la Paris, în anul 1850.

1856

Noiembrie 20 Se naște Matei, al zecelea copil al familiei Eminovici. Absolvent al Institutului Politehnic din Praga, înrolat apoi ca ofițer în armata română, din care se retra-

ge pentru a face carieră în administrație. A făcut o documentație despre Alexandru Macedon, dar pe care a abandonat-o. Ceea ce n-a realizat acesta va realiza Gheorghe Eminescu, nepotul de frate, care a scris o carte despre Napoleon Bonaparte, apreciată și în Franța. Spre deosebire de frații săi mai mari, Matei moștenește longevitatea bătrânului Eminovici, fiind și singurul dintre fiii săi care lasă urmași. A fost căsătorit de trei ori cu: Matilda Iliaș (Brăila, 1880), Ana Condeescu (Mizil), și Silvia Maieru, având în total doisprezece copii. Moare în 1929 la Bistrița-Năsăud. *În noiembrie 1892 era citat de Tribunalul Buzău în calitate de căpitan în Regimentul Mircea nr. 32 (staționat în urbea Mizil), iar acum cu domiciliul necunoscut, în procesul de divorț cu a doua sa soție, Ana Condeescu, care se pronunța în favoarea ei abia în iulie 1898. Căpitan «în demisie», era numit, la 29 octombrie 1892, subprefect al plășii Afumați, spre a fi destituit la 4 aprilie 1894 și numit în aceeași calitate la plasa Bistrița de Jos, din jud. Bacău, la 10 decembrie 1894. De la 1 aprilie 1899 primea, ca militar, pensie de lei 185, bani 65 brutto. Absent în vremea boalei poetului – spre mirarea lui Maiorescu – apare deodată, în 1889, ca să ne dea câteva știri utile despre familia sa, dar și multe greșite, și ca să împiedice – pe nedrept – edițiile de poezii eminesciene, puse la cale de Maiorescu, declarând, în 1894, «că voi urmări și sechestra oriunde voi găsi asemenea ediții», iar în 1895 înregistra firma «Matei Eminescu și Stavri Dimitriu», «în scop de a culege, clasifica, edita și a da publicității toate scrierile poetului Eminescu». În decembrie 1913, avea gradul de maior și era președintele delegației județene Mehedinți și președintele biroului. Trăia în 1923 la Turnu-Severin, căsătorit cu Silvia Maieru, dar și-a petrecut ultimii ani de viață la Bistrița, murind acolo la 12 decembrie 1929.* (G. Călinescu)

Anul nașterii lui Vasile, al unsprezecelea copil al familiei, nu este cunoscut. A murit de mic, în noile case de la Ipotești. Probabil din aceleași motive din care au murit și ceilalți doi, tot de mici și tot în casele acestea, cu pereți prea umezi.

1857

August 16/28 Secretariatul de stat aprobă cererea lui Gheorghe Eminovici privind eli-

berarea unui pașaport pentru Șerban, Niculae, Gheorghe și Ilie care urmează să plece la studii la Cernăuți. Căminarul solicită să fie înscris în pașaport și Mihail, *în vârstă de 7 ani, părul negru, ochii negri, nasul potrivit, fața smolită*, tot pentru plecarea la studii.

Septembrie Șerban și Niculae, frații lui Eminescu, sunt înscrși în cl. a V-a, la *Ober Gymnasium*; Gheorghe în cl. a IV-a, iar Ilie în cl. I. Deși figurează și poetul în pașaportul din august 1857, nu avem mărturii că s-ar fi

înscris și el la vreo școală din Cernăuți. Poate îl luase tacă-său doar spre a vedea Cernăuții nemțești, la care bătrânul ținea foarte mult, dar l-a trecut și pe Mihail sub același motiv – spre a nu se mai complica cu formalitățile. *Iată-l dar pe Eminescu într-un oraș care împăca așa de bine rusticitatea Moldovei de Sus cu aparența de civilizație occidentală a Austriei meridionale. Se simțea ca și acasă, căci nu departe de mișunau satele românești, ai căror țărani treceau cu căruța cu boi prin oraș, și nu prea departe de Putna lui*

Ștefan cel Mare și de Călinești, satul de naștere al părintelui său. Codrul și râul nu fugiseră în fața orașului. În jurul lui ședea înălțimile păduroase, coastele înflorite dinspre Mânăstria, Clocucica și Caliceasca, iar puțin mai încolo de dumbrava de la Horecea curgea leneș Prutul. Liniștea câmpenească a împrejurimilor, verdea și mirositoare umbră din Vilksgrunden, marile porți de zid cu grădini îndărăt și ulițele largi, ca un drum de țară în care un copac răsărea deodată împingeau satul până către inima târgului. Peste această patriarhalitate se așezase un burg de provincie austriacă, înăsprind liniile. (G. Călinescu)

1858

Mihai este înscris în clasa a treia la *National-Hauptschule* din Cernăuți; primele două clase le făcuse în particular. Când [...] d-l director Ștefan Wolf a văzut pășind în cancelarie și pe Mihai, a exclamat, mirat de marea prăsilă și speriat de isprăvile celorlalți frați: «Și acesta e tot un Eminovici!». (G. Călinescu) Era vremea despre care Eminescu va scrie, în legătură cu metodele de predate ale timpului, prea severe pentru neîncorsetarea unuia ca el: Eu știu chinul ce l-am avut însumi cu matematicile în copilărie, din cauza modului rău în care mi se propunea, deși în dealtfel eram unul din capetele cele mai deștepte. N-ajunsesem nici la vârsta de douăzeci de ani să știu tabla pitagoreică, tocmai pentru că nu se pusese în joc judecată ci memoria. Și deși aveam o memorie fenomenală, numere nu puteam învăța deloc pe de rost, încât îmi intrase-n cap ideea că matematicile sunt științele cele mai grele de pe fața pământului. (Manuscrisul 2258, f. 251r.)

Se naște scriitorul Alexandru Vlahuță (m.1919), cel care va scrie amintiri despre Eminescu și care-i va prețui opera în cel mai înalt grad.

Se naște prozatorul și dramaturgul Barbu Ștefănescu Delavrancea (m. 1918).

Se naște scriitorul Duiliu Zamfirescu (m. 1922).

1858-1859

Ion Heliade-Rădulescu publică la București *Echilibrul între antiteze* sau *Spiritul și materia*. Oda intitulată *La Eliade* și dedicată,

evident, marelui bard al timpului, este un act de spontană cinstire, pe care polemicile nu-l puteau influența. (Perpessicius), iar ceea ce îi era substanțial bardului, Eminescu surprinde în cele șase versuri ale strofei din *Epigonii*:

*Eliad zidea din visuri și din basme seculare
Delta biblicelor sante, profețiilor amare,
Adevăr scăldat în mite, sfinx pătrunsă
de-nțele;*

*Munte cu capul de piatră de furtune
detunată,*

*Stă și azi în fața lumii o enigmă neexplicată
Și veghează-o stâncă arsă dintre nouri de eres.*

1859

Iulie 8 Mihai termină clasa a III-a, fiind clasificat al 15-lea între 72 elevi. În afară de matematici, nici un alt studiu n-avea de ce să displacă lui Eminescu, încât dacă la științele naturale avea abia nota «satisfăcător», iar profesorul de latinește era cu deosebire nemulțumit, deși aceste studii îi vor fi cu deosebire scumpe lui Eminescu mai târziu, asta se datorește, fără îndoială, zburdălniciei și lipsei de simpatie pentru respectivii domni profesori. În schimb la limba română și la istorie era tare. [...] Eminescu căpătase de la pumnul însemnările de lecțiuni și le împrumuta și la colegi, cu condiția de a nu îndoii și murdări filele, dar temeiul cunoștințelor sale era lectura. [...] Cât despre istorie, dulapurile cu cărți ale lui Gh. Eminovici își găsiseră un nou cititor. Eminescu știa de acasă slova chirilică, iar lecțiile nu și le învăța după manuale, ci de-a dreptul din cărți mai vechi – negreșit cronici – pe care le avea de la Ipotești sau din biblioteca lui Pumnul. (G. Călinescu)

Prin dubla alegere a colonelului Al. I. Cuza drept domnitor al Moldovei și Țării Românești, se înfăptuiește, la 24 Ianuarie, Unirea celor două Principate, unire ce va fi recunoscută de puterile garante ale Europei.

1860

În luna **iulie**, Mihai promovează clasa a patra a școlii primare, clasându-se al cincilea din cei 82 de elevi. În toamnă, se înscrie la K.K. Ober-Gymnasium din Cernăuți, unde fuseseră elevi și frații săi mai mari.

Anul înființării, la Iași, a Conservatorului de muzică și declamațiune a Universității, Pinacotecii și Școlii de Arte Frumoase.

Se naște la Brăila solista de operă Hariclea Darclée (m.1939).

A.I. Odobescu publică la București *Scene istorice din cronicile românesce; Mihnea-Vodă (cel Rău); Doamna Chiajna*.

Apare la Sibiu lucrarea lui Andrei Șaguna – *Istoria bisericii ortodoxe răsăritene universale*.

Moare scriitorul Alecu Russo (n. 1819).

1861

La Berlin apare culegerea de folclor a germanului Richard Kunisch, intitulată *Bukarest und Stambul, Skizzen aus Ungarn, Rumänien und der Türkei*. Poemele eminesciene *Miron și frumoasa fără corp* și *Fata-n grădina de aur* sunt o prelucrare după două basme din volumul lui R. Kunisch, citit de poet în perioada studenției berlineze.

Mihai urmează clasa a doua la gimnaziul din Cernăuți; nu promovează anul școlar, astfel că în toamna din 1862 este înscris din nou în clasa a doua. *Spirit inegal, incapabil să se supună unei discipline prea aspre, Eminescu nu e în liceu un școlar strălucit, sau mai bine zis nu e unul din acei întâi în clasă, care fac deliciile profesorilor și sunt puși monitori. El are preferințe la studiu, iubește lectura, nu însă și școala. Nu-i plăcea să-și învețe lecțiile și de aceea lua note rele. De dragi ce-i erau, uneori, ca să și le pregătească, se suia pe casă.* (G. Călinescu)

La București, Al. Odobescu editează lunar *Revista Română* (până în nov. 1863). Revistă cu caracter enciclopedic, în care apar *Istoria românilor* supt *Mihai-Vodă Viteazul* de N. Bălcescu și romanul *Ciocoli vechi și noi* al lui N. Filimon.

La Sibiu se înființează *Astra* (*Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român*), ce are o importantă contribuție la viața culturală a românilor transilvăneni; Andrei Șaguna a fost primul președinte al *Astreii*, Timotei Cipariu – vicepreședinte, iar George Barițiu – secretar.

1862-1865

Apare la Viena lucrarea lui Aron Pumnul *Lepturariu rumânesc cules den scriptori rumâni* (4 tomuri), prima antologie a literaturii române vechi și moderne. Când în ianuarie 1870, Eminescu publica *O scriere critică* (în *Albina*), luând din convingere și pe drept apărarea profesorului său, Aron Pumnul pe care Dimitrie Petrino îl luase de sus, criticând *pumnulismele* românului, Eminescu scria, explicitând: *...creațiuni ale bătrânului Pumnul, care-n amorul lui nemărginit pentru limbă, în încrederea cea sântă ce-o avea în puterea creatrice a limbei, nu primea în ea nici vorbele grece: gramatică și istorie, nici vorba greco-slavă: carte de citire. [...] După estremul latinătății, a etimologismului absolut inaugurat de bătrânul Petru Maior, care scria construcțiuni latine în românește (extrem ce, pentru deșteptarea noastră din apatia lungă față cu latinismul, era neapărat trebuincios), după ridicarea la potență a aceluiași extrem de către următori, trebuia neapărat să vină ca remediu contra lui estremul fonetismului absolut, a iubirii nemărginite a limbei numai românești și exclusivitate față cu limba latină și cele surori.*

1862

Ianuarie 24 Deschiderea, la București, a primului Parlament al României. Domnitorul Al. I. Cuza proclamă solemn Unirea definitivă a Principatelor, capitala țării fiind stabilită la București.

1863

Aprilie 16 Eminescu nu se mai întoarce după vacanța de Paști la *Ober-Gymnasium* din Cernăuți. Nu are note pe semestrul al doilea și se precizează într-o mențiune din catalog, din 16 aprilie 1863, că s-a retras ca privatist (elev particular). Încercarea sa de a obține o bursă pentru a-și continua studiile în țară e sortită eșecului.

Apare la București volumul *Meditații, elegii, epistole, satire și fabule*, de Gr. Alexandrescu, căruia Eminescu îl va dedica două versuri din *Epigonii*:

Palid stinge-Alexandrescu sânta candel-a sperării

Descifrând eternitatea din ruina unui an.

Decembrie 28 Bolnav de tifos, Ilie Eminovici moare în *Spitalul oștirii* din București. Eminescu pierde prin moartea lui Ilie pe cel mai apropiat dintre frații săi. Mai apropiat de vârstă și joacă, cu el făcea imagine bătălii cu broaște la balta mare din sat, purtând coifuri de ziar pe cap și închipuindu-și că sunt mari conducători de oști. Ilie a fost trecut drept model de portret în multe din prozele poetului. *De câte ori voi să-mi închipuiesc figura unui om nobil și inteligent pe care nu-l cunosc îmi iese Ilie înainte – pare că văd înaintea mea ochii lui albaștri – de câte ori citesc un pasagiu înțelept îmi pare că-l aud citit de glasul lui.* (Manuscrisul 2287, f. 11r.) Versurile din strofa șaptesprezece surprind tocmai ochii albaștri ai fratelui:

*Dar ades înr-al meu vis
Ochii mari albaștri
Luminează – un surâs
Din doi vineți aștri
Sufletu-mi trezește.*

Moare poetul Andrei Mureșanu (n. 1816), pe care Eminescu l-a apreciat și cântat în trei rânduri în tablourile sale dramatice, dedicându-i în *Epigonii* versuri care-i surprind în mod esențial atât opera cât și atitudinea sa patriotică:

*Mureșan scutură lanțul cu-a lui voce
ruginită,
Rumpe coarde de aramă cu o mână
amorțită,
Chiamă piatra să învie ca și miticul poet,
Smulge munților durerea, brazilor destinul
spune
Și bogat în sărăcia-i ca un astru el apune,
Preot deșteptării noastre, semnelor vremii
profet.*

1864

Se constituie la Iași gruparea literară, culturală și politică *Junimea*, avându-i ca membri fondatori pe Titu Maiorescu, Th. Rosetti, P. P. Carp, Vasile Pogor și Iacob Negruzzi. Principiile directoare ale junimiștilor – delimitarea artei de domeniul politic și social, primatul criteriului estetic în judecata asupra operei de artă, cultivarea limbii literare prin recurgerea la tezaurul oralității și prin evitarea excesului de neolo-

gisme – sunt promovate cu consecvență în viața culturală prin intermediul conferințelor, prelecțiunilor populare, revistelor și studiilor. Ceea ce a trebuit să atragă de la început pe poet la «*Junimea*» este cultura serioasă a celor mai mulți dintre junimiști (Maiorescu, Negruzzi, Pogor, P.P. Carp, Lambrior, Vârgolici etc.), precum și nuanța germanistă a studiilor acestora. Dar ligamentul central între poet și cerc îl formează Titu Maiorescu. Oricâte repulsii și revolte s-ar surprinde la Eminescu împotriva glacialului autor al «*Logicii*», Maiorescu, lăsând la o parte orice considerație asupra ideologiei lui politice, filosofice și estetice, era singurul intelectual de pe atunci, înrudit cu poetul nu numai prin covârșitoarea superioritate asupra contemporanilor, dar și prin direcția nu fără erori a spiritului lor. Și Maiorescu și Eminescu erau «metafizicieni» (ziceau adversari), în fond filosofi întemeiați pe speculațiune în scopul de a ajunge la o teorie generală asupra universului fenomenal, din care tindeau să derive un sistem practic omogen: o etică, o estetică, o politică; gânditori preocupați atât de forma gândirii, cât și de conținutul ei, cu atât mai rari într-o vreme când proaspătul cărturar român era atras de aparențe, de un dor enciclopedic. (G. Călinescu)

Februarie Trupa de teatru Fany Tardini începe la Cernăuți un turneu cu 20 de reprezentații în limba română, o adevărată mană cerească pentru românii bucovineni, lipsiți și împiedicați să folosească limba maternă în școli (și la începutul dominației habsburgice, chiar acasă!). În acea primăvară descălecăse, pentru întâia oară în Cernăuți, trupa teatrală a Ștefaniei Tardini, primită cu însuflețire mare de români, căci teatru nemțesc, polonez și chiar italianesc mai putuseră vedea până atunci, dar limba românească nu mai răsuna pe scenele locale. (G. Călinescu) repertoriul românesc, atât de îndrăgit de bucovineni, era unul îndestulat: *Baba Hârca*, *Un trântor cât zece*, de Matei Millo, *Chirița în Iași*, *Iași în carnaval*, *Doi morți vii*, *Hoțul și fanara-giu*, *Herșcu Boccegiu*, de Vasile Alecsandri, *Soldatu și plăieșu*, de Mihai Pascali, *Doi soldați români* de Mihăilescu etc. Bucuria publicului fu indescriptibilă, fără ca, de altfel, să se ignoreze însemnătatea politico-culturală a acestui eveniment. (G. Călinescu)

Februarie 21 Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice cere informații de la Liceul din Botoșani asupra situației școlare a lui Eminescu, care solicită o bursă de studii.

Februarie 24 Directorul Liceului din Botoșani, Gh. Pădure, informează Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice că nu figura în cataloagele școlii un elev cu numele Eminovici.

Martie 21 Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice trimite Liceului din Botoșani atestatul lui Eminescu anexat la suplica sa prin care cerea o bursă de studii, cu recomandarea să-l înmâneze petiționarului și să-i aducă la cunoștință că i se va acorda bursa solicitată *la ocaziunea de vacanță*. Toate demersurile sunt ajutate de Titu Maiorescu, cel care voia să-l salveze pe un om ca Eminescu de neglijența școlară, pe care atunci o socotise mai prejos de ceea ce știa el, dar și de nepedagogicul tact al profesorilor de până atunci. Încorsetarea școlii era opusă elevului acesta, care se afunda în lecturile proprii, fără nevoia de a-l îndruma cineva din afară.

Mai Revenit la Cernăuți pentru continuarea studiilor în particular, Mihai asistă la reprezentațiile teatrale ale trupei Tardini. *La reprezentațiuni Eminescu era numai ochi și urechi. Nemișcat, pironit cu ochii asupra actorilor, nu aplauda, nu vorbea, ci numai sorbea fiecare cuvânt și fiecare melodie. Făcea mare haz de comicul Comino și se supăra grozav când vreun coleg îl întreba ceva sau aplauda, fiindcă asta îl făcea să piardă șirul frazelor. Când cortina cădea, el se ridica plin de replicile și melodiile piesei, pe care o trăise cu intensitate.* (G. Călinescu) Entuziasmat, pleacă cu trupa de teatru în turneul acesteia la Brașov, părăsind din nou școala.

Octombrie 5 Eminescu solicită președintelui Tribunalului din Botoșani un post de practicant, vrând să nu fie o povară familiei, așa încât înaintează o cerere lui Emanoil Vasilievici în care spune că *Având dorința de a servi în cancelaria onorabilului tribunal la care domnia voastră prezidați, vă rog să binevoiți a mă prenumăra între practicanți și iscălește*

Mihail Eminovici, punând data 864 octombrie în 5 zile.

Octombrie 8 O comisie formată din M. Haret, Ioan Radu și Dumitru Doicescu propune ca directorul să refere asupra pregătirii *suplicantului*.

Noiembrie 7 Consiliul Permanent Județean Botoșani îl alege în unanimitate *scriitor al cancelariei sale*.

Din **octombrie 1864** până în **martie 1865**, Mihai se află în Botoșani, lucrând ca practicant la Tribunalul din Botoșani și copist la Comitetul permanent al județului, slujbă la care renunță pentru a pleca la Cernăuți să-și reia studiile abandonate: *Având dorința de a urma studiile colegiale la Gimnaziul din Cernăuți Plenariu din Bucovina, mă văd constrâns de a abdica îndătoririlor cerute de la personalul postului de scriitor ce l-am ocupat până acum la cancelaria dirijată de dmv.// Pe asemenea considerente* Eminescu cere să i se plătească și salariul cuvenit pentru timpul lucrat, dar nici de data aceasta Mihai nu rămâne la studii, plecând cu aceeași trupă teatrală într-un nou turneu. Încurcata sa situație școlară nu putea decât să adâncească vechiul conflict cu căminarul.

1865

Iunie 5 Apare la Pesta revista *Familia*, fondată și condusă de Iosif Vulcan (n.1841-m.1907). Gazetar, scriitor și traducător, născut într-o familie transilvăneană cu tradiții cărțurărești. Debutază de tânăr, încă din vremea studiilor la Facultatea de Drept din Pesta (1859-1863), și colaborează de asemenea la reviste din mediul maghiar. După terminarea studiilor se dedică gazetăriei și întemeiază la Pesta, în 1865, revista «Familia» (mutată la Oradea), pe care o va conduce timp de 42 de ani. «Foaie beletristică și enciclopedică», gândită după modelul publicațiilor-magazin maghiare și germane,, «Familia» va răspândi în Transilvania ideea unității naționale, bazată pe unitatea de limbă și cultură. Prin intermediul ei, adevărată operă de entuziast, I. Vulcan joacă rolul unui animator cultural unic în epocă, educând gustul cititorilor și stimulând interesul pentru literatura română. (Cătălin Cioabă)

Octombrie-noiembrie Eminescu revine la Cernăuți, unde stă în gazdă la profesorul Aron Pumnul. Se pregătește pentru examenul necesar re-înscrierii în învățământul public; în paralel, e bibliotecar al profesorului Pumnul, bun prilej pentru completarea lecturilor, întrucât are la dispoziția sa cărțile și revistele reprezentative ale literaturii române vechi și moderne. Acum are grijă și organizează Biblioteca gimnaziștilor din Cernăuți și contribuie și el cu donații de cărți, cum se obișnuia. *Acuma locuia el la Pumnul și îngrijea de bibliotecă. Aici trebuie să se fi simțit el în elementul său, căci rânduise biblioteca și știa unde se află orice carte. Nu mai trebuia, ca mai înainte, să scotocești tot dulapul, până ce dădeai de cartea ce-ți trebuia. Eminescu se ducea drept la dânsa și o scotea dintre celelalte cărți, dându-ți-o cu un fel de satisfacție și dovădind astfel că cunoaște fiecare tom din această colecțiune.* (Teodor V. Ștefanelli)

Moare prozatorul Nicolae Filimon (n. 1819).

1865-1867

Sub conducerea lui B.P. Hasdeu apare la București *Arhiva istorică a României*, în care sunt publicate pentru prima dată documentele în limba slavonă referitoare la istoria țării noastre.

1866

Ianuarie 24 Moare Aron Pumnul. Foarte iubit de elevii săi, acestuia i se dedică o broșură intitulată *Laecrimioarele învățăcelilor gimnasiaști den Cernăuți la mormântul prea iubitului lor profesoriu Arune Pumnul repausat într-a 12-24 ianuarie 1866*. Este inclusă și poezia *La mormântul lui Arune Pumnul*, semnată M. Eminovici, privatist. Teodor V. Ștefanelli, prietenul de la Cernăuți, apoi de studenție, la Viena, își amintește momentul,

spunând că Doliul era mare în toată Bucovina și între studenți, iar Eminescu era neconsolat, pentru că ținea mult la acest bărbat și îl iubea ca pe un tată. [...] Când am auzit de moartea lui Pumnul, am alergat la locuința sa, ca să-l văd pe iubitul meu profesor cea din urmă oară. Am intrat întâi în camera lui Eminescu. El îmi povestea despre ultimele momente ale acestui mare apostol al Românilor din Bucovina...

Pe 27 ianuarie, la înmormântare, vorbesc cei mai de seamă oameni ai Bucovinei, iar Foia Soțietății pentru literatura și cultura română în Bucovina apare într-un număr îndoliat. Din discursul lui A. Hurmuzachi la înmormântare adresat fraților întristați, se spune că Pumnul era om de înaltă moralitate, accentuând faptul că nu era născut aici, ci dincolo, peste munți, în altă țară română, unde tot cu aceeași jertfire pe care și aici o am cunoscut și o am admirat, își puse viața în pericol pentru eliberarea și mântuirea fraților săi de acolo, și dară și a noastră. (A. Hurmuzachi)

Februarie 25-martie 9 Mihai debutează în revista Familia cu poezia *De-aș avea* (scrisă în sept. 1865, așa cum a notat poetul în manuscris). Farmecul gingaș al poeziilor, considerând și etatea tânără a autorului, ne indica un talent adevărat, care avea un viitor frumos în literatura română. De aceea publicarăm cu plăcere acele inspirațiuni juvenile; prima apără în nr. 6 al «Familiei» din anul acela. Iosif Vulcan schimbă numele autorului din Eminovici în Eminescu: Autorul n-a protestat, ba a adoptat însuș acest nume și semnă apoi așa toate poeziile și scrierile sale în viitor. Astfel fu introdus numele lui Eminescu în literatura noastră; scriitorul acestor șire i-a fost nașul.

Aprilie 29 Se naște prima fiică a Veronicăi Micle, Valeria.

Mai-iunie Moartea lui Aron Pumnul îl îndepărtează definitiv pe Mihai de școala de la Cernăuți. Sub același pretext al continuării studiilor, Mihai pleacă din Bucovina spre Ardeal; momentul plecării este surprins în romanul *Geniu pustiu*: Într-o frumoasă zi de vară îmi făcui legătura, o pusei în vârful bățului, și o luai la picior pe drumul cel mare-mpărătesc. Mergeam astfel printre câmpii cu holde... Holdele miroseau și se coceau de

arșița soarelui... eu îmi pusesem pălăria-n vârful capului, astfel încât fruntea rămânea liberă și goală și fluieram alene un cântec monoton și numai lucii și mari picături de sudoare îmi curgeau pe frunte de-a lungul obrazului. Ioan Sbiera susținea că numai teatrul l-a abătut pe Eminescu de la școală, căci voia și el să fie actor și autor dramatic. Pe drum îi întâlnește pe tinerii Ioan Cotta și Teodor Cojocariu, care se mirau cum poetul își notează expresii și scrie versuri. În primăvară ajunsese deja la Blaj, salutându-l, în amintirea lui Pumnul: *Te salut, Roma-mică !* și unde încearcă să-și promoveze examenele restante. Poate glasul pământului străbunilor îl chema acolo fără s-o știe chiar. În peregrinările sale, Mihai adună folclor specific zonelor străbătute, – preocupare constantă și în perioada turneelor cu trupele teatrale. La Blaj este privit cu oarecare invidie de ceilalți școlari, chiar de cei mai mari, *Cum poate el, care n-a învățat poetica, e în stare să scrie poezii, și noi, care știam atâtea reguli, și cunoșteam toate genurile poetice, nu eram în stare să alcătuim două versuri*. Erau apoi uimiți de știința acestui băiat care le povestea din istoria altor neamuri, cum ei nu știau s-o facă.

Mai 10 Noua Adunare îl proclamă pe prințul Carol de Hohenzollern-Sigmaringen domnitor al României sub numele de Carol I. Al. I. Cuza fusese silit să abdice la data de 11 februarie.

Mai 27 Îi apare tipărită lui Eminescu poezia *O călărire în zori*, tot în Familia și tot acum va scrie poezia *La Bucovina*, cu gândul la plaiurile natale.

Titu Maiorescu publică la Iași *Despre scrierea limbii române*, studiu în care susține necesitatea adoptării scrierii fonetice.

Iunie 1 Călugărul Domșa îi relatează lui Elie Dăianu un aspect important din viața de familie a poetului: *Îmi povestea odată, că are mulți frați, unul era la Erlangen: că i-a văzut pe toți în jurul mesei părintești și a plâns de bucurie*.

Iunie 14 Moare folcloristul și muzicologul Teodor Burada.

Iunie 24 Eminescu scrie faimoasa sa poezie, *Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie*. În același număr al revistei, tinerimea română din Turin se adresează generalului Garibaldi, felicitându-l, cu ocazia sosirii în localitate, pentru unificarea Italiei. Deci și noi ca fii ai mamei Rome dorim ca Roma să devină cât mai curând capitala Italiei. Garibaldi le răspunde prin cuvinte foarte apropiate: *Mulțumesc prea mult depărtaților mei compatrioți, Românilor, cari sunt atât de bravi, foarte bravi, și simt o plăcere mare strângându-vă mâna*. (Apud Perpessicius)

Iunie 27 Îi promisese lui Iosif Vulcan că îi va trimite pentru *Familia* traducerea *Lanțul de aur* de Onkel Adam. Este perioada când memorialiștii spun că *Odată se vorbea că i-ar fi sosit de la părinți 5 galbeni, că și-ar fi cumpărat un sac de grâu pe care l-a dus la moară, l-a măcinat și a lăsat să-i facă un cuptor întreg de pâine*. (Apud N. Petra-Petrescu)

Iulie 1 Este promulgată *Constituția României*, redactată după modelul celei belgiene, iar lui Titu Maiorescu îi apare tipărit studiul *Despre scrierea limbii române*. Același Cacoveanu spune că Eminescu la vremea aceea, în ciuda manifestărilor discrete de mai târziu se confesa prietenilor spunând că *era din Botoșani din Moldova. Tatăl său, Eminovici, era bucovinean: venise în tinerețe în Moldova ca ispravnic la o moșie boierească și se însură cu o moldoveancă cu ceva stăricică. Fiind tatu-său crescut la nemți, ținea mult să-i dea creștere germană. [...] Micul Eminescu folosindu-se de ocaziunea dată, în loc de a merge la școală, se închidea în biblioteca Pumnului. Acolo studia neconținut și neconturbat răzbunându-și astfel în contra atâtor profesori pedanți și sarbezi*.

Iulie 15 Eminescu, spune Ștefan Cacoveanu, invitat să plece cu el la un coleg la țară, unde aveau promisiunea că vor trăi bine, dar poetul zicea că-i silit să rămână la Blaj, căci așteaptă bani de la tată-său și banii în Blaj au să-i fie adresați.

Iulie 29 Apare tipărită în *Familia* poezia *Din străinătate*, plină de nostalgia plaiurilor bucovinene:

Când tot aici se-nvelește, când toți aci se-ncântă,

*Când toți își au plăcerea și zile fără nori,
Un suflet numai plânge, în doru-i se avântă
L-a patriei dulci plaiuri, la câmpi-i răzători.*

August 26 *La Bucovina* apare tipărită în aceeași revistă *Familia*, în care apăruseră și până atunci alte poezii. O simplă coincidență, de bună seamă, face ca numărul în care Eminescu închina oda sa, funciar personală, Bucovinei, să se deschidă cu portretul lui Alexandru Hurmuzachi (ilustrație și articol). (Perpessicius)

August 27 Eminescu participă la adunarea generală a *Asociațiunii* la Alba-Iulia în 27 și 28 august: *L-am văzut în biserică, spune Domșa, unde asista la ședință și asculta cu mult interes la dezbateri*. Se presupune că inspirat de munții Apuseni, dar și de faptul că e foarte probabil să fi vizitat locul întemnițării, poetul compune poezia *Horia*:

*Horia pe-un munte falnic stă călare:
O coroană sură munților se pare.
Iar Carpații țepeni, îngropați în nori,
Își vuiiau prin tunet gândurile lor...*

August 30 Poetul revine la Blaj, dar nu rămâne decât *vreo trei săptămâni*, cum spune memorialistul Onea, iar în septembrie nu reușește să treacă un examen de greacă, deși din istoria grecilor povestea și nu-l puteau contrazice nici cei mai mari dintre eleve. Ba unii susțineau în adins aberații, doar ca să-l provoace. Acum Eminescu apare descris ca un melancolic și un visător, dar când se înfierbânta era vehement în ceea ce susținea. *Cum se poate ca bălăndrul acesta, care n-a umblat la școală, n-a absolvit decât câteva clase, știe totuși atâtea lucruri, știe mai multe ca noi și multe mai bine ca noi ? se întreba cu oarecare invidie R. Uilăcan în amintirile sale*.

Septembrie Acum poetul Eminescu scrie pe un volum *Spre suvenir* fratelui Gregoriu Dragoș, cel care spune că l-a văzut plângând de necaz după căderea examenelor. Mare suferință trebuie să fi îndurat poetul în anii aceia, când poate spune, transformând în versuri, o proză atât de amară:

*Dacă vreodată în lungă-ți cale,
Te-i simți, frate, nenorocit, [...]*

*Te-ai vedea singur...desprețuit,[...]
Când fug amicii de lângă tine,
Când plângi de soarte-ți trist, părăsit:
Gândește-atuncea și tu la mine,
Nici eu în lume n-o duc mai bine,
Și eu sunt, frate, nenorocit.*

Cunoștințele sale, de care toată lumea era uimită, nu s-au dovedit atunci în coincidență cu cine știe ce temă chisată dată de un nu mai puțin îngust profesor. La vremea aceea, spune același Cacoveanu, *Eminescu era un tânăr sănătos ca piatra, nealegător în ale mâncării, mânca bine, dormea lung și fără grijă, dimineața de regulă pe la 8 oare se scula, se spăla, da cu degetele de câteva ori prin părul bogat și lung dat pe spate și era pieptănat gata. Îmbiindu-l cu pieptenele îmi zice: chiar bine, frate, că eu, parcă am scăpat din focul de la Troia, n-am astfel de sculă.*

Septembrie 23 Îi apare în revista *Familia* poezia *Speranța*; ...a cincea poezie a lui Eminescu se bucură de cinstea întâiei pagini, din «Familia», pe care o ocupă în întregime (Perpessicius) Un loc de onoare binemeritat.

În **octombrie** scrie poezia *Ondina*, sortită să rămână postumă, precum și *La o artistă*. Acum Eminescu îl roagă pe N. Densușianu să-i înlesnească trecerea graniței căci poetul nu deținea pașaport. *Densușianu îl adăpostește vreo trei zile și îl pune vestimentar la punct. [...] Desușianu îi dă o scrisoare de recomandare către preotul Bratu din Rășinari (bunucul dinspre mamă a lui Octavian Goga), pentru ca poetul să fie ajutat a trece munții prin «Vama Cucului», denumire simbolică a locurilor de trecere frauduloasă a vremelnice frontiere.* (Petru Vintilă)

Octombrie 21 Apare tipărită proza *Lanțul de aur* în revista *Familia* și tot acum scrie *Mortua est*, cu un prim titlu: *Elena*, iar pe 28 octombrie îi apare tipărită în aceeași revistă poezia *Misterele nopții*, tot pe prima pagină, ca și *Speranța*. Este neîndoios că publicarea primului set de poezii în *Familia*, a avut un ecou mare și o înrâurire și mai mare asupra cititorilor, din moment ce până și detractorul lui, Grama, prin 1891 recunoștea aceasta: *Până nu s-a împiedicat de Schopenhauer, era și el însuflețit de idei*

naționale, ba chiar și umanitare și morale. Iubia România, îl dorea de Bucovina, stima mult pe bărbații noștri mari și ura mai cu seamă corupțiunea tinerimii cum se poate vedea din poeziile publicate pre atunci în «Familia»...

Se naște poetul George Coșbuc (m. 1918), supranumit apoi poetul țăranimii, dar de cultura lui vastă și de știința unor limbi străine (între care sanscrita) nu se vorbește în epocă.

Eminescu se îndreaptă spre Sibiu, întâlnindu-se cu trupa de teatru a lui Iorgu Caragiale, o însoțește în turneu, fiind angajat ca sufleur și copist. Poezia *La Bucovina* a fost scrisă la Blaj, cu toată nostalgia plaiurilor natale.

În **noiembrie**, Eminescu, purtând nostalgia Blajului scrie *Amicului F. I.* Este vorba de Filimon Ilea, cu care se împrietenește și dezbăteau teme specifice vârstei, pe malul Târnaviei, poezie cu ton elegiac, în care se pun mari și ambițioase probleme filosofice:

*Ții minte oare când te-ntrebai
Ce este omul? Ce-i omenirea?
Ce-i adevărul? Dumnezeuirea?
Și tu la nouri îmi arătai?...*

Decembrie 22 Moare protoiereul și parohul Ioan Chibici din Vatra Dornei, în etate de 52 de ani

În **decembrie** sunt două evenimente ale anului acesta: apare romanul lui Dostoevski, *Crimă și pedeapsă*, precum și primul volum tipărit al lui Verlaine, *Poème saturniens*.

În ultima zi a anului, pe **31 decembrie**, A. Hurmuzachi scrie o dare de seamă amănunțită a vizitei lui Alecsandri la Cernăuți, la Societatea pentru limba și literatura română din Bucovina, unde este primit cu un portret al său, purtând o cunună de laure, iar pe masă era un exemplar frumos al poeziilor sale acoperit asemenea de cununii de flori și laure. [...] *Se înțelege de sine, că fiecare din mădularii Soțietății, fu prin președintele aceluiași prezentat d-lui Alecsandri, carele petrecu apoi încă vreo oară în mijlocul nostru, revenind a doua zi la Soțietate și vizitând și pe acasă pre mulți din mădularii ei.* (A. Hurmuzachi)

Al doilea roman eminescian?

„*Aur, mărire și amor*”

Abstract

Autorul relatează despre ipoteza lui Al. Piru, conform căreia Eminescu intenționa să publice al doilea roman, după *Geniu pustiu*, cu titlul *Aur, mărire și amor*. Ipoteza reputatului critic a fost materializată de scriitorul Petre D. Anghel și, astfel, a fost publicat romanul *Aur, mărire și amor* în 1992, la Editura Scrisul Românesc din Craiova. Articolul este un omagiu adus prof. Al. Piru, membru post-mortem al Academiei Române, cu prilejul împlinirii unui veac de la nașterea sa.

Cuvinte-cheie: Eminescu, Al. Piru, roman, literatura română, ediție.

The author relates about Al. Piru's hypothesis which suggests that Eminescu intended to publish his second novel, after *The Solitary genius*, having the title *Gold, Glory and Love*. This hypothesis was made possible by the writer Petre D. Anghel, thus the novel *Gold, Glory and Love* was published in 1992, at Scrisul Românesc Publishing House from Craiova. The Romanian Academy praise professor Al. Piru post-mortem through this article, being a century since his birth.

Keywords: Eminescu, Al. Piru, novel, Romanian literature, edition.

Este al doilea (presupus) roman al lui Eminescu, după *Geniu pustiu*, reconstituit, la sugestia lui Al. Piru, și apărut sub acest titlu: *Aur, mărire și amor*¹, eu fiind redactorul cărții.

Ipoteza lui Al. Piru (22 august 1917 – 6 noiembrie 1993), exprimată în prefața la M. Eminescu, *Proza literară*², este că Eminescu ar fi intenționat să compună al doilea roman: „Sub titlul *Aur, mărire și amor*, Eminescu începe în 1874, reluând, pare-se fragmentul în versuri *Pustnicul, un roman sau o nuvelă*, pornind de la tablourile romantice ale Iașului, pe care ni le-a lăsat C. Negruzzi în Au

mai pățit-o și alții (1839), Alecu Russo, în Jassy et ses habitants en 1940 și Vasile Alecsandri în Iașii în 1844”³.

Constatând că „prin însușirile ei de imaginație și analiză, de retrospecție și introspecție, de patos, ironic și umor, proza artistică eminesciană stă la baza celor mai reprezentative creații ale literaturii epice românești”⁴, Al. Piru revine asupra celui de-al doilea roman eminescian: „Dacă în *Avatarii faraonului Tlă accentul cade pe evocarea peisajului exotic și al epocilor revoluate, ca în poemul Memento mori, în Aur, mărire și amor el s-ar fi deplasat pe observația tipologică și pe satira socială, ca în*

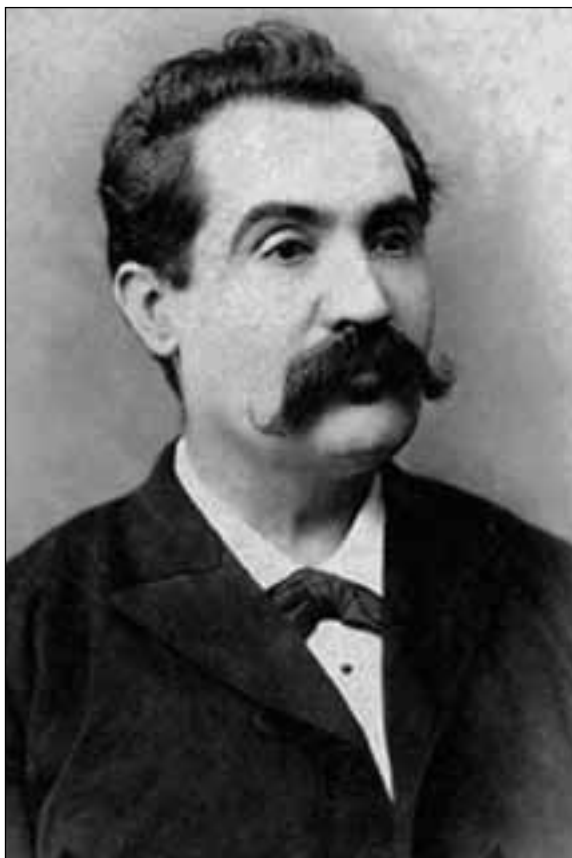
Tudor NEDELCEA – Prof. dr., cercetător științific, Institutul de Cercetări Socio-Umane „C.S. Nicolaescu-Plopșor” Craiova al Academiei Române, e-mail: tudornedelcea2006@yahoo.com

1 M. Eminescu, *Aur, mărire și amor. Roman*. Ediție îngrijită de Petre D. Anghel. Prefață de Al. Piru, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1992, I-XIV+136p.

2 M. Eminescu, *Proză literară*, București, Editura, Minerva, 1996, col. „Biblioteca pentru toți”.

3 Al. Piru, *Analize și sinteze critice*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1973, p. 97.

4 *Ibidem*, p. 102.

Scrisori. Eminescu ar fi opus probabil vieții corupte, citadine din timpul său, o societate viețuind după rituri arhaice, contrare civilizației mercantile de la sat”⁵.

Așadar, împlinind ipoteza lui Al. Piru, Petre D. Anghel alcătuiește noul roman din textele eminesciene, în următoarea ordine: *Archaeus și metamorfozele formelor*, *Povestea regelui Tlă*, *Istoria unei lacrimi*, *Aur, mărire și amor*, *Moș Iosif*, *Urciorul spart*, *Cavalerul și femeia*, *Cuconul Vasile Creangă*, *Părintele Ermolachie*, *Visul unei nopți de iarnă*, *Ioan Vestimie*.

Romanul astfel reconstituit mi-a fost adus la editură de criticul și istoricul literar Octavian Lohon (13 octombrie 1947 – 21 mai 2007), prieten al profesorului Al. Piru.

Geneza scrierii unui roman pe tema migrației sufletului, a rememorării unei exis-

tențe anterioare, Al. Piru o pune pe seama descoperirii de către Eminescu a unei idei dintr-o scrisoare din 1848 a lui Théophile Gautier către Gerard de Nerval, aflat, în Egipt, lângă arheologul Lepsius (profesorul berlinez al autorului *Luceafărului*), „ideea că există oameni capabili de nostalgia altor existențe”⁶. Dar, continuă Al. Piru în aceeași prefață, „mai important este faptul că tot atunci [1872, n.n.] Eminescu concepea o proză, având drept cadru narativ tot ideea migrației sufletului, dar, ceea ce nu s-a observat, o temă mai profundă, aceea a fericirii, a consecințelor pe care le au asupra existenței umane aurul, mărirea și amorul”⁷.

O spune răspicat Eminescu în fragmentul *Povestea regelui Tlă* din acest roman reconstituit, subliniind importanța averii ca fiind „cheia voinței omenesci”, „chintesență a mișcărilor istoriei”, pentru unii, evident, stigmatizați și în publicistica sa: „Aide, poeți, descrieți luna, învățați, descoperiți izvoarele gândirei, eu le am toate în acest sunet al auru-lui... Tot ce căutați, tot ce nu puteți ave, eu pot... Dar vor fi minciuni... Ce e adevărul?

Curând el avu cel mai frumos palat în Madrid... curând saloanele marquisului erau împopulate de lumea cea mai elegantă a țării... princezele frumoase, auzind de acea fabuloasă avere, voiau a pune mâna pe acea nemărginire de probabilități ce aurul ascund în el... Aurul înseamnă castele asupra plângerei eterne a mării, grădinii de vecinicie... cântec de arfă...amanți frumoși... Și dacă acest aur nu costă decât ochiade înfocate și adânci, surâsurile voluptoase a buzelor coapte de tinereță... undoierea delicioasă a evantaliului în limba mistică a amorului...de ce nu? de ce nu?...”⁸.

După editarea acestui roman, Al. Piru a încercat să-l impună conștiinței critice, participând la unele lansări ale cărții. Spre cinstea sa, unul dintre admiratorii săi, scriitorul Gheorghe Mihail, fost coleg de Parlament cu reputatul profesor, a înregistrat pe bandă magnetică, lansarea romanului *Aur*,

⁵ *Ibidem*, p. 101.

⁶ Al. Piru, *Prefață la Aur, mărire și amor*, Craiova, Scrisul românesc, 1992, p. V.

⁷ *Ibidem*, p. VI.

⁸ Mihai Eminescu, *Aur, mărire și amor*, ed. cit, p. 34.

mărire și amor, în Slatina, la 13 decembrie 1992, înregistrare, transformată pentru posteritate, într-o carte, *Trei magi*⁹ (adică Al. Piru, Pan M. Vizirescu și Titus Raveica).

După unele considerații introductive („Eminescu a devenit un poet proverbial”, „Un critic care n-a scris încă despre Eminescu este dator s-o facă, să treacă «proba Eminescu». A fi critic înseamnă a te ocupa și de Eminescu. Este obligatoriu. E cea mai înaltă probă în acest domeniu”¹⁰) și după unele confesiuni („Eu pot să spun că am citit pentru a suta oară proza lui Eminescu”¹¹). Al. Piru afirma și public că „mai este un roman, al cărui titlu l-am descoperit eu”, în care Eminescu „dorea să arate care sunt efectele asupra umanității a acestor trei cuvinte: aur, bogăție asupra descoperitorilor și posesorilor de aur din lume; mărire asupra celor care ocupă o poziție importantă, într-un stat, adică cei care dețin puterea și, în al treilea rând, ce se întâmplă cu amorul”¹²).

Mentorul său, G. Călinescu are meritul de a fi descoperit nuvela, publicată de ilustrul critic sub titlul *Avatarii faraonului Tlă*, „fără să știe – comentează Al. Piru – că Eminescu s-a gândit totdeauna, scriind nuvele parțiale, la romanul pe care voia să-l izvodească”¹³. Urma ca Eminescu „să facă sudura între diferitele fragmente pe care, parțial, a făcut-o”¹⁴.

Analizând aceste fragmente, zice Al. Piru, „mi-am dat seama că este vorba despre acest roman” și, ca atare, „am putut să-l reconstitui în forma pe care cred că a gândit-o el”¹⁵, realizând o carte frumoasă („căci tot ce a scris Eminescu este frumos”) pe tema reîncarnării sufletului și „asupra efectelor dezastruoase pe care le au asupra omului aurul, mărire și amorul; trei chestiuni care nu știu dacă există ceva

care să nu fie interesat de ele”¹⁶.

Speranța lui Al. Piru este că eminescologii „vor lua cunoștință și vor semnala acest fapt, chiar dacă mă vor ignora pe mine”¹⁷, tema fiind ilustrată de Eminescu „cu geniul său, cu scrisul lui admirabil, frumos ca întotdeauna, cu mari imagini, cu fantezie, cu umor, cu dialog superb. Deci e o carte plăcută, pe care o descoperiți o dată cu mine”¹⁸.

Cuvinte de complezență, măgulitoare și onorante are și pentru mine, mai ales că n-am putut participa la această lansare: „Atât despre această carte, care are 120 pagini, pe care a publicat-o domnul Tudor Nedelcea, un om de cultură serios, editor din Craiova, care a acceptat cu multă plăcere să o publice la editura sa personală. A făcut un lucru frumos pentru care îi mulțumesc și cu această ocazie. Cred că a făcut un lucru bun și pentru public, pentru că multe idei se pierd când nu există mijloace materiale dar, iată că se mai poate. Alături de el este pictorul și graficianul Gabriel Bratu, care a ilustrat coperta, pe care, trebuie să recunoaștem, a izbutit să o facă foarte frumoasă...”¹⁹. O mică rectificare: cartea n-a apărut în editura mea personală, ci într-una de prestigiu. Pe Al. Piru l-a impresionat faptul că am îmbrățișat de la început ideea de a publica tot ce se referă la Eminescu.

Al. Piru este împăcat pentru reconstituirea acestui roman („noi ne-am făcut datoria”), recomandându-ne că „este firesc să ne gândim mereu la Eminescu”²⁰.

La rândul-ne, ne gândim cu pioșenie la Al. Piru, de la a cărui naștere s-a împlinit un veac, și la toți care scriu sau se gândesc la românul nostru absolut, Eminescu, cum l-a numit Petru Țuțea.

9 Gheorghe Mihail, *Trei magi*, Craiova, Scrisul românesc, 2004.

10 *Ibidem*, p. 31.

11 *Ibidem*.

12 *Ibidem*, p. 32.

13 *Ibidem*, p. 33.

14 *Ibidem*.

15 *Ibidem*, p. 34.

16 *Ibidem*.

17 *Ibidem*.

18 *Ibidem*.

19 *Ibidem*, p. 34-35.

20 *Ibidem*, p. 35.

Bianca BURȚA-CERNAT

De vorbă cu „generația” sau în marginea ei.

Campania generaționistă
în „Anno Domini” 1928 (V)

Résumé

Studiul de față urmărește receptarea Itinerariului spiritual în presa culturală a anului 1928, dar și – odată cu discuțiile suscitade de eseul lui Eliade – constituirea incipientă a unei conștiințe de generație. Sunt avute în vedere, cu largi exemplificări și contextualizări, articole de referință, multe dintre ele polemice, în marginea conceptului de generație și a conflictului dintre „tineri” și „bătrâni”. Printre cei care s-au implicat în dezbateri se numără Nae Ionescu, Ion Petrovici, C. Rădulescu-Motru, Nichifor Crainic, Mihai Ralea, Cezar Petrescu, Camil Petrescu, Petru Comarnescu, E. Lovinescu, G. Călinescu, Șerban Cioculescu, Mihail Sebastian, C. Noica.

Cuvinte-cheie: generație, manifest, program cultural, mesianism, controversă.

Cette étude porte sur la réception de l'Itinéraire spirituel de Mircea Eliade dans la presse culturelle de 1928 et aussi sur le début d'un processus extrêmement significatif: la prise de conscience de ce qu'on a appelé «la jeune génération d'entre les deux guerres». On a envisagé, par des riches exemplifications et contextualisations, beaucoup d'articles – la plupart polémiques – écrits en marge de la notion de «génération» ou bien voués au conflit entre les «les jeunes gens» et «les vieillards». Parmi ceux qui se sont impliqués dans ce large débat, on peut compter Nae Ionescu, Ion Petrovici, C. Rădulescu-Motru, Nichifor Crainic, Mihai Ralea, Cezar Petrescu, Camil Petrescu, Petru Comarnescu, E. Lovinescu, G. Călinescu, Șerban Cioculescu, Mihail Sebastian, C. Noica.

Mots-clés: génération, manifeste, projet culturel, messianisme, controverse

Amuzat de zarva produsă în lumea literară de Manifestul „Crinului Alb”, tânărul C. Noica scrie un pamflet, *Manifestul „Trifoiului Verde”*¹, conceput ca o falsă fabulă în care „o ceată de vițe nemulțumiți cu fânul pe care l-au găsit în țarcul lor (...) au pornit cu război împotriva boilor bătrâni, cum că aceștia nu știu să se îngrijească de-ale burții”, termenii zoologici fiind preluați chiar dintr-un paragraf imprecativ de la începutul *Mani-*

festului... parodiat, unde „bătrânii” erau încondeiați în chip de „boi” care „se agită (...) înspăimântați de orice noutate”. În textul lui Noica însă, în vizer se află cei tineri, „vițeii” – „elita” lor, mai precis („câțiva mai isteți [de-]ai vițeilor”), și în special „trei dintre aleșii Harului”, o „Sfântă Treime vițească” (cei trei semnatari ai *Manifestului „Crinului Alb”*) –, „superbi”, trăind clipe de „bovin extaz”, „pătrunși de Har sfânt”,

Bianca BURȚA-CERNAT – Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, e-mail: bianca.cernat2015@gmail.com

1 A.C. Ion [C. Noica], „Manifestul «Trifoiului Verde»”, în *Clipa*, anul VI, nr. 181, 4 noiembrie 1928 (citat după Ion Dur, „«Trifoiul Verde» împotriva «Crinului Alb». Reacție «vegetală» în cultura interbelică”, în *Saeculum*, serie nouă, anul VI (VIII), nr. 1 (25), 2008, pp. 97-102.)

„viței excepționali”, cu „tăria și elanul metafizic” de a privi „dincolo de țarc”, descoperitori ai unui „paradis verde cu trifoi verde”. Liniile sunt, desigur, foarte îngroșate; iar aluzia politică (foarte transparentă) nu e deloc benignă²:

„O, frați viței, acela e idealul [*trifoiul verde de dincolo de țarc...*] către care trebuie să se opintească copitele noastre. Dacă părinții noștri îndrăznesc să ne oprească, vom pași peste leșurile lor. Toți cei aci de față, vă botezăm întru trifoi și vă vestim verde în față proclamarea destinului ce ne așteaptă. De idealul nostru ne desparte un pârleaz: să-l sărim! Legionari viței ai ordinului «Trifoi Verde», înainte marș!”.

După îndelungi ezitări, „viței” metafizici se gândesc că nu e bine să sară „dincolo de țarc”, direct în paradis, înainte de a-și lua rămas bun de la părinții „boi” (adică de la părinții raționaliști, pozitivisti...), drept pentru care amână pentru a doua zi... Morala fabulei: „Dar a doua zi toți viței deveniseră boi”.

Cam în aceeași perioadă, tânărul Noica atacă problema generaționistă – într-o manieră mai sobră, dar susținând, în fond, același lucru – și într-un articol din *Vlăstarul* (revista Liceului „Spiru Haret”)³. Perspectiva sa e, și aici, una relativizantă, de spectator detașat al frământărilor și iluziilor generației sale, care, printr-o ironie a istoriei, nu fac decât să repete, cu pretenții de noutate, vechi frământări și iluzii ale generațiilor anterioare. Fiecare generație – arată Noica – are „convingerea neliniștită (...) că ea este supremul act, expresia ultimă și coronativă a energiilor etnice din viața unui neam”:

„Generațiile lucrează ca sub impulsunea unei forțe oarbe, care

își vrea obiectivarea imediată, precisă (...). Dar dacă, lăsând la o parte instinctul, ele ar gândi istoria, ar vedea că prezentul a fost și va fi atributul fiecărei generații, căreia îi imprimă același ritm vioi, cu precipitări pripite și elanuri tinerești. (...) Și iluzia naturală a fiecărei generații este că formează o răspântie a istoriei, când, de fapt, nu e decât un punct al ei” (*Revizuiuri*).

Iată de ce – conchide tânărul publicist (a cărui deschidere către filosofia istoriei se lasă întrevăzută de pe acum) – „generațiile (...) obișnuiesc să se prețuiască mult deasupra lor”. La mai mult de o jumătate de an de la publicarea manifestului său parodic, C. Noica va strecura în *Vremea* o notiță mali-

2 În mod curios, Ion Dur (în articolul pe care l-am citat în nota anterioară) pare să pună între paranteze orice conotație politică (orice aluzie la legionarism) din fabula-pamflet a tânărului Noica. Mai mult chiar, autorul articolului apreciază că „Limbajul studentului Noica e naiv, dar agresiv. Cele mai multe epitete sunt, paradoxal, adresate vițelilor, și nu boilor...”. Pamfletul tânărului Noica nu este însă nici „naiv”, nici „agresiv”, ci rațional și bine scris.

3 C. Noica, „Revizuiuri”, în *Vlăstarul*, anul V, nr. 1, 15 noiembrie 1928, pp. 6-7.

țioasă în legătură cu *Manifestul „Crinului Alb”*⁴, excedat de reacțiile supradimensionate generate de provocarea celor trei congeneri și descumpănit la gândul că „o generație întreagă” („această nenorocită generație tânără, care deși informă, totuși există”) a fost deja „compromisă” de autorii manifestului, care, de altfel, „n-aveau dreptul să discute decât în numele lor”.

În primul număr al *Tiparniței literare*, Petru Comarnescu (codirector al acestei publicații, alături de Camil Baltazar) se pronunță, la rândul său, nefavorabil în privința *Manifestului...*, „o înșiruire de înjurături și acuzații (...) aduse generației precedente”, un text „superb și pretențios, dar vag și ineficace”: „Nu este (...) un manifest, pentru că autorii nu știu cui se adresează (...) și nici ce vor”. Celor trei cavaleri ai „Crinului Alb” li se aduce aminte din nou că vin cu mult în urma altora:

„Că zorile unei noi spiritualități românești încep să se arate – nu mai este o taină pentru nimeni. *Istoria dreptului românesc* de I. Peretz, *Getica* lui Pârvan, poezia lui Blaga, articolele d-lor Nae Ionescu, N. Crainic, Șt. Nenițescu, cercetările specificului românesc în artă sau activitatea politică ce și-o pregătește pentru viitor «Gruparea intelectuală de studii politice» sau caietele *Duh și Slovă* ce vor să deschidă drumul unei vieți cu adevărat duhovnicești sunt semnele marilor schimbări. *Manifestul Crinului Alb* n-are întâietate nici practică și nici teoretică, precum n-are calitatea de a mișca pe cei ce-l citește”⁵.

Tot *Tiparnița literară* – și probabil la inițiativa aceluiași Petru Comarnescu – găzduiește în numărul imediat următor (din noiembrie 1928) o anchetă despre *Noua spiritualitate*⁶, la care sunt invitați să participe scriitori, critici, esești din promoții și de orientări

diferite, de la Nicolae Iorga și C. Rădulescu-Motru la Mihail Sebastian sau Mihail Polihroniade, chestionați în legătură cu manifestarea, în epocă, a unui eventual fenomen cultural-spiritual cu potențial novator. Întrebarea formulată de redacția revistei este: „Observați în cadrul preocupărilor Dvs. sau al întregii culturi deosebiri care ar întemeia încrederea într-o nouă spiritualitate de adâncă și generală semnificație?”. N. Iorga mărturisește că, „tradiționalist incurabil”, nu-l preocupă „noul” în sine, căci, în fond, e suficient ca trecutul – de care unii declară atât de zgomotos că vor să se despartă – „să treacă prin oameni noi ca să devie de la sine nou”, iar „sufletul omenesc e o unitate în mijlocul unei naturi care repetă întotdeauna nou lucrurile sale de o eternă vechime”. Cât despre discuțiile purtate obsesiv în jurul acestei noțiuni a noului, N. Iorga le ridiculizează ca pe niște „jocuri de copii cu litere mari de lemn ‘nainte de a învăța să citească’”. Mai interesant, însă, este ceea ce afirmă istoricul în apărarea poziției sale de naționalist care nu face caz de discursul și de simbolurile religioase:

„În timpul din urmă am fost atacat de scriitori pentru cari am stimă, obiectându-mi-se că naționalismul meu obscurantist împiedică elanuri de spiritualitate religioasă care tot urcându-se în sus ajung până la mormântul Sfântului Sisoe. (...)

Trebuie să fie ceva divin în ordinea lucrurilor, deși din nenorocire nu pentru noi cât anume suntem ca oameni pe cât este pământul. (...) Nu vreau să fac din tradiția religioasă pretext pentru divagații romantice și înaintea crucii lui Christos nu vreau să mă înțepenesc în atitudini de teatru”.

C. Rădulescu-Motru e deranjat de „zgomotul” clamării „oportuniste” a unei „noi spiritualități”, dincolo de care suspectează

4 Idem, „Notații”, în *Vremea*, anul II, nr. 66, 6 iunie 1929, p. 2.

5 Petru Comarnescu, „Actualități”, în *Tiparnița literară*, anul I, nr. 1, octombrie 1928, p. 2.

6 A se vedea „Noua spiritualitate”, în *Tiparnița literară*, anul I, nr. 2, 30 noiembrie 1928, pp. 42-47.

existența unei impure voințe de „ascensiune” individuală, și exclamă patetic: „Lăsați-mă să trăiesc liniștit în spiritualitatea eternă!”. A propos de tema anchetei, „noua spiritualitate”, profesorul se referă cu amărăciune și la aceia – mai tineri – care, entuziasmați de ideea că românii ar trebui să se revendice în primul rând de la tradiția răsăriteană, pun între paranteze legăturile (foarte vechi) cu latinitatea:

„Pentru mine spiritualizarea este în curs, nu de astăzi, sau de ieri, ci de la începutul evoluției universului! (...)”

Generația mea a început prin a crede că noi Românii suntem un popor format din coloniile imperiului roman. Eram un sat de adunați. Astăzi aud vorbindu-se de autohtonie. Odinioară pământul țării era văzut ca o țarină bună de exploatat, astăzi pământul țării este considerat ca albia în care s-a turnat sufletul românesc. În sfârșit, aud vorbindu-se de ortodoxie. Se vorbea și înainte. Dar înainte se vorbea ca de o haină împrumutată. Astăzi ortodoxia se consideră ca fiind o haină țesută cu firea Românului... Lăsați-mă să trăiesc liniștit în spiritualitatea eternă”.

În legătură cu tradiționalismul și cu ortodoxismului – intens discutate în epocă –, E. Lovinescu preferă să se exprime, cu prilejul acestei anchete, laconic, făcând trimitere la tezele pe care le dezvoltase pe larg în *Istoria civilizației române moderne*, unde „problema nu e rezolvată nici în sensul tradiționalismului militant (...), nici, cu atât mai puțin, în sensul ortodoxiei”:

„Din diferite părți ale generației tinere par a veni, totuși, strigăte mistice și îndemnuri ortodoxe, în care e foarte greu de discernut sinceritatea, posibilă și ea, spiritul de imitație sau simpla aspirație bugetară: timpul numai va fixa natura acestei «spiritualități noi», a cărei expresie, putem spune însă de pe acum, e *veche*. (...)”

D. Nichifor Crainic e un mistic de dinainte de război; trei tineri de

după război fac exerciții de misticism stilistic într-un manifest, în care adversarii sunt tratați de «proști» (...). Din alăturarea acestor texte nu putem scoate indicații asupra sincerității acestei «spiritualități»...”.

Cât despre Nichifor Crainic, acesta profită de ocazie ca, printre generalități despre „flacăra spiritului universal”, să-și reafirme distanța față de „naționalismul integral”, opac față de dimensiunea spirituală, profesoasă de N. Iorga, pe urmele unor Charles Maurras sau Charles Benoist, și totodată să reia teza conform căreia naționalul și religiosul ar trebui să meargă împreună – pentru construirea unui stat care să fie deopotrivă expresie a etnocrației și a teocrației:

„Spiritualitate înseamnă deopotrivă viață în duh și artă în duh și cum forma consacrată și concretă a spiritualității este Biserica, noua orientare înseamnă viață și artă întru Duhul Sfânt. Dacă elita generației tinere se pătrunde de această convingere, drumul ei va însemna în același timp o întoarcere la contactul cu sufletul poporului, acel suflet pe care străbunii îl identificau cu religia”.

Poet dublat de un om politic, Octavian Goga întrevăde în „poliția sufletească pe care o instaurează” „sfânta nemulțumire” a tinerei generații o posibilitate de reafirmare a „ideii naționale”. Laconic, Lucian Blaga enunță simplu: „Noua spiritualitate există” și trimite la propriile-i eforturi de poet și de filosof întru „adâncirea sensului” acestei spiritualități. Despre tânără generație – nimic însă... Un alt gândirist, eseistul Radu Dragnea, insistă asupra ideii că „noua spiritualitate” înseamnă asumarea – în arte, în cultură, în viața publică – a proiectului ortodoxist.

Vin apoi răspunsurile celor tineri. Lui Șerban Cioculescu sintagma „noua spiritualitate” i se pare „pretențioasă”; iar teoriilor legate de racordarea culturii române la o tradiție răsăriteană le contrapune ceea ce consideră a fi singura certitudine: „conștiința latinității, de la cronicari și culminând –

după admirabilul secol cultural care a fost secolul al XIX-lea, la noi – prin conștiința obștească din preajma războiului”. Și, în suita acestei observații, notează: „Războiul a încheiat ciclul culturii naționale. Data de 1 Decembrie 1918 lăcătuiește un trecut încheiat”. Proiectul cultural românesc s-ar cuveni, deci, să fie unul european, nu național: „Mergem către Europa. Aceasta este credința mea. Ne îndreptăm către Apusul Renașterii greco-latine, care constituie titlul principal de glorie a Continentului nostru”. Prin urmare, direcția ar trebui să fie dată, crede Cioculescu, de tradiția culturii occidentale, nu de atât de invocată în epocă tradiție răsăriteană (descoperită cu adevărat la noi abia de la N. Iorga încoace...); de o cultură laică, nu de ortodoxism și misticism:

„Dacă tineretul în plină creștere și pubertate ar avea un rol decisiv în orientarea culturii românești, ne-ar orienta în haos și ne-ar integra în sud-estul european, bulgăresc și bizantin, în stepa rusească și în Asia misterelor orifice; în acest triumphi cu baza în miezul Asiei discern adevăratul triumphi al morții. Nu doresc poporului meu acest sfârșit”.

Rămâne, evident, de discutat dacă această perspectivă a tânărului critic raționalist și occidentalist fără rezerve – ca și perspectiva opusă (a „iraționalistilor”, a „misticilor” și a celor ce exaltă legăturile românești cu tradiția Orientului, susținând inaderența „spiritului românesc” la valorile occidentale...) – nu e lipsită de exagerări. Dincolo de accentele pe care le pune, Cioculescu schițează însă un profil coerent și, în linii mari, credibil al tinerei generații „spiritualiste” în curs de autodefinire; contextualizarea e adecvată, iar influențele livrești sunt corect identificate:

„Ce este însă «noua spiritualitate» de care vorbiți? Nu cumva o încarcerare în temnițele gândirii de la *Cuvântul*, *Curentul* și *Gândirea*, unde se gândește paricid, unde gândirea este împotriva gândirii? Dacă înțelegeți prin «noua spiritualitate» învățătura lui N. Crainic și N.

Ionescu, repetată de un grup de tineri, e necesar un cuvânt de filolog.

Tineretul ortodox și mistic reprezintă un mozaic dubios de referințe livrești disparate. Colecția Blond, le Roseau d’Or, ancheta lui Agathon, convertirea lui Psichari, Péguy și Cocteau, corespondența lui J. Rivière cu Claudel și A[lain-] Fournier, disponibilul lui Gide, elanul vital al lui Bergson, Christ al lui Papini, ortodoxia lui Berdiaev și Bulgakov, Asia lui Keyserling, teosofia, ocultismul, orfismul, metapsihica, neotomismul lui Maritain etc. sunt izvoarele impure ale așa-zisei ortodoxii și mistice”.

Sandu Tudor (poet religios și mistic) dă un răspuns cucernic, notând câteva generalități despre viața duhovnicească, dar și, aluziv, un avertisment cu privire la faptul că „există și o spiritualitate a Celui Întunecat”... Ionel Jianu e, în schimb, aplicat, cu bine-venite distincții. „Misticismul noii generații” nu înseamnă obscurantism sau predominanță a iraționalului („dimpotrivă, în sfera sa, rațiunea e atotstăpânitoare”, „se stabilesc numai limitele în care rațiunea poate activa”), arată Jianu, ci, pur și simplu, o „năzuință de trăire a absolutului”, de trăire a unor variate experiențe, de la cunoașterea rațională la credință:

„La baza noii spiritualități nu stă decât o uriașă sete de viață. Dar, în loc de a fi îndreptată spre exterior, ca la generația imediat postbelică, ea năzuie spre superlativul unei vieți interioare. În aceasta consistă «noua spiritualitate»”.

Un deziderat demn de toată aprobarea, desigur; numai că, în deceniul imediat următor, „interiorizarea” și „spiritualizarea” despre care pomenește aici Jianu vor fi contrazise de psiunile și de acțiunile „îndreptate spre exterior”, spre politic, ale unei mari părți din tânără generație. „Exaltarea specifică”, „donquijotismul psihic”, „necesitatea de viațuire intensă, de risipire frenetică” – enumerate cu aplomb

de Jianu – indicau spre „exterior”, nu în direcția contrară...

Mihail Sebastian consideră că așa-numita „nouă spiritualitate” are deocamdată contururi neclare și insistă asupra faptului că „misticismul” „nu e decât o latură” a acestei spiritualități, mărturisind totodată că „între *Duh și Slovă și Kalende*” alege orientarea (intelectualistă a) celei de-a doua reviste. Pentru Mihail Polihroniade, noua spiritualitate înseamnă „o mentalitate nouă, un nou sens dat politicii, culturii și vieții în genere” –

„Caracterele ei? Contradictorii!

În unele domenii sete de ierarhie, de ordine, de autoritate; în altele nevoie de primitiv, de subconștient, de irațional.

Cât despre tendința de a considera noua spiritualitate drept mistică, cred că-i prematură. Până acum, la noi, văd o sumă de personalități care se declară mistice, nu se zărește însă nici un mistic”.

Un răspuns amplu, metodic, sistematic, cu definiții terminologice pedante, ținând spre exactitate, oferă Mircea Vulcănescu, începând prin a semnala echivocul termenului „spiritualitate” – care „poate însemna (...): 1) viața interioară; 2) cultura; viața duhovnicească” – și cu atât mai mult al noțiunii de „nouă spiritualitate”, pentru că

„...viața interioară e totdeauna nouă, cultura e totdeauna veche, iar viața duhovnicească nu e nici nouă, nici veche, mai exact și nouă și veche, adică vecinică. Întrebarea Dumneavoastră despre «posibilitatea» unei «noi» vieți spirituale primește un răspuns afirmativ în cazul întâi, unul negativ în al doilea și nu are sens în cel de-al treilea.

Dintre cele trei sensuri însă, singur cel de-al treilea definește adevărata viață spirituală. Celelalte izvoarăsc din confuzii precis determinabile istoricește. 1) *Duh și suflet* pe de o parte, 2) între *lumea spirituală* și *lumea valorilor* pe de alta”.

Confuzia pe care o denunță Vulcănescu – având, în cultura europeană, o tradiție ce merge de la Socrate la Bergson, Proust și Gide – ar fi reprezentată în cultura română de „direcția «mistice încolore», fără conținut precis, diletantă și nebuloasă, un fel de «vague à l'âme» pe care Domnul Nae Ionescu a avut dreptate să-l califice drept «Schwärmerei»”. Riscul ar fi ca „adversarii” să confunde acest „misticism vag” – numit de cei trei semnatari ai *Manifestului „Crinului Alb”* „complexitudinism” – cu „spiritualitatea adevărată”. Vulcănescu formulează rezerve numai față de „poziția spirituală” a „Crinului Alb”, dar consideră că, dată fiind „poziția culturală (...) autohtonistă” a acestuia, „valoarea manifestului crește oarecum”, căci „tradiționalismul nu e nicăieri mai la locul lui ca în cultură”.

Cel mai laconic răspuns la anchetă – și unul dintre cele mai convenționale! – e acela al lui Mircea Eliade: „Faptele celor tineri dovedesc o nouă orientare spirituală. Expunerea, autenticitatea și semnificația ei am discutat-o aiurea. Aș vrea să cunosc un singur fapt care să infirme noutatea acestor experiențe și a rezultatelor lor”.

Totuși, cam în aceeași perioadă, Eliade sintetizează într-un articol din *Viața literară – Spiritualitate și ortodoxie* –, sub pretextul revenirii asupra unei mai vechi polemici cu Ș. Cioculescu (găzduite de aceeași publicație), o serie de concluzii ale disputei ultimului an despre generație, misticism sau „spiritualitate”. Dispută – ține să amintească Eliade – generată de apariția *Itinerariului spiritual*, în toamna anului 1927. Dincolo de incomprehensiunea vădită de multe comentarii, ea ar avea, totuși, și consecințe benefice, întrucât

„1. A precizat că există două tabere între tineri: unii interesați de experiența și valorile religioase, alții neinteresați. Că există, adică, și tineri peste care războiul n-a lăsat urme, sau tineri născuți bătrâni (...).

2. A precizat că grupul celor interesați de religie nu e amorf, ci prezintă atitudini diverse (grupul *Crinului*, grupul *Duh și Slovă* etc.).

3. A compromis termeni primejdioși și promiscui: «mistic», «noua generație», «spiritualitate» etc.

Ne-a silit să fim prudenți și să cercetăm în prealabil ceea ce se subsumează acestor noțiuni.

4. A dovedit, încă o dată, că România e în Balcani”⁷.

Eliade reformulează succint cu acest prilej idei dezvoltate pe larg în *Itinerariu...* (despre *experiențe*, căi de urmat sau idealuri ce se ivesc cu puterea imperativului etc.), marcând mai tranșant anumite distincții (nu fără a fi tentat de generalizări și exclusivisme spectaculoase...), cum ar fi aceea dintre „aventură și absolut”, singurele două căi (spirituale) ce s-ar deschide înaintea tinerilor – „Experiența religioasă e absolută. Celelalte experiențe sunt aventuri”. *Aventura* înseamnă „polivalență” (sau „completitudine”), „posibilitatea de a funcționa, gusta, aprecia toate planurile de realitate: esteticul, eticul, raționalul, umanul, fiziologicul”. (Se ivește, și aici, o problemă legată de proprietatea termenilor, pentru că, din seria citată anterior, „umanul” e o noțiune care nu se potrivește în context; „umanul” nu poate fi socotit în nici un caz drept „plan de realitate”, precum esteticul, eticul și celelalte. Am văzut însă că în textele tânărului Eliade retorica subminează adesea semnificația...) Eliade reia, în acest articol, și observația potrivit căreia, în climatul de după război, tinerii ar fi mai apti pentru experiența religioasă decât antecesorii lor. Cu adăugirea – din nou exclusivistă – că acei tineri ce nu confirmă observația de mai înainte, indiferenți la problematica religioasă, aparțin altui veac. Numai că, în acest punct, eseistul mai introduce o nuanță: superioară tuturor celorlalte tipuri de experiențe (inclusiv celor intelectuale), religiozitatea (altfel zis, experiența „absolutului”) este, de facto, accesibilă numai acelor câțiva „chemați”, care „au curajul renunțării totale”. (Tânărul Eliade mărturisește, de altfel: „Eu însumi viețuiesc în aventură și voi viețui până la sfârșitul superbe și zadarnice navigații romanti-

ce”.) De unde rezultă că, până la urmă, mult clamata aptitudine a tinerilor de după război pentru experiența religioasă înseamnă, în realitate, o aspirație vagă și o așteptare. Și, într-o altă ordine de idei, că pledoaria pentru ortodoxism e o pledoarie pentru utilitatea politică, națională, culturală a instituției Bisericii:

„În ce raport stă ortodoxia, viața duhovnicească cu spiritualitatea culturală, izvorâtă din experiențe?

În raportul absolut-aventură. Cei care au simțit gheara absolutului – nu mai au nici ispită, nici nostalgia aventurilor cultural-sentimentale. (...) Numai că absolutul mângâie arareori. (...)

Așadar, raportul se atenuază. Ajungem să disociem complet experiența religioasă de celelalte experiențe. Și primim să lucrăm cu valorile celor din urmă. (...)

Deși structural se exclud, în istoric se împacă. O viață religioasă poate accepta o viață culturală. Dovadă istoria catolicismului, a ortodoxiei bizantine, a filosofiei religioase rusești” (*Spiritualitate și ortodoxie*).

La întrebarea patetică „Dar vom ajunge necesar și cert ortodocși?”, eseistul răspunde prin invocarea unei metafore a „pragului”: cei care cunosc „drama intimă a pierderii existenței libere și individuale” „vor ajunge în pragul Bisericii” – „Pragul descoperă o prăpastie și cheamă nădejdea în Har”. Rămâne totuși nelămurită o chestiune: în ce categorie intră „ortodocșii intelectuali” (despre care Eliade ne asigură că „vor fi totdeauna o elită”...)? Sunt ei dintre aceia („puțini”) care „au simțit gheara absolutului”, „gustând răpirea în Dumnezeu” și, în consecință, renunțând la experiențele mândanului? Dacă da, atunci ei nu se mai pot amesteca în istorie, nu mai pot avea rolul politic (național, cultural) pe care li-l atribuie tânărul Eliade... Sau acești „ortodocși intelectuali” sunt, dimpotrivă, dintre cei care,

7 Mircea Eliade, „Spiritualitate și ortodoxie”, în *Viața literară*, anul III, nr. 93, 10 noiembrie 1928, p. 1.

plini de îndoieli, nevizitați de Har, sunt sortiți să se oprească în „prag”, cu fața îndreptată mai degrabă către lumea sublunară decât spre „absolut”? Și atunci, de unde pretenția unei superiorități conferite de o așa-numită experiență a absolutului? Ei sunt (sau pot fi), în fond, agenți ai istoriei, ai politicului, ai culturii. De ce „ortodocși intelectuali” și nu intelectuali pur și simplu?!

Raționalist și intelectual laic – împotriva oricărei mode „spiritualiste” –, Șerban Cioculescu e de părere – în răspunsul pe care îl dă, în *Viața literară*, articolului mai înainte citat al lui Eliade – că „tineretul «ardent» (...) face ortodoxie din criza de pubertate și de creștere, necompromițând altceva decât tocmai ortodoxia”⁸. Construcție intelectuală („divers savantă”) forjată în cercuri precum acelea de la *Cuvântul* sau *Gândirea*, ortodoxismul nu are cu adevărat aderență la masa rurală sau urbană a românilor, crede Cioculescu; ortodoxia maselor e, de altfel, „ignorantă și naivă”, iar „stratul popular credincios înseamnă la noi o turmă dezorientată, foarte imperfect păstorită de o preoțime în inactivitate, fermă doar în rutină”. Articolul lui Cioculescu (*Între ortodoxie și spiritualitate*) începe cu observația că în decursul lui 1928 s-au constituit „două grupări mistice și ortodoxe, dar și o reacțiune intelectualistă decisă” și se încheie cu un avertisment:

„S-ar putea (...) ca interesele de renaștere a ortodoxiei românești să fie grav compromise de monstrul hibrid și bicefal, de prolificitate pululantă, care se substituie de câțiva ani Bisericii române muribunde.

Gândirea și *Cuvântul*, *Crinul Alb* și *Duh și Slovă*, încă în stare de gestație, sunt simptomele unei complicate maladii, care face puțin mai interesantă inaniția ortodoxiei”.

Un avertisment lansează, în numărul din decembrie 1928 al revistei *Viața Românească*, și Mihai Ralea, într-un articol devenit ulte-

rior de referință, *Rasputinism*, extrem de critic față de provocarea facilă a celor trei semnatari ai *Manifestului „Crinului Alb”*. Rezerve cu privire la frenezia autodefinirilor generaționiste Ralea mai formulase, ne amintim, și într-un eseu de la începutul anului, *Misiunea unei generații*. Despre „misticism” și „spiritualism” se pronunțase, de asemenea, de mai multe ori (și se va mai pronunța – la fel de critic – și în deceniul următor). Textul incriminat aici e perceput ca „un nechezat de literaturism excesiv”, pe linia acelor „multiple «manifeste» franceze (suprarealist, dadaist, catolic etc.), pe care se cred datoare să le lanseze cenaclele de cafea”, ca un document psihologic și ca „simptomul evident al unei crize de pubertate”, interesant pentru o analiză în cheie freudistă⁹. Mai grav este însă – continuă Ralea – că o asemenea „criză de fiziologie care se ia drept revelație a secretului cosmic” se manifestă nu numai prin benigne răbufniri adolescentine, între care și producțiile literare de un gust îndoielnic, ci și, uneori, politic, la modul cel mai direct, prin acte „huliganice”, „manifestații studentești care se soldează cu geamuri sparte, cu băți și cu profanări de lucruri sfinte”. Și mai departe:

„Un elan de barbarie și huliganism înfioară de la un capăt la celălalt cu accentele de pamflet prea cunoscut (în țara noastră, a injuriei) paginile manifestului. (...)

Rareori mi-a fost dat să văd un accent mai preistoric, un glas mai cavernos pătrunzând îndărătnic peste straturile milenare ale culturii, o revanșă absurdă a pitecantropului, refulat de dogme religioase și de discipline sociale, ca în profesia de credință a cavalerilor «puri» și neprihăniți ai *Crinului alb*” (*Rasputinism*).

Argumentele teribiliste ale rechizitoriului adresat de cei trei semnatari ai manifestului generațiilor anterioare sunt, pe rând, demontate. Obiecțiile sunt de bun simț.

⁸ Șerban Cioculescu, „Între ortodoxie și spiritualitate”, în *Viața literară*, anul III, nr. 94, 17 noiembrie 1928, p. 1.

⁹ Mihai Ralea, „Rasputinism”, în *Viața Românească*, anul XX, nr. 12, decembrie 1928.

Spre exemplu, se întreabă Ralea, e just să se invoce „jemanfișismul” sau „indiferentismul” unor Maiorescu, C. Stere, N. Iorga, Simion Mehedinți, Iuliu Maniu, Vintilă Brătianu sau Ion Mihalache, constructori ai României moderne?! – „Aceștia toți pot fi acuzați de aere pontificale, de moraliști, de pedanți, de tot ce vreți, afară de indiferență și gust pentru glume”. Și, de asemenea, cum se împacă rechizitoriul făcut generațiilor mai vechi cu declaratul atașament față de trecut al celor trei autori ai manifestului:

„Căci, cu care trecut se leagă d-lor?

Pe cel recent, de la 1848 încoace îl blestemă și-l distrug. Cel înainte de 1848? Dar acela e cel mai plin de fanariotism, scepticism etc., adică de defectele pe care le denunță manifestul”.

Reticența față de spiritul critic și față de „împrumuturile” – atât de condamnate de unii – contractate pe filiera civilizației occidentale (de la instituții la tendințe culturale) ar putea avea ca reflex o derivă spre „obscurantism și sălbăticie”, venite odată cu misticismul și ortodoxismul – „De bine, de rău,

iluminismul secolului al XVIII-lea francez ne-a adus bruma de civilizație, rea sau bună cum e, pe care o avem astăzi”. Ofensiva anti-raționalistă/anti-iluministă inițiată de o parte a generației tinere – mistice, spirituale, dar elogiind, contradictoriu, elanul vital – îi amintește eseistului de la *Viața Românească* figura lui Rasputin:

„Amestecul de viață bestială (...), de lubricitate senzuală și de instinct primar cu aspirația către religiozitate mă face să mă gândesc, fără să vreau, la eroul tuturor orgiilor pravoslavnice, la voinica brută siberiană, animator rustic și viguros etalon de reproducție care a fost Rasputin. (...)

Oboseala ebrietății sau tristețea actului sexual împlinit nu e religie, în orice caz nu e o religie evoluată. Misticismul de sfârșit de chef, misticismul de ora cinci dimineața, misticismul orgiac când îngerii și cu prostituatele se amestecă din belșug ca să confirme «eterna tinerețe» sau elanul vital, toate acestea, o spun cu amărăciune, prieteni ortodocși și tineri frenetici de viață, nu ne vor aduce mântuirea”...

Caius Traian DRAGOMIR

Către ce ne îndreptăm

Abstract

În istorie, cultura și civilizațiile au avut o remarcabilă omogenitate în grupurile umane, popoare, națiuni, distribuite specific în arii geopolitice și, evident, geo-culturale. Evoluția către un grad tot mai înalt de libertate individuală a lumii actuale conduce la o enormă dispersie a culturii în populații, ceea ce generează grave dificultăți de comunicare interumană, atât intelectuală, cât și emoțional-afectivă. Umanitatea ajunge să constituie un conglomerat a câteva miliarde distincte de indivizi și tot atâtea culturi. O elită culturală și intelectuală va asigura zone de unitate în civilizație, prin care umanitatea își va continua evoluția.

Cuvinte-cheie: *civilizație, cultură, libertate, individualitate.*

In the history, the culture and the civilization had a remarkable homogeneity in the different human groups. The individual freedom, on increase in the modern period, created an enormous dispersion of civilization and culture. We tend to become as many cultures as people. Every individual is more or less a distinct culture. In the future, the humanity will be led by some groups of united intellectuals, constituting homogenous cultural personalities communicating as philosophy and spirit.

Keywords: *civilization, culture, freedom, individuality.*

Confundăm adesea ideea unei evoluții a civilizațiilor umanității în ansamblul acesteia, ori a civilizației unei anumite comunități istorice, a unui spațiu geo-politic sau a unui întreg ansamblu de tradiții, cu evoluția eventuală a omului însuși, a persoanei umane, aceasta în planul capacității de prelucrare a cunoștințelor, a acumulărilor culturale la nivelul ființei omenești ca individualitate. Pretindem explicit, sau ne asumăm implicit, faptul de a avea convingerea că suntem capabili în acest început de mileniu III, după mii de ani de înaltă afirmare culturală, în numeroase zone de trăire civilizatǎ a populațiilor, cu deosebire în marile centre de afluență a grupurilor umane să ne conducem prin voința creației unor tot mai eficiente, îndrăznețe și noi formule inovatoare de existență. Nu realizăm că simpla obținere a metalelor din minereuri, de

extragere a acestora din combinațiile chimice sub forma cărora s-au depus în materia scoarței terestre, a necesitat în preistorie, sau la începuturile istoriei mai multă putere de înnoire a formelor de producere și muncă, decât în secolul precedent, abia de curând încheiat, de asemenea a necesitat întreaga dezvoltare a cercetării, industriei și utilizării energiei atomice. Cum a fost produs bronzul, acest aliaj de cupru și zinc, realizat cu trei milenii înaintate de era creștină, metal cu o excepțională calitate de rezistență la coroziune, perfect adaptat pe de o parte întrebuințării ca material pentru armele vremii, dar, util spre a crea monumente, statui, piese sculpturale într-adevăr nemuritoare. Cum arătau, cum vorbeau, cum trăiau existența aceia care populând planeta acum cinci mii de ani au pus la punct extragerea din minereuri a cuprului

și staniului – rareori aflate în scoarța terestră în aceleași regiuni de posibilă practică minieră, spre a le alia apoi în proporția cuvenită, cu o înaltă concentrație de cupru, pentru a obține, în final, atât de importantul bronz care a dat și numele unei epoci istorice. Am înțeles că în acea știută de noi, ca nume, epocă a bronzului, mult din comerțul practicat, cu vasele atât de simple, dar și de inspirate ca adecvare la navigația de pe Mediterana acesta era destinat asigurării materialelor, metalelor și, în general, celor necesare, producerii în centre specializate, a bronzului și a obiectelor de utilitate militară sau artistică, turnate și prelucrate din atât de sofisticatul metal. Rodul producerii de arme de bronz a fost înlocuit în mileniul I înainte de Christos de utilizarea în respectivul scop a fierului și acesta de loc simplu ca tehnică a obținerii. Bronzul a rămas însă materialul multor mari monumente și al unor prețioase opere sculpturale. Fierul, devenit oțel, în foarte numeroase variante, a devenit deci materia esențială, atât sub raportul vocației omului deschis unei tehnici a instrumentelor păcii, cât și spre angajarea statelor în război implicit a unora dintre semenii noștri în toate formele acțiunilor criminale.

Am putea înclina spre ideea că inteligența, creativitatea umană a atins maximul în vremea timpurie a apariției lui homo sapiens și nu ulterior, pe măsură ce această specie s-a angajat tot mai intens și masiv pe calea civilizației. Are însă lucrul acesta vreo importanță, simțim nevoia unui nou plus de inteligență, creativitate, inspirație? În fapt, oricât de nemulțumiți am fi de epoca în care trăim, într-o țară anume – să zicem România – și în lume, ne aflăm oricum, prin însăși trecerea timpului și creșterea acumulărilor de valori culturale, tehnologice și cognitive, în cea mai bună perioadă din istoria lumii. Ce însă ne îndeamnă la nemulțumiri? Sunt motive să ne declarăm mulțumiți de starea în care suntem, istoric sau civilizator, sau cultural? Ceva ne produce, în mod sigur, un surplus de neliniște. Care este efectul social, uman, al civilizației – care este efectul social, uman, al culturii? Civilizația și civilizațiile unesc sau dezbină? Cultura pare

să unească oamenii și societățile umane, dar este oare chiar așa? Iar mai ales: în diferitele vremi ale istoriei, răspunsul la aceste întrebări ar fi fost același? Atunci? În mod evident, este necesar să ne punem întrebarea: către ce ne îndreptăm? De bună seamă este cazul să știm, spre a înțelege sensul viitor al evoluției noastre – al evoluției umanității –, unde ne aflăm acum, de ce șanse dispunem, sau mai dispunem încă, spre a adopta, ori urma, vrând-nevrând, o cale mai bună sau pur și simplu o cale bună? Vom pluti, în perioade viitoare, precum în bătaia vântului, sau răul devine consecința intelectuală a epuizării mai tuturor variantelor aflării unei opțiuni fericite? Voi începe exercițiul căutării răspunsurilor la aceste întrebări prin a-mi declara optimismul – nu este însă un optimism necondiționat.

Umanitatea începe să fie umanitate atunci când oamenii se unesc, într-un grad sau altul, dar, oricum semnificativ. Ce înseamnă această unire? Este cu siguranță ceva produs în planul unei firave culturi, a unei firave civilizații, o anumită fuziune a trăirii încercând relativ civilizația, dar nedispunând încă de o civilizație – încercând o oarecare asociere culturală. Nivelul jos al potențialului practicii existenței face, probabil, atunci, la începuturi, această unire să nu fie o simplă asociere ci o adevărată unificare comportamentală, etică, de acțiune, de voință. Nu doresc să reiau, atât de mult explicitata viziune actuală asupra preistoriei și începuturilor istoriei – Roma este însă în mare măsură autentic romană; Atena este o comunitate de cultură ateniană și lucrurile pot fi văzute în continuare astfel. Nu este nevoie nici să se precizeze că diversitatea culturală și civilizatorie umană rămâne o autentică diversitate, dar în cadrul acesteia se produce o adevărată concurență în scopul confirmării și reconfirmării tendinței largi de a realiza o formulă de viață socială în condițiile unității de civilizație și coerență culturală. Din „Iliada” – se poate relua exprimarea voluntar pleonastică: grecii sunt greci și troienii sunt troieni etc. Marile valori ale umanismului în lumea antică – din China și până la Roma – sunt rezultatul sferelor de civilizație și culturii coerent structurate.

Neîndoielnic, există stratificări de clasă, în ceea ce privește atât civilizația cât și cultura; clasele inferioare economic nu pot să împlinescă o atentă intrare în sfera unei civilizații elevate, dar aceasta este respectată, în calitate de civilizație, dacă nu și de condiție materială, realizându-se cel puțin un tip simbolic de unitate civilizator-culturală. Evul Mediu reprezintă perioada de ruptură a civilizațiilor țărilor, statelor, popoarelor. Există însă o unitate a culturii și civilizației împlinite și o oarecare disoluție culturală în rest – o noncultură, o necivilizație. Uneori însă cultura poate excela, într-un mediu degradant, afectată fiind doar civilizația. Francois Villon ar putea servi, într-o oarecare măsură, întrucât geniul lui îi conferă o condiție specială totuși, drept exemplu al unei astfel de rupturi. Și, în cele din urmă, lumea intră într-o epocă așa cum nu a mai existat niciodată. Între Evul Mediu și epoca actuală se interpun capitalismul tipic și comunismul. Capitalismul tipic imită, sub raport civilizator, Evul Mediu; clasele superioare dispun de o unitate civilizatorie – clasele de jos nivel sunt dezintegrate civilizator în sensul absenței unității indivizilor și grupurilor. Diferența față de perioada medievală consta în faptul că această civilizație redusă, inferioară, era forțată prin dominație și, eventual prin biserică la o cel puțin limitată

unitate. În capitalism dezintegrarea, decivilizarea zonei de incultură a poporului este folosită pentru dispersia voințelor și, implicit, obținerea succesului, autorității, spre a nu întâmpina o rezistență din partea populației sărace în manipularea acestora.

Actualitatea devine însă cu adevărat sinistă. Oamenii în număr de aproximativ șapte miliarde, alcătuiesc șapte miliarde de culturi sau civilizații. Civilizația și cultura sunt total dispersate, aceasta tocmai prin creșterea potențialului economic al indivizilor, precum și prin inducerea unei idei de libertate, redusă la individualism evaluat până la egocentrismul nelimitat prin nicio necesitate economică de asociere parțial voluntară. Asocierea economică prin muncă și bani nu implică decât coerență de acțiune și nu de civilizație – implică disciplinare, nu similitudinea de viziune culturală și astfel de civilizație. Civilizația nu este în disoluție, ci în dispersie – în condițiile dispersiei civilizației, cultura intră însă și în disoluție. Dispersia și disoluția în civilizație și cultură va ajunge să reprezinte o afectare finală a eficienței economice – aceasta va fi însă târzie. Pentru început dezintegrarea privește adevărata comunicare, nivelul etic și acțiunea politică; conducerile politice nu au autentici parteneri de comunicare în public. (Thomas Stearns Eliot: „unde este cultura pe care am pierdut-o în cunoaștere, unde este cunoașterea pe care am pierdut-o informându-ne?”)

Deci: Către ce ne îndreptăm? Întru totul spontan către spulberarea umanității ca umanitate. Drumul către dispariția umanității omului nu a mers însă niciodată până la capăt, cel puțin nu în toate spațiile existenței, sau nu simultan în toată lumea largă. Atunci? Grupul – sau grupurile – elitei se vor reface. Nu vom reveni la antica Republică Romană și nici la Atena lui Pericle – vom reveni la un Ev Mediu, care de data aceasta va fi strălucitor, luminos, în care o elită unită civilizator și cultural va conduce – fără nevoia unei dictaturi care nu va avea de ce să se impună cu forța omenirii, unor oameni care au să se elibereze de toată comunicarea devenită degenerată, dispersă, inautentică.

Sfârșitul culturii? De la era culturală a umanității la epoca postculturală

Abstract

Trăim în era „Post”. După sfârșitul „postmodernismului”, ne aflăm într-o epocă pe care o putem numi generic „Post-postmodernistă”. Se vorbește, din ce în ce mai mult, despre Era „Post-religioasă” și „Post-creștină”, iar, în altă dimensiune, de Perioada „Post-globalizare”. Din altă perspectivă, timpul pe care îl parcurgem este considerat Epoca „Post-culturală” a civilizației. Paradoxal, perioada actuală a umanității se definește nu în relație cu ea însăși, ci în raport cu cea ori cu cele anterioare, asumând simpla poziționare cronologică drept element emblematic al propriei identități. Un atare mod de definire semnifică, esențial, o criză de identitate la nivelul civilizației și al culturii. Este interesant de văzut în ce măsură evoluțiile și schimbările fără precedent, ca amploare și rapiditate, în existența contemporană conduc către crepusculul erei culturale a civilizației, către sfârșitul culturii, în accepțiunea clasică, și spre nașterea unei noi epoci: Epoca Post-culturală.

Cuvinte-cheie: cultură, post-cultură, globalizare, tehnologie, digitalizare, deculturalizare.

We are living in the „Post” age. After the end of „Post-modernism”, we are in an age which we can call generically „Post-post-modernist”. People talk, more and more often, about the „Post-religious” and „Post-Christian” age and in another dimension, about the „Post-globalization” Period. From another perspective, the time we are living is considered the „Post-cultural Age of civilization. Paradoxically, the present period of humanity is defined not in relationship to itself, but with the previous one(s), assuming the simple chronological positioning as an emblematic element of its own identity. Such a way of defining signifies, essentially, a crisis of identity at the level of civilization and culture. It is interesting to see to what extent the unprecedented evolutions and changes, regarding amplitude and speed, in the contemporary existence lead to the crepuscle of the cultural age of civilization, end of culture, in the classical meaning and to the emergence of a new age: the Post-Cultural Age.

Keywords: culture, post-culture, globalization, technology, digitalization, deculturalization.

Introducere. Lumea contemporană și procesul de deculturalizare

Lumea actuală tinde să acorde tot mai mult credit valorilor materiale, situându-se sub dominația unui materialism de ordin imediat. Civilizația de azi este, prevalent, un spațiu al negocierilor, tranzacțiilor și contractelor, al burselor și al procentelor, al băncilor, capitalului și al finanțelor. Trăim

într-o lume aflată la răscrucea raporturilor de forțe, dominată de interese politice și economice, într-o vastă piață financiară, guvernată de principiul cererii și al ofertei, într-un imperiu al pragmatismului, în care banii, investițiile, afacerile reprezintă totul, sub hipnoza și halucinația profitului. Viețuim în societatea de consum, sub auspiciile „consumismului” sau „consumerismului”, concepte definitorii pentru o menta-

litate și un stil de viață în curs de generalizare.

Expansiunea valorilor materiale pune, treptat, într-un con de umbră valorile spiritului și ale culturii, *dimensiunea spirituală și culturală a existenței*, fundamentală pentru identitatea omului și a civilizației. Trendul de evoluție al lumii contemporane privilegiază proliferarea băncilor, a instituțiilor financiare, a companiilor, firmelor și piețelor de desfacere, lăsând pe plan secund bibliotecile, universitățile, teatrele, muzeele, expozițiile, altfel spus educația și cultura. Apar tot mai mulți specialiști în finanțe, antreprenori, brokeri, comercianți, indivizi cu spirit lucrativ și oneros și tot mai puțini oameni de cultură, spirite de largă cuprindere umanistă, cu vocație pentru gândire, reflecție, meditație, care devin o categorie din ce în ce mai restrânsă, cu perspectiva de a configura o castă a inițiaților. Toate aceste evoluții și tendințe trebuie evaluate în cadrul larg al *globalizării*, care are ca efect, pe termen mediu și lung, diminuarea diversității cu tot ceea ce cuprinde aceasta (limbi, civilizații, culturi, tradiții etc.), nivelarea și *uniformizarea* indivizilor, într-un vast proces de *masificare*. Tehnic și logistic vorbind, tehnologia informațiilor și a comunicațiilor constituie *suportul* tuturor acestor procese și, prin facilitățile pe care le oferă la nivel profesional, în domeniile de specialitate, și în materie de comunicare (inter- și intraorganizațională, interpersonală etc.), favorizează accelerarea și extinderea lor în progresie geometrică.

Procesele în curs favorizează *un nou model de abordare a existenței*, care se manifestă la nivelul societății și al individului. În acest cadru fenomenologic, omul de azi se situează, el însuși, sub imperiul valorilor materiale și al profitului imediat, al beneficiilor și satisfacțiilor concrete. Focalizându-se pe valori și idealuri de ordin material, existența contemporană pierde din complexitate, parcurgând un proces de *restrângere și simplificare* din punctul de vedere al viziunii și al orizontului, al deschiderii spre dimensiuni esențiale, spre valorile spirituale, intelectuale și culturale

și, nu în ultimul rând, al conținutului. Amplificarea pragmatismului în dimensiune materială antrenează un *proces de diminuare a omului, de despiritualizare și deculturizare* a acestuia. Efectele asupra individului se răsfrâng, se difuzează și se amplifică la nivelul grupurilor, al comunităților și al societății, care asumă, din mers, o filozofie a existenței simplificată și accesibilă, *un model de viață mediocru*, în esența lui. Există riscul ca, în „Weltanschauung”-ul omului de azi, cultura să devină un *element secundar ori minor*, lipsit de relevanță în cadrul unei viziuni a lumii și a ființării esențialmente practice. Pragmatismul materialist și modelul ontologic actual creează nu numai o nouă ordine a existenței, ci și *un nou tip de individ, un om nou, omul globalizării*, ancorat în orizontul material, „emancipat” sau în curs de emancipare în raport cu dimensiunea culturală a ființării.

Modele prefabricate. De la Homo Culturalis la Homo Pragmaticus

Homo culturalis, creat de Renaștere și Iluminism și perpetuat prin epoci, tinde să dispară, odată cu metamorfozarea lui într-un *homo pragmaticus*, subordonat, cu preeminență, valorilor materiale. Este o schimbare care consemnează un regres în scara devenirii umane, întoarcerea la stadiile anterioare ale evoluției, când existența era focalizată pe supraviețuire. Un *regres ontologic*, într-o stilistică postmodernă a existenței. În realitate, asistăm doar la o întoarcere parțială, miza simplei supraviețuiri fiind demult depășită, cel puțin pentru o parte a lumii. Umanitatea parcurge astăzi o etapă a civilizației dominată de *cultura confortului și a prosperității*, în care goana după acumulare, după o viață abordată cantitativ și formal, generează deseori excese. Omul și civilizația experimentează astfel un *declin existențial*, de la nivelul înalt al valorilor și aspirațiilor spirituale și culturale, al devenirii și desăvârșirii prin mijlocirea gândirii, creativității și a cunoașterii, la orizontul jos al obiectivelor de ordin material. Este un declin generat de o falsă înțelegere și o

reprezentare facilă a sensului existenței, pe fondul unei grave *crize a valorilor și a perspectivei axiologice* asupra ființării. Din nou, tehnologia digitală joacă un rol major în aceste involuții – pe plan ontologic, gnoseologic și axiologic –, prin impactul pe care îl are asupra vieții, la nivel individual și colectiv, prin funcțiile pe care le îndeplinește, ca mijloc de informare, comunicare, relaționare, socializare și divertisment.

În plan obiectiv, conturat de cadrul exterior în care evoluează, omul de azi trăiește într-o lume alertă, dominată de interese politice, materiale și financiare, sub semnul profitului imediat, o lume sfâșiată de contradicții, tensiuni și inegalități, polarizată în guvernanți și guvernați, în lideri și executanți, în manipulatori și manipulați. În acest mediu, individul cade victimă diverselor *proces de manipulare*, care acționează la mai multe niveluri: conceptual, ideologic, politic, economic, educațional, spiritual, cultural, existențial, personal etc. Toate formele de manipulare sunt deghizate în *pledoarie pentru valori, necesități și priorități*, promovate în numele principiilor, al drepturilor și libertăților fundamentale ale omului, al filosofiei diversității, al „corectitudinii politice”, al binelui personal, tradus în ariile existențiale ale dezvoltării, sănătății, confortului etc. „Drepturile omului” și „political correctness”, concepte vehiculate la nivelul clasei politice și al societății civile din Europa și din lume, formează, de altfel, o nouă „religie” în era globalizării, pe baza căreia existența umană este reconfigurată în viziune, substanță și sens. Trăim în *Era Drepturilor Omului*, în care drepturile omului ca atare afirmă o filosofie antropocentristă la nivel politic și social, o ideologie umanistă, care pune interesele individului în centrul existenței. Absolutismul cu care, în unele cazuri, sunt privite și abordate drepturile omului, și din perspectiva „corectitudinii politice”, rigiditatea promovării unor valori sau false valori, excesele generate, uneori, de discriminarea pozitivă lasă deschisă o poartă largă spre abuzuri, inechități și, în mod paradoxal, spre încălcarea a înseși drepturilor omului. În ansamblu, omul este *victimă sistemelor* și a diverse-

lor tipuri de dominație, care îl manipulează în ideea de a-l aservi, mental, moral, intelectual, economic și financiar intereselor celor care urmăresc, dincolo de toate, puterea, influența și profitul.

Lumea de azi, prin instituții, organizații și mass-media, oferă individului *reper, modele și idealuri prefabricate*, ancorate în proba popularității și a prestigiului social, construite într-un sens unidirecțional, pe ideea succesului personal, pe reușita în orizontul devenirii materiale și sociale, pe binele concret, palpabil, imediat. Ca factor comun, le lipsesc acestora fundamentul cultural și dimensiunea spirituală. Totul se structurează, generic, într-un *model existențial superficial, lipsit de substanță spirituală și conținut cultural*, un model de viață simplu și minimalist, direcționat către viețuirea fără profunzime și fără orizont intelectual, către idealul tangibil și succesul facil. În cristalizarea și promovarea lui, mass-media au un rol decisiv. Internetul, Facebook-ul, canalele TV specializate în muzică, filme, divertisment, care au ca public-țintă adolescenții și tinerii participă, în mod substanțial, la acest proces de „formare”. Conținuturile culturale, care promovează valori ale spiritului și ale culturii autentice, lipsesc din oferta acestor mijloace de comunicare și formare în masă. Ele rămân apanajul unor posturi și site-uri specializate, care nu au aceeași vocație spre masele largi și beneficiază de un public mult mai restrâns ca dimensiuni.

Stilul de viață promovat astăzi prin mijloacele de informare și comunicare, în special prin canale de televiziune și posturi de radio, prin internet, prin rețele de socializare, este un element de structură al modelului existențial contemporan, adoptat cu fervoare de către tineri, publicul cel mai vulnerabil în fața influențării și a manipulării. *Paradigma „carpe diem”*, viețuirea prevalent instinctuală, într-un orizont simplu și rudimentar, cu satisfacerea nevoilor de ordin material, binele imediat, pe de o parte, și modul nonconformist și anarhic al existenței, emanciparea de reguli și norme, comportamentul anomic, pe de altă parte, sunt elemente definitorii ale identității omu-

lui nou al lumii contemporane, globalizate sau, după cum susțin unele teorii, în curs de deglobalizare. Trebuie adăugat că desprinderea de paradigma educațională și culturală a devenirii este puternic susținută de prestigiul unor modele ale succesului material și social, promovate în spațiul public și în cel virtual de mass-media tradiționale și de noile media (site-uri, portaluri, bloguri, Facebook, Instagram, Twitter, LinkedIn, WhatsApp etc.).

În plan subiectiv, sub presiunea filosofiei actuale a existenței, larg difuzată în societatea globalizării, și a modelelor pe care aceasta le avansează, omul de azi este mult mai apropiat de valorile concrete ale existenței, cele care-i pot procura satisfacții imediate, palpabile și cuantificabile, care-i oferă stabilitate și confort existențial, decât de cele ale educației, spiritului și culturii.

Acestea din urmă nu au vocația de a-i pune la dispoziție beneficii spectaculoase și, mai ales, de ordin imediat. Individul actual, ființă de dată recentă, a acestor decenii de evoluții dramatice și schimbări radicale, este produsul unei lumi în care starea materială și forța financiară constituie indici ai reușitei, criterii de evaluare și ierarhizare socială. Primele locuri ale podiumului succesului existențial și social sunt, în general, ocupate de cei care își întemeiază viața pe scopurile și mijloacele devenirii materiale, cu rezultate vizibile, care, în multe cazuri, nu acordă propriei educații și dezvoltări culturale statutul de prioritate la nivelul devenirii personale. De aici, despărțirea de educație, ca idee, sistem și proces, de nevoia de studii drept condiție a dezvoltării personale și profesionale, de edificarea prin cultură și cunoaștere.

„Emanciparea” de dimensiunea culturală a existenței

Lumea contemporană este un imperiu al pragmatismului, al tehnologiei și al *mass-media*. La configurarea pragmatismului actual, concură două dimensiuni fundamentale, una *materială* și una *spirituală*. *Dimensiunea materială* exprimă natura însăși a lumii construite pe capital și pe profit, sensul ei de dezvoltare și de evoluție. *Dimensiunea spirituală* traduce modul în care pragmatismul este apropiat la nivelul conștiinței și al mentalității de către individ și de către societate. Ea afirmă o viziune pragmatică a existenței și a lumii, în cadrul căreia sensul vieții îl constituie binele imediat, confortul material, siguranța, stabilitatea, prosperitatea. Această viziune, în baza căreia scopul existenței îl reprezintă beneficiul concret, cuantificabil, se extinde progresiv în lumea dominată de valori și obiective materiale și tinde să substituie alte reprezentări. Viziunea spirituală și culturală a existenței, în cadrul căreia sensul ființării este dat de spirit, de intelect și de rațiune, de idealurile implicate de acestea, subsumate aspirației omului spre emancipare și progres prin cunoaștere, este, tot mai mult, trecută în umbră de obiectivele concrete ale perspectivei pragmatice. Existența umană parcurge în prezent *un proces de despiritualizare și deculturalizare*, în care este antrenat individul și, prin el, angrenată societatea într-o proporție importantă.

Viața cotidiană se desfășoară, în prezent, în cadrul larg al pragmatismului existențial, focalizat pe ideea de bine și profit, cu suportul masiv al *tehnologiei digitale*. Implicarea tehnologiei informației și comunicațiilor constituie, la rândul ei, tot efectul procesului de pragmatizare a vieții contemporane. Omul de azi trăiește în imperiul valorilor materiale și al tehnologiei informatice. În universul lui ontologic, dimensiunea spirituală și culturală tinde să se diminueze până la un statut aleatoriu și nesemnificativ în economia generală a existenței. Expuse acestui proces sunt, în mod special, noile generații, puternic influențate și modelate de viziunea pragmatică aflată la fundamen-

tul lumii de azi. Tinerii crescători în cultul valorilor materiale, care au acces la beneficiile oferite de acestea, distanțate cronologic și ontologic de paradigma culturală a existenței, activă în epocile anterioare, nu resimt, în mod dramatic, necesitatea altui tip de valori, a accesului la orizontul cultural al ființării. Ei trăiesc într-o lume cu orizonturile închise, dincolo de care pare că nu se mai află nimic, precum cerul acoperit de nori al nopții. Tehnologia informatică le oferă cadrul favorabil pentru existența în datele noii paradigme. Viața omului contemporan și, în special, a tinerei generații – cunoscute ca „Generația Internet”, „Generația Google” ori „Generația Facebook” – se desfășoară, într-o proporție covârșitoare, cu suport digital și în mediul digital. Tehnologia informatică, terminalele digitale precum laptopul, tableta, smartphone-ul și iPhone-ul, nenumăratele aplicații, internetul, rețelele de socializare formează un univers fascinant, care oferă utilizatorilor nesfârșite resurse și mijloace de informare, comunicare, relaționare, divertisment și loisir. Deși internetul constituie o sursă puternică, practic nelimitată, de informare și formare, un suport pentru documentare, studiu și cercetare, el este folosit, de o mare parte a utilizatorilor, și în special de cei tineri, aproape exclusiv, ca mijloc de informare superficială, de comunicare și socializare, ca mediu al distracției și al jocurilor online. Impactul internetului și al tehnologiei în viața cotidiană este copleșitor. Are loc, în zilele noastre, *un proces de transfer al existenței umane din mediul real în mediul virtual*. Mulți dintre tinerii de azi își petrec o mare parte a existenței zilnice pe Facebook, implicați în acte de comunicare facile, lipsite de conținut, care operează, prevalent, cu fotografii, ori pe internet, angrenați în scenarii ludice din ce în ce mai complicate și mai sofisticate, multe promovând agresivitatea și violența sub forme imaginative și spectaculoase. Viața pe internet – fie că e vorba de Facebook și alte rețele de socializare, de Google și alte motoare de căutare, de jocuri etc. – este un mod de *deconectare prin conectare* permanentă. Iar conectarea continuă, accesul la internet de mare viteză – se

trece în scurt timp la 5G – constituie o realitate a zilelor noastre. Omul de azi este un *individ multiconectat*, prin cablu și prin tehnologia Wi-Fi. Chiar dacă tehnologia digitală oferă suportul unor mari progrese în știință, cultură și cunoaștere, prin accesul la un volum incomensurabil de informații și la baze de date cu rezultatele cercetării științifice la nivel mondial, modul în care este folosită de o mare masă a utilizatorilor exploatează, aproape exclusiv, avantajele superficiale și facile pe care le oferă în materie de informare, comunicare, relaționare, socializare și joc. În același timp, are loc *îndepărtarea progresivă a individului*, locuitor al universului labirintic al mediului virtual, care-i oferă satisfacții imediate și concrete, de *spațiul spiritului și al culturii*, mult mai complex și mult mai îndepărtat.

Un curent cu arie largă de acțiune în lumea contemporană, aflat în continuă extindere, îl reprezintă *îndepărtarea tinerelor generații de carte*. Nu este vorba numai de carte ca obiect tipărit, ci de lectura propriuzisă, fie că aceasta se realizează pe suport printat, fie pe format digital. Iar dacă nu se poate discuta (încă) de renunțarea completă la activitatea cititului, se poate vorbi, cu probe oferite de realitate, de distanțarea copiilor și tinerilor de marea literatură, clasică, modernă și contemporană, de cărțile „mari”, la propriu și la figurat, cu atât mai mult de volumele masive și voluminoase. Cititorii de azi preferă, atunci când le preferă, alte tipuri de scrieri, pe teme inspirate din existența imediată, din „lumea lor”, simple, accesibile, pline de umor și senzații tari, cu multe imagini, iubesc paginile cu text puțin, fragmentul și broșurile. Privitor la suportul lecturii, accesibilă și convenabilă noilor publicuri, formate din „Generațiile Google” și „Facebook”, este lectura digitală, din vastele resurse ale internetului, pe laptop, tabletă, telefon, sau prin intermediul ebook-ului. Lectura este privită astăzi, tot mai mult, ca o activitate impusă de școală, făcută din constrângere și din rațiuni exterioare voinței subiectului. Alternative ale lecturii, care reprezintă, de fapt, modul de viață și de relaționare preferat al tinerilor, sunt jocurile, videoclipurile și, mai presus

de toate, rețelele de socializare. Îndepărtarea individului de lectură își are explicația în tipul existenței contemporane, instabilă și deconcertantă, fragmentară, discontinuă, deconstruită de ritmul vijelios în care decurge, cu evoluții și involuții imprecizabile, de supremația tehnologiei, de volumul copleșitor al datelor, de contradicțiile care o sfâșie. Lectura cere timp, concentrare, evaziune din realitatea trepidantă, reclusiune, ceea ce azi pare de neconceput. O altă explicație rezidă în expansiunea asupra vieții individuale și colective a tehnologiei informației și comunicațiilor, care vine cu o ofertă fabuloasă, aproape nelimitată, de informație și divertisment. Oferta internetului propune alternative la actul cititului mult mai provocatoare – prin aria de acoperire, diversitate și conținutul multimedia, prin dinamism, flexibilitate și interactivitate – și, argument decisiv, mult mai accesibile și mai facile decât lectura unei cărți „grele”, de 600 de pagini, scrise cu litere mărunte, activitate care solicită zile și săptămâni de retragere din lumea dezlănțuită, fizică ori digitală. Este vorba, în esență, și de opțiunea pentru conținuturi accesibile și tentante, relativ familiare, din „lumea de azi” și de un management „eficient” al timpului, în baza pragmatismului care definește viața prezentului, modelată într-o *paradigmă a deconstrucției, fragmentului și vitezei fără precedent*. Dacă luăm însă în calcul importanța lecturii în dezvoltarea universului interior, a psihicului, a minții și a inteligenței, ajungem la concluzia, care cu greu poate fi combătută, că îndepărtarea omului de carte constituie o pierdere majoră la nivel personal și, desigur, social. Fenomenul are partea lui de contribuție – în fapt un aport substanțial – la *procesul de deculturalizare și mediocrizare a omului de azi*.

Tabloidizare, mediocrizare și manipulare prin comunicarea de masă

Un rol important în edificarea profilului lumii de azi, în conturarea modelelor și direcțiilor în existență și în evoluția

civilizației îl îndeplinește *comunicarea de masă*. Cu suportul tehnologiei informației și a comunicațiilor, mijloacele de informare în masă au, în prezent, o acoperire globală. Sfera mass-media din zilele noastre cuprinde mijloacele tradiționale de comunicare – presa scrisă, posturile de radio și canalele TV – și noile media, care funcționează pe suportul tehnologiei digitale și al internetului: site-uri web, portaluri, bloguri, rețele de socializare (în special Facebook), YouTube, Twitter, Instagram, WhatsApp, Viber și altele. Universul mediatic acoperă, în epoca noastră, întreaga civilizație și existență umană. Ancorate în lumea de azi și în pragmatismul contemporan, mijloacele de comunicare în masă se focalizează pe realitatea imediată, pe informații curente din domeniile de interes ale vieții, pe senzational, șocant și cutremurător, pe sport, pe monden și pe lumea celebrităților. Universul mass-media este guvernat de *Ideologia Breaking News* și de *politica ratingului*. În scopul creșterii audienței, canalele de comunicare în masă fac recurs la știri de

senzație, la informații despre evenimente tragice, la mesaje și conținuturi apte de a genera emoții puternice, șoc și trăiri intense în rândul publicului. În cursa pentru atragerea publicului, anumite media, în special canalele de televiziune, depășesc barierele moralității, limitele firești ale bunului-simț, sfidând intimitatea și dreptul persoanei la demnitate și la propria imagine. Simptomatic pentru cinismul dezumanizant al abordărilor telemediatice este procedeul prin care camera de filmat este focalizată progresiv pe ochii înlăcrimați ai unei persoane îndurerate ori suferinde. În perspectivă cinică și crudă a televiziunii de azi, tragedia individuală este convertită în spectacol public pentru a satisface nevoia rudimentară de senzational a milioane de privitori. Modelul se repetă în forme și limbaje specifice și în cazul celorlalte mijloace de comunicare în masă. Tot în scopul realizării de rating, mediile de informare, fie că sunt publicații, canale de televiziune, site-uri, rețele de socializare, cuprind în oferta lor informații din lumea mondenă, a

„celebrităților” și a „VIP”-urilor, promovând false valori și false modele unui public deconcertat, confuz, ușor de manipulat. În virtutea acelorași politici, mijloacele de comunicare în masă convoacă în paginile tipărite sau pe site-uri, în oferta multimedia ori în programele TV conținuturi din aria trivialității, promiscuității, nudității și pornografiei. În raport cu mediile care promovează astfel de conținuturi, publicațiile, canalele audiovizuale, site-urile de cultură, de educație, de știință, spiritualitate și cunoaștere sunt mult mai puține, într-o flagrantă minoritate. Mass-media rezervă un rol și un loc din ce în ce mai diminuate culturii și educației. Explicația rezidă într-un adevăr simplu, derivat din pragmatismul contemporan, principul care guvernează și mass-media de azi: *cultura nu vinde* sau nu vinde în aceeași măsură precum o fac senzaționalul, crimele, tragediile, pornografia și sexul. Or, în lumea capitalului și a profitului, și presa trebuie să se supună principiului, sacrosanct pentru societatea de consum, al cererii și al ofertei. Presa, universul media în ansamblul lui parcurg un *proces de tabloidizare*, din punctul de vedere al conținuturilor. Dată fiind influența copleșitoare pe care mass-media o au asupra individului și a societății, viața însăși cunoaște, la rândul ei, un *proces de tabloidizare*. *Tabloidizarea existenței umane* prin presa *tabloidizată și tabloidizantă*, care promovează conținuturi mediocre ori submediocre, situându-se departe de universul culturii, al spiritului și al educației, generează un *proces de mediocrizare a omului și a societății*, asociat *procesului general de deculturalizare și despiritualizare*, care afectează pe individul contemporan și lumea de azi. Este un efect pervers al *funcției de formare*, la care mass-media a renunțat de mai multă vreme, dar pe care azi o recuperează și prin care exercită o operă de *de-formare* în raport cu valorile clasice ale educației morale și ale culturii. În acest cadru larg al *tabloidizării existenței și mediocrizării omului și societății*, mijloacele de comunicare în masă își exercită la intensități crescânde, uneori paroxistice, *funcțiile de influențare și manipulare*. Un public slab ancorat existențial prin rădăcinile fragile ale

educației și culturii este hiper-vulnerabil în fața *influențării* și a *manipulării*. În spatele acestor procese, stau interese politice, ideologice, economice, financiare, religioase etc., care conduc la trusturi, concernuri, organizații și persoane sub autoritatea cărora funcționează mediile în cauză. Un instrument al manipulării cu efecte la scară largă îl reprezintă „Știrile false”, așa-numitele „Fake News”. În zilele noastre, „Fake News” atestă un fenomen în plină expansiune, un mijloc de manipulare redutabil a indivizilor, grupurilor, comunităților, societăților și chiar a națiunilor și statelor la nivel global.

Sfârșitul Culturii și începutul Erei Postculturale?

Procese și fenomenele care definesc timpul de azi pot fi interpretate ca semne emblematice pentru sfârșitul unei epoci și începutul alteia. Se pare că umanitatea parcurge fazele finale ale Epocii Culturale, ale culturii în accepțiunea clasică, născute în Antichitate și dezvoltate în epocile emblematice ale civilizației, cu realizări remarcabile în Renaștere și Iluminism, până în epoca modernă și contemporană, în cadrul unui proces continuu de edificare și acumulare. În același timp, omenirea intră într-o nouă secvență a istoriei și evoluției sale, în *Era Postculturală*, definită de cultura valorilor materiale, într-o lume devenită o vastă piață de desfacere și o aglomerată societate de consum, de un pragmatism existențial exacerbat, concentrat în orizontul beneficiului concret și imediat, de îndepărtarea de valorile culturii și ale spiritului, de criza lecturii și a educației, de modelarea omului și a societății prin influența și manipularea exercitate de mass-media, de supremația tehnologiei informației și a comunicațiilor, de hiper-tehnologizarea vieții și a individului, de *transferul existenței din realitate în mediul virtual*, cu metamorfozarea *existenței reale în existență virtuală* și a *omului real în om digital*.

Paradigma materială a existenței contemporane rezervă un loc și un rol tot mai diminuate culturii în viața societății și a individului. Cultura este împinsă treptat

către periferia civilizației, impunându-i-se, în cadrul viziunii dominante asupra civilizației, un statut din ce în ce mai marginal. Cultura tinde să devină apanajul unei minorități, și nu, ca proiecție umanistă, un domeniu al spiritului cu largă vocație către societate. Pe acest fundal, exaltarea și exacerbarea valorilor și idealurilor de ordin material antrenează *procesul de deculturalizare și despiritualizare* a omului și a societății. El duce la *diminuarea culturală și spirituală* a individului, pe fondul unui *declin ontologic* de anvergură. Are loc, în acest cadru existențial, *un proces de medio-crizare* a omului, a vieții și a civilizației contemporane, prin pierderea unei dimensiuni fundamentale a existenței, *dimensiunea culturală*. Totul trebuie privit și evaluat în cadrul comprehensiv al globalizării, care creează spațiul de evoluție a *proceselor de masificare și uniformizare* a diversității umane și a civilizației în ansamblul ei. Se edifică astfel un *om nou*, pentru o lume nouă, guvernată de o nouă viziune asupra existenței și asupra sensul vieții, în cadrul unei noi ordini mondiale.

La nivelul existenței imediate, omul de azi devine, din ce în ce mai mult, o victimă a lumii și a mediului în care trăiește, a valorilor care i se impun, dar și a propriilor cedări, renunțări și abdicări. El viețuiește într-o lume a falselor valori și modele, care i se propagă și care speculează nevoi, aspirații și satisfacții concrete, într-un imperiu al kitsch-ului existențial. Nu rareori, este victima propagandei politice, ideologice, economice, financiare, comerciale și mediatice, a campaniilor duse pe toate fronturile și dimensiunile vieții de instanțe care trasează traiectorii și modele existențiale. Mass-media se dovedesc astăzi instrumente redutabile ale influențării și manipulării omului și societății, prin strategii îndelung studiate, exersate și perfecționate, prin „Fake News”, prin diverse alte metode de persuasiune. Individul contemporan devine, în același timp, robul tehnologiei digitale, al gadget-urilor și aplicațiilor, care îi aduc, într-un flux continuu al inovației, noi provocări și noi atracții. El își desfășoară o mare parte din viață pe internet, pe Google,

pe Facebook, în mediul online, transformându-se, din ce în ce mai mult, într-o *ființă virtuală*, care parcurge *un proces de însingurare, autizare, alienare* și, în cele din urmă, *de dezumanizare*. O dezumanizare, desigur, în sens profund, esențial, în raport cu profilul omului „clasic”, edificat pe fundamentul și cu mijloacele educației, ale formării culturale și spirituale. Existența lui reală, cu sens și semnificații coerente, tinde să devină, tot mai mult, o *existență virtuală* și să capete alte sensuri și alte idealuri. De aici, riscul unei vieți golite de substanță, despiritualizate și deculturalizate, cu idealuri și obiective mici, în orizontul satisfacțiilor de ordin imediat, al unui *mod acultural al ființării*, sub amenințarea unui insidios proces de medio-crizare.

În aria fenomenologică a deculturalizării și despiritualizării, intră un fenomen care se manifestă din ce în ce mai pregnant în plan social și uman: *pierderea dimensiunii religioase a existenței și a omului*. Se vorbește, de altfel, tot mai des și mai subliniat, de intrarea umanității în *Epoca Postreligie* și în *Era Postcreștină*. Există studii sociologice și antropologice care avansează teza conform căreia cu cât o societate este mai avansată din punctul de vedere al standardului de viață cu atât ea se distanțează mai mult de ideea de Dumnezeu și de religie, parcurgând *un proces de ateizare și laicizare*. Sunt voci care anunță dispariția iminentă a religiei în orizontul deschis al următoarelor decenii pe trendul creșterii economice, al confortului material și al prosperității. Teza este construită pe ideea că aspirația omului spre Dumnezeu, religia și credința se nasc și se manifestă în condiții de existență precară, plină de privațiuni și de frustrări, ca un mod al individului de a-și proiecta neputința și speranțele într-o instanță supremă, în divinitate, de la care așteaptă soluționarea problemelor și împlinirea dorințelor. Rezultă că prosperitatea se află la antipodul credinței în Dumnezeu. *Cred, deci sunt sărac și neajutorat. Sunt bogat, deci nu cred*. Astfel ar putea fi sintetizat, printr-o parafrază „carteziană”, raționamentul în cauză, dezvoltat tot în cadrul pragmatismului actual. În datele viziunii spirituale a existenței, cu puternice

fundamente religioase, o atare înțelegere traduce un mod superficial de evaluare a vieții, într-o abordare minimalizantă, care refuză ființei umane complexitatea lăuntrică, orizontul înalt, metafizic al ființării și al aspirațiilor spiritului. Totuși, realitatea unor state avansate din punct de vedere economic și din unghiul nivelului de viață confirmă o asemenea interpretare a evoluției spirituale a societății. În aceste condiții, procesele și fenomenele epocii actuale a civilizației, dominate de cultura valorilor materiale, guvernate de un pragmatism materialist care pune în umbră rolul valorilor culturii și ale spiritului, trendul comun spre prosperitate ca unic ideal în orizontul existenței creează, conform teoriei de mai sus, cadrul unui *proces de secularizare* a societății și a indivizilor.

Concluzii:

O nouă eră a civilizației

Pe fondul acestor evoluții, cultura, în sensul mării culturi, construită pe valorile culturii universale, își restrânge prezența și aria de acțiune din orizontul existențial al individului și al societății. Locul astfel creat nu rămâne vid, ci este ocupat de elemente din culturile urbane și suburbane, anarhice, anomice și subversive, de forme de cultură și subcultură alternative, care se exprimă prin ideologii, abordări și atitudini extreme, prin grafitti, consum de alcool și stupefianțe, prin promiscuitate și sexualitate, printr-o viziune laică, aculturală și antisocială a vieții, definitorii pentru noul model ontologic și pentru profilul spiritual și cultural al lumii contemporane.

La sfârșitul *Epocii Culturii*, acestea sunt treptele care urcă sau coboară în noua perioadă de existență a civilizației și umanității, *Era Postculturală*. În mijlocul ei, stă *omul nou*, ființă, pe de o parte, îndepărtată de valorile culturii și ale spiritului, diminuată cultural și spiritual, „emancipată” de religie și credință, pe de altă parte, guvernată de valori și obiective materiale, de idealul confortului imediat și al prosperității, manipulată și modelată de mass-media și alte instanțe ale „formării”, hiperconectată într-

o rețea globală. El este individul emblematic al globalizării, exponentul noii ordini care restructurează civilizația și umanitatea prin masificare, uniformizare și mediocrizare, prin deculturalizare și despiritualizare. *Omul nou* al lumii globalizate este un *Homo Pragmaticus* tot mai străin de universul culturii în sens tradițional – cultura care a edificat civilizația de-a lungul mileniilor –, indiferent la provocarea cărților, laic, tehnologizat și digitalizat, care își pierde, din ce în ce mai mult, identitatea pe care i-o dau spiritul și cunoașterea culturală, altfel spus însăși definiția umanității sale în concepție clasică, aflat la antipodul lui *Homo Universalis*, idealul de om al Renașterii. Este omul acultural al Erei Postculturale, construită în cadrul globalizării, perioadă care pare să își manifeste, din ce în ce mai mult, prezența în zilele noastre. Odată cu această schimbare de paradigmă, civilizația intră într-o nouă epocă de evoluție sau involuție a devenirii sale.

Constantin Ciprian NISTOR

Lectura filmică a cărții

Abstract

*La aproximativ trei secole după „Istoria ieroglifică” a umanistului Dimitrie Cantemir, Ioan Groșan se prevalează de metaficțiunea istoricizantă a celor „O sută de ani de zile la Porțile Orientului” pentru a sugera cititorului lectura filmică a propriei creații, de altfel o cuprinzătoare sinteză a procedee-
lor postmoderniste care jonctionează registrul parodic, eposul de călătorie, artificiul livresc și ludicul limbajului esopic. Schimbul de impresii critice intratextuale în care autorul ficțiunii și receptorul ei abstract se angajează este o subtilă chestionare a valabilității acestor procedee textualiste, astăzi.*

Cuvinte-cheie: postmodernism, metaficțiune, textualism, registru parodic, ludic, intertextuali-
tate, livresc.

Approximately three centuries after the publication of „The Hieroglyphic History” written by the humanist Dimitrie Cantemir, Ioan Groșan employs the history referencing metafiction of his „O sută de ani la Porțile Orientului” to encourage the readers to opt for a cinematic reading of his work, which is an all-encompassing synthesis of postmodernist devices, mixing pastiche, travel literature, scholarly artifices, and the playfulness of aesopian language. The author of this work and his hypothetical, abstract reader engage in an exchange of intertextual critical opinions, at the same time subtly commenting on the present day relevance of these literary devices.

Keywords: postmodernism, metafiction, textualism, pastiche, ludic literature, intertextuality, scholarly literature.

Constantin Ciprian Nistor (n. 1986) este absolvent al Facultății de Litere a Universității București, secția Română–Istorie, promoția 2008 și al masteratului de Studii literare românești din cadrul aceleiași instituții. Interesele sale de cercetare se axează pe studiul metaficțiunii pe care a exploatat-o ca subiect al tezei de doctorat cu titlul „O istorie a metaromanului românesc”. În prezent, funcționează ca profesor titular de Limba și literatura română la Colegiul Național de Informatică „Tudor Vianu”, este metodist al Inspectoratului Școlar al Municipiului București și membru în Comisii Naționale de specialitate.

În tradiția academică a școlii de filologie de la Cluj, **Ioan Groșan (n. 1954)** nu este un caz izolat. Se autodesemnează ca fiind *echinoxist* prin apartenență și formație, însă nici mediul universitar bucureștean al *Cena-*

clului de Luni nu îi este străin. Debutul său editorial se afiliază sistematic epicii optze-ciste, nefăcând notă discordantă cu cel al altor colegi de generație. Traectoria aleasă de la bun început, odată cu susținerea lucră-

rii de absolvire cu titlul *Filmul și literatura*, reclamă, fără nicio rezervă, o metodă interdisciplinară de cercetare și dialogul deschis al expresiei literare cu cea de-a șaptea artă. Aceeași panoramare filmică a prozei îl preocupă, bunăoară, și pe Mircea Nedelciu, ale cărui personaje *traduceau* realitatea în scenariu de film. Cinematografia ar veni să-și asume *pro domo* rolul pe care muzica îl decelea în arta vechilor canoane la sfârșitul secolului al XIX-lea. Preceptul estetic *Ut pictura poesis*, din horatiană *Epistolă către Pisoni*, distorsionat prin parafrizare, devine *Ut pictura, lectura...*

O taxonomie oarecum didactică a epicii lui Ioan Groșan ar porni de la primele două culegeri de proză scurtă, *Caravana cinematografică* (1988) și *Trenul de noapte* (1989). Toate aceste aplicații retorice ar putea să fie antologate la fel de bine și într-un volum experimentalist. Prozatorul mizează pe deziderate clare, camuflete într-un echilibru de compoziție prin care exclude orice formă de exces textualist. Propulsate în ceea ce s-ar putea numi paradigmatic viață, personajele tranzitează dezinvolt toposul comun al realității și al ficțiunii. În *Trenul de noapte*, notele de straniu eliadesce și insolit hoffmanian se suprapun în cadrele unui vis halucinatoriu, pentru că realitatea se trăiește la modul absurd. Suprapersonajul este în cazul de față un tren fantomatic ce își face apariția cu regularitate, la trei ore și șapte minute trecute după miezul nopții. Insolitul apare drapat în banalitatea cotidianului. Comentatorii critici (Radu Călin Cristea, îndeosebi Mircea Mihăieș) au înclinat să evalueze primele două volume de proză scurtă ale autorului cu baremul textualist aferent, însă așa-numita convenție a *textualismului*, cu tot apanajul ei, este jucată în travesti, pentru că *ficționarul* (Mircea Cărtărescu) sau *fantezistul alegoric și livresc* (Radu G. Țeposu) înlătură cu precauția necesară excesele care ar putea să periclitize substanța epicului pur recuperat pe siajul modernității târzii, *groșanizând*, altfel spus, în stil propriu, o realitate livrescă.

Din expectativele unei *epica magna*, abandonată *in statu nascendi*, cititorului îi rămâne opțiunea unui singur titlu – romanul post-decembrist *O sută de ani de zile la porțile Orientului*, apărut în 1992. După această dată, întocmai ca apostolul Pavel convertit pe drumul Damascului, interesul lui Ioan Groșan se centrează pe exerciții jurnalistice cu o relativ limitată priză la public, pe gazetărie și publicații de foileton.

Nicolae Manolescu îi incriminează lui I. Groșan faptul că *ceea ce a publicat după 1989 nu depășește nivelul divertismentului*, iar romanul istoric și parodic [...] *intră și el în această categorie pe care scriitorul o slujește onorabil*.¹ O evaluare critică oarecum relativă, deoarece doar pretextul este al unei fabulații istoricizante care se actualizează printr-o tehnică a palimpsestului, montată cinematografic. Adunând de prin colțurile disparate ale memoriei întâmplări și personaje, prozatorul juxtapune rezizoral firele discursului epic: inserțiile metafictionale și intertextuale, parodia istoriografică și spectacolul livresc. Sunt demonstrații de virtuozitate menite să recapituleze la *fin de siècle* trăsăturile postmoderne predate prin ștafeta generației *douămiiste*.

Ceea ce se reține la o primă vedere este că autorul patentează formule textuale, răsturnând clepsidra timpului epic pe care îl împinge cu patru secole în urmă, undeva pe la începutul veacului al XVII-lea – *vă leato 7118*, după cum e prinsă o mențiune în text. Trama epică a cărții îmbracă forma eposului de călătorie și se desfășoară pe două axe geografice diametral opuse, centrifugate de pe poziția aceluiași spațiu-matrice. În *Moldova de pe la 1600 și ceva, precuvioșii călugări Metodiu și Iovănuț pornesc spre Cetatea Eternă*, cu gând să obțină promisiuni de alianță antiotomană cu papa Grigore al XV-lea. Răspunsul pe care îl primesc din partea locțiitorului Sfântului Petru rămâne, în mare măsură, extrem de rezervat. O notă burlescă se distinge în construcția personajelor, pentru că ele sunt construite ca replici parodice ale fraților misionari creștini originari din Salonic, Chiril și

1 MANOLESCU, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române*, ed. Paralela 45, Pitești, 2008, p. 1371.

Metodiu. După ce inventează alfabetul glagolitic, denumit mai târziu *chirilic* în cinstea celui dintâi, cei doi pleacă spre Roma să ceară sprijinul papei Adrian al II-lea, pentru introducerea slavonei ca limbă liturgică și de cancelarie pe teritoriul Marii Moravii. Altminteri, cei doi tineri cărturari, ar putea beneficia de o aleasă educație în spirit umanist, pentru ca, odată înapoiți pe plaiuri moldave, să deschidă calea unei învățături laice, după modelul idealurilor iluministe de mai târziu.

În contratimpul ficțiunii, domnitorul Barzovie-Vodă, *mazilit preventiv* de către

Înalta Poartă, însoțit de doi dintre aghiotanții săi, spătarul Vulture și rapsodul Broanteș, ia drumul Romei orientale, Stanbulul, pentru a-și recupera tronul și a cere socoteală pentru umilința detronării. Întemeiate pe motivul ordonator al călătoriei, șugubețele hagialâcuri iau în bătaia pasului Apusul și Răsăritul, autohtonizând, în versiune sud-est europeană, tipare de *Odisee* homerică. În toată această vastă geografie literară turnată în mozaic, prototipuri de *homo viator* peripatetizează în lungi discursuri o veritabilă *logocrație*² și exersează abil arta unei proliferrante retorici, *ba vorbind una, ba ferindu-se să*

² Nicoleta CLIVETȚ, Ioan Groșan. *Monografie, antologie comentată, receptare critică*, colecția „Canon”, ed. Aula, Brașov, 2001, p. 39;

vorbească despre alta. Cel mai elocvent exemplu nu poate fi decât Metodiu, ale cărui priviri aleargă simultan către Apus și Răsărit, gata oricând să arunce câte-o vorbă meșteșugită cu mare tâlc, pentru că, declară el, retorica o avem în sânge, iar sângele nostru e nobil și nu trebuie decât nițel încălzit pentru ca retorica să iasă la iveală precum untdelemnul la suprafața apei. Din ținuturi mici se nasc adesea vorbe mari, iar în fața năpăstuirilor ce-au venit și vin peste noi neputându-ne totdeauna, din motive lesne de înțeles, împotrivi cu fapta, ne-am împotrivit cel puțin cu vorba.

Raportat la modele, romanul lui I. Groșan nu este un caz singular în paradigma literaturii europene sau naționale. Influențele, dintre cele mai laxe, pot să coboare până în epoca Renașterii, la Geoffrey Chaucer, Giovanni Boccaccio și Miguel de Cervantes, dar să și urce până la Marguerite Yourcenar și Nikos Kazantzakis, *Homerul Greciei contemporane*³. Suita de personaje care a căror existență se desfășoară sub semnul trăirii *dolce far' niente* respiră cu putere aerul mediteranean, pentru că una dintre intenții pare a fi nuanțarea a tot ceea ce ține de specificul pestrîț al mentalității și al moravurilor⁴ din această zonă de confluență cantonată undeva la porțile Levantului. Prima trimiterie implicită către zona balcanismul literar românesc se face pornind de la specificul letopisețelor medievale. Nu se exclud nici divagațiile pe aceeași temă, de la Anton Pann și Nicolae Filimon, până la Panait Istrati și Ion Barbu, cel care vedea în paradiziaca cetate a Isarlîkului expresia desacralizată a unei ultime Grecii turcite. Titlul romanului și-ar găsi afinitatea și față de o remarcă a lui Raymond Poincaré, avocat și om politic francez, citată de Mateiu Caragiale și așezată drept motto în deschiderea prozei poetice a *Crailor de Curtea-Veche*: *Que voulez-vous, nous sommes ici aux portes de l'Orient [...]*. Deci, miza romanului este dublă: pe de-o parte, literaturizarea

faptului istoric are drept efect o savuroasă parodie conotată livresc, pe de altă parte stenografierea foiletonistică a unor moravuri de rit balcanic, nu tocmai onorabile: în schimbul câtorva pungi cu galbeni, Sima-Vodă decide să părăsească tronul, după ce constată starea deplorabilă a vistieriei unei provincii *sărace și vesele*.

Constantele stilistico-tematice din *O sută de ani de zile la Porțile Orientului* îmbracă forma parodiei, a ludicului inerent, a ironiei abil exersate, a resurselor gratuite de comic și umor savuros, la care se adaugă numeroase elipse metadiscursive explicit formulate. Ca și în cazul *Levantului* cărtărescian, textul lui Ioan Groșan se angajează într-o

3 DUMITRESCU-BUȘULENGA, Zoe, *Valori și echivalențe umanistice*, ed. Eminescu, București, 1973, p. 477-489;

4 **** *Dicționar de termeni literari*, coord. Al. SĂNDULESCU, ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1976, p. 45.

foarte bogată rețea de ideologeme⁵, prin intersectarea cu enunțurile pe care le asimilează în propriul spațiu sau la care face trimitere în exterior⁶. Intertextualitatea poate fi considerată, în cazul de față, paradigmatică. Artificiul livresc, de o savoare aparte, adună ca pe o panoplie parafraze dintre cele mai stilizate. Sunt exprimări care abandonează ficțiunea, cozerii gata oricând să invadeze realitatea. *Exempli gratia*, un schimb efervescent de replici în cadrul unei conversații dialogice aduce sub reflector, pe același eșafodaj, trei actanți ai romanului românesc interbelic:

- A' cui ești din Hârlău?
- A' Glanetașului.
- A' Glanetașului? Acela care și-a vândut salcâmu'?
- Ăla, preacuvioase! Da' matale de unde știi? L-ai cunoscut pe tătuca?
- De cunoscut, nu l-am cunoscut, da'-mi povestea mama. Că-mi era bunic de tată.
- Păi, cum îi zicea mamei dumitale?
- Cum să-i zică? Vitoria!
- Cum Vitoria?! Vitoria a fost soția lui tata!
- Păi, cum îl chema pe tatăl dumitale?
- Petre!
- Petre și mai cum?
- Petre Petre! [...]
- Păi, bine, frate, eu atunci pe cine-am omorât?
- Nu știu, frate, că mai erau doi cu mine, unu' ungurean și unu' vrâncean.⁷

În infrastructura bine articulată a celor 230 de episoade, autorul instrumentează cu bună știință lectura filmică a propriei cărți. Primul popas pe care îl face prin îngăduința Măritului Cetitor are în vedere aducerea curatei mulțămiri. Este îndeobște gratitudinea pe care și autorii letopisețelor medievale o acordau posterității, în manieră oarecum compensatorie față de judecata de peste secole. Una dintre numeroasele depoziiții ale naratorului recurge la stilistica specifică frazei lui Miron Costin, pentru că de la

înălțimea celor 99 de episoade [...] tot ce știm în mod sigur e că vom da sama de ale noastre, câte-am scris.

Viziunea narativă nu e tributară vreunui model contemporan, pentru că uzul persoanei I plural, cu care autorul încheie convenția enunțării, instituie o perspectivă nemediată în relația autor-cititor. Există și momente în care naratorul își declină competența regizorală în favoarea vreunei intervenții din afară, ce invadează spațiul deloc securizat al textului. Lungmetrajul întâmplărilor petrecute la Porțile Orientului este pus pe stop-cadru la momentul primirii, pe adresa de corespondență a redacției, a unei scrisori venite din partea unui împătimit cititor. Antofie Aurica, de profesie pensionară, incriminează prolixitatea serialului cauzată de tipologia trucată a personajelor și semnalează confuzia intempestivă a realității cu documentul istoric care ar deruta oamnei cinstiți. Prin acest subterfugiu, autorul examinează relația trecut-prezent, mai exact modul în care evenimentul istoric poate fi redat cititorului contemporan sub forma unei ficțiuni creditabile, prin care să nu aducă prejudicii de fond adevărului istoric.

În contrareplică, romanul-foileton ajuns la episodul 100 este elogiat cum se cuvine la ceas jubiliar, într-o cheie umoristică voalată prin tonurile de solemnitate imnică a Gaudeamusului. Peste alte 100 de episoade, OSPĂȚUL OFICIAL este organizat de autorii serialului în cinstea celor ce au contribuit la întreprinderea epică, reuniți în jurul unei opulente mese festive, pretext cu care este introdus, de-a lungul unei pagini, întreg nomenclatorul de personaje.

Poposit undeva pe la episodul 107, povestășul își contemplă cu satisfacție instrumentul de scris, pentru că niciun drapel nu flutură mai demn decât o pană lăsată ușure în cerneală. Aserțiunea dobândește un atât de specific sunet arghezian. Ulterior se revine cu preci-

⁵ conceptul teoretic aparține Iuliei KRISTEVA, vezi *op. cit.*;

⁶ MAREȘ, Magda, *Text, arhitext, paratext*, în „Limba română”, nr. 12, an XIV, 2004; articolul a fost consultat în arhiva electronică a revistei.

⁷ GROȘAN, Ioan, *O sută de ani de zile la Porțile Orientului*, ed. Fundației Culturale Române, București, 1992, p. 24; toate trimiterile ulterioare vor fi făcute la prezenta ediție citată.

zarea că romanul per ansamblu, folositor exercițiu de narare, este opera finită a unui colectiv de redacție, al unui cvartet de autori dintre care numai un singur nume figurează pe copertă! Dacă la episodul 181 *POVESTITORII SUNT OBOSIȚI*, ei își pot aproba, în mod legitim și necesar, un bine-meritat *CONCEDIU MEDICAL PE ȘAPTE ZILE*.

Sesizarea anonimă a unui grup binevoitor de cetitori care-l privește pe simpaticul Iovănuț, neglijat de *mâna nedibace de a unuia dintre povestitori*, este direcționată de *naratorii secundari* către *naratorii principali*, în vederea unei optime soluționări. Chestiunea litigioasă privind statutul existențial al *ființei de hârtie* face, așadar, obiectul unei negocieri pur intradiegetice. O problemă aparte vizează relația biunivocă autor-personaj și creditul de verosimilitate cu care e înzestrat cel din urmă. Lucrurile par cu totul incerte în privința boierului Radu Stoenescu-Balcăzu, erou de care naratorul declară că îl despart nu mai puțin de patru secole. Cum documentele vremii nu-l consemnează, iar eroul nu este nici *prieten*, nici *contemporan* cu cel care își asumă relatarea, portretul verosimil trebuie să fie reconstituit printr-o ficțiune compensatorie.

Un detaliu paratextual notat *in media res* la *Episodul 87* admite una dintre clasificările critice de mare notorietate⁸, fiindcă *povestitorul, folosind tehnica romanului doric, arată unele gânduri ale personajelor*. Dezvăluirea onestă a intențiilor auctoriale și demontarea transparentă a mecanismului psihic de construcție a personajului sunt oarecum deconcertante pentru așteptările cititorului, făcându-se printr-o recuperare anacronică, deloc conjuncturală, a așa-numitei *vârste dorice*, pentru că *romanul este nostalgia oricărui povestitor*. Coincidența (*sic!*) face ca autor să-și exprime, într-o manieră aproape identică, punctul de vedere teoretic asupra romanului care pentru el înseamnă *înainte de toate*

arhitectură epică. Adevăratului romancier nu-i este suficient talentul, simțul observației, știința decupării realului, plăcerea fabulației. El trebuie să aibă în plus capacitatea de a îngloba toate cele enumerate mai sus – și, desigur, altele – într-o construcție coerentă având drept substrat o *viziune personală asupra lumii*⁹. Și ce poate fi mai personal decât să literaturizezi o oarecare fabulație istorică, transformând-o în pretext epic? Interesul în privința retrospecției nu este unul documentar, pentru că autorului nu-și propune să prelucreze prin ficționalizare adevărate file de cronică ale timpului povestit în virtutea istoriei și a istorismului, asemeni lui Walter Scott în *Ivanhoe*, Flaubert în *Salammbô* sau Sadoveanu în *Frații Jderi*.

Rapsodul-povestitor își interpelează cititorul fără prea mari rezerve ori de câte ori crede de cuviință, îi distribuie atenția într-acolo unde spectacolul vieții e mai autentic și mai ofertant, de cele mai multe ori la *umbra istorisirilor în pârg*, unde mai are loc, din când în când, câte-o *gâlceavă a povestitorului cu lumea*. Când se mai întâmplă totuși ca *sprînțara muză să fugă de dânsul*, [...] *el simte din când în când nevoia să se retragă, să tragă binișor un glasvand dincolo de care eroii săi să nu mai fie decât niște siluete fumegoase, niște umbre subțiri, niște contururi*. Studiată și executată întocmai ca pe o tablă de șah, manevra defensivă bate spre ariergarda textului, în scopul delimitării de efectul morgatic al ficțiunilor probabile. Linearitatea epicului e sabotată la orice pas de jocul nuanțat al focalizărilor narative, de multiple prolepse și analepse, de manipularea jovială a personajelor care par a conștientiza că trăiesc într-un fel de democrație textuală.

O voce jovială abstractă își asumă în mod ludic funcția de regie, călăuzind cititorul prin întortocheatul labirint de cuvinte. Ea joacă rolul sfetnicului de taină care îl face martorul evenimentelor reprezentate. După ce îl instigă să se strecoare la masa de care

⁸ În deschiderea eseului său despre romanul românesc, *Arca lui Noe*, Nicolae Manolescu preia drept motto o reflecție mai veche, aparținând lui Albert Thibaudet, după care *două feluri de public au dat cele două ordine ale romanului, ordinea masculină și ordinea feminină, doricul și ionicul său*.

⁹ Ioan GROȘAN, *Din nou în actualitate, proza scurtă*, în „Amfiteatru”, nr. 3, an 1983.

pomenea hanul tătărăsc în precedentul episod, în urma unui ospăț pantagruelic îi declară satisfăcută că am mâncat și noi și personajele ca spartii, ca mai apoi să-l atenționeze să nu mai lungească vorba, căci îi așteaptă încă un secol de narat.

Sub monopolul autorului nu intră doar personajele, ci și *Măritul Cetitor* care trebuie să asiste nu de puține ori la adevărate prelegeri informale de teorie literară, în fond varii problematizări ale metaficțiunii contemporane: pentru că *toată boala vine de la personaj*, într-un episod mai slab – a se citi în subtext capitolul 31 – se demarează o anchetă naratologică pe tema instanțelor comunicării și a modurilor de expunere consacrate, pornind mai exact de la contractul cu multe clauze încheiat între ficțiune și dicțiune. Indubitabil, este ceea ce s-ar putea numi un ingenios exercițiu de poetică postmodernistă, pentru că între narator și cititor se încheie un fel de contract de colaborare, cu clauze multiple, dar care nu se poate fi denunțat în mod unilateral, pentru că și cititorul este

parte integrantă a acestui scenariu. Dacă merge personajul, merge și narațiunea. Nu merge personajul, treci pe descriere și e jale. Personajul, *Mărite Cetitoriule*, e și el om. Prin ce se caracterizează mai întâi și mai întâi omul? Prin nevoi. Așa și personajul. Are nevoie omul de-un pamplezir, de-o pauză, de-o umbră? Are și personajul. Că, dacă ești tot timpul în coasta lui, știi cum te simte? Mai ceva ca omul! Să dăm un exemplu: după cum poate mai ții minte, pe Barzovie-Vodă, pe spătarul Vulture și pe Broanteș i-am lăsat în stepă, în drum spre Stambul. [...] De-aia trebuie, ca pe lângă un personaj mai de vază să aduni două-trei mai mărunte, că între ele personajele se simt mai lejer, mai vorbesc, mai scapă câte-o chestie și uite-așa se umflă epicul.

Dar cel mai interesant exercițiu de regie textuală îl aflăm la *episodul 91*, când scriitura mizează pe metode interactive, cum ar fi participarea directă a cititorului, pornind de la cinci observații directe ale naratorului, decupate ca dintr-un caiet cu indicații scenice: 1) o frază auctorială, dorică, de început [...].

2) un dialog de patru replici între Ximachi și Metodiul [...]. 3) un dialog de trei replici între căpitanii Juravcu, Spoicu și Bașotă [...]. 4) un scurt monolog interior al lui Sima-Vodă [...]. 5) utilizând adverbul «așadar», o frază de încheiere capabilă să se ridice la înălțimea celor trei secole de istorie curse de atunci, din care să rezulte cu umor că n-am învățat nimic. Există, în acest caravanserai românesc al celor *O sută de ani de zile la Porțile Orientului*, frecvenți traficanți de istorii care descind din stirpea baladicalului comis Ioniță și a fermecătoarei Șeherezada, pentru că în subsidiar se distinge, ca și la Mircea Nedelciu, o temă a povestirii și a povestitorului. O retortă de *tipare și civilizații istorice*¹⁰, cu reziduurile ei bizantine, este salvată prin ceea ce s-ar putea numi terapia cuvântului și funcțiile lui modela-

toare, doar atunci când condeiul nu șovăie și ciudata somnolență nu-l cuprinde pe Povestitor. În mersul agale al caravanei cinematografice unde timpul pare că prisosește, colportori la drumul mare ca Parnasie, Cancioc, țișăncușa Cosette, hangiul, căpitanul Treroso, surorile Acesota își expun cu dezinvoltură istorisirile pe tarabă în fața cititorului, vânzându-le cu de-amănuntul. Dacă cei treizeci de pelerini ai lui Chaucer care iau drumul catedralei din Canterbury exprimă prin poveste bucuria de a trăi plenar, personajele lui Groșan sunt obligate să facă naveta între lume și text, căutându-și în mod implicit rosturile vieții. În ambele situații, povestirea are efect recuperator, fiindcă se întâmplă să fie depozitar al vreunei memorii spirituale, dar nu este capabilă pe deplin în a recupera componenta verosimilității. Sunt însă și *episoade de rezervă* cum este cel cu numărul 148, când relatarea pierde din consistența epică și se subțiază, ca spre final autorul să se abandoneze lipsei contemporane de inspirație și să o suspende. Nu se poate abține însă a mai formula o ultimă ambiguizare, cea legată de corespondența dintre timpul narativ și timpul narat al celor *o sută de ani de zile*, care nu-i altceva decât o altă convenție epicizată. Este, în fond, voluptatea ultimă pe care și-o poate îngădui orice scriitor, aceea de a nu însăila povești la nesfârșit, de a-și trimite eroii într-un *etern surghiun* atunci când consideră că este mai oportun. La aproximativ trei secole după *Istoria ieroglică* a umanistului Dimitrie Cantemir, Ioan Groșan se pre-valează de metaficțiunea istoricizantă a celor *O sută de ani de zile la Porțile Orientului* pentru a sugera cititorului lectura filmică a propriei creații, de altfel o cuprinzătoare sinteză a procedeelelor postmoderniste care jonctionează registrul parodic, intertextualitatea și ludicul limbajului esopic. Schimbul de impresii critice intratextuale în care autorul ficțiunii și receptorul ei abstract se angajează este o subtilă *chestionare a valabilității lor astăzi*¹¹.

10 DJUVARA, Neagu, *Civilizații și tipare istorice. Un studiu comparat al civilizațiilor*, ediția III-a revăzută și adăugită, traducere din franceză de Șerban BRONCHÉ, ed. Humanitas, București, 2007.

11 BLANARU, Anamaria, *Metaficțiunea contemporană. Dubla lectură a romanului românesc și spaniol*, ed. Adenium, Iași, 2014, p. 97–98.